

Бібліятэка часопіса "Калосьсе"
кніга 7

Алесь Аркуш

ВЫПРАБАВАНЬНЕ РАЗВОЕМ
эсэ артыкулы гутаркі інтэрвію

Сэрыя "Літаратуразнаўччыя штудзіі"

Рэдактар: Вінцэсь Мудроў
Мастак: Алэг Прусаў
Кампугарны набор і вёрстка:
Васіль Кроква, Алесь Суднік

Выдавецкая суполка
"ПОЛАЦКАЕ ЛЯДА"
1999

Наклад 100 паасобнікаў

Алесь Аркуш

Выпрабаваньне развоём

артыкулы эсэ гутаркі інтэрвію

Полацк - Горадня
1999

ЗЬМЕСТ

Гісторыя аднаго канцэптуальнага бунту (*Валянцін Акудовіч*) 3

ГЕНЭЗЫС

Саломінка пострамантызму 8
Пострамантызм. Першая спроба ідэнтыфікацыі 12
Спроба маніхвэсту 18
Выпрабаваньне развоем 21
Лібэралізацыя культурнага жыцьця Беларусі.
Шлях да вольнае літаратуры 25
Два шляхі 31
Заслона паднята. Але назва спэтаклю яшчэ невядома 33
Дзяржаўная прэмія ў часы ліхалецьця 35
Тры гады на волі 38

ІНЦЫЯТЫВЫ

Паравоз і паліва 44
Недзяржаўны часопіс: міт або рэальнасьць 48
Вам слова, рэгіянальныя эліты 54
Рэгіяналы пакідаюць сталіцу 56
Выйсці з-пад разлапістых шатаў 58
“Ад Полацку пачаўся сьвет” 61

ДЫСКУСІІ, ІНТЭРВІЮ

Нагода дзеля сур’ёзнай размовы 64
Воля як перадумова новага зместу 67
Каб цябе заўважылі, трэба папрацаваць 69
Улічыць лі вопыт “Тутэйшых” найноўшая генэрацыя? 71
Літаратура і грошы 75
Вольныя літаратары на ростані 78
Посьпех папярэднікаў трэба замацаваць 86

У кнігу ўключаны тэксты, якія ў 90-х гадох друкаваліся ў газэтах "Наша Ніва", "Літаратура і мастацтва", "Культура" (у дадатку -- літаратурна-філязофскім сшытку "ЗНО"), часопісе "Czas kultury" (Познань) і іншых выданьнях і выклікалі шырокі розгалас у беларускіх інтэлектуальных колах.

не адразу. Хто яго ведае, можа жабы стануць улюбёнаю стравой беларуса ў XXI стагодзьдзі. Але дзеля гэтага трэба перажыць вялікія ўзрушэнні, напрыклад, — тры тэрміны лукашэнкаўскага прэзыдэнцтва, альбо прыняць некалькі сот тысячаў французскіх уцекачоў.

— Ці не паўплывала на эстэтычную палітыку “Калосья” назва часопіса. Яна, відавочна, кансэрватыўная?

— Часопіс з такой назвай выходзіў у 1935-39 гадах у Вільні. На яго старонках друкавалася ўсё вартае-адметнае, што пісалася па-беларуску, у тым ліку й савецкімі пісьменьнікамі. Такі падыход нам падабаецца. Бо любы радыкалізм – рэч абмежаваная, а для беларусаў, традыцыйна шматканфэсійных і полікультурных, асабліва шкодная. Інакш так і не атрымаецца агульнай культурніцкай прасторы, так і застанемся, як піша Акудовіч, на выспах архіпэлягу Беларусь.

— Сёлетней восенню беларусы зноў чакалі добрую вестку са Стакгольму. Але Нобэльскую прэмію ў галіне літаратуры атрымаў нямецкі пісьменьнік Гюнтэр Грас.

— Гэтыя спадзевы, маю на ўвазе чаканьне узнагароджаньня Васіля Быкава Нобэльскай прэміяй, гэтакія ж рамантычныя, як і спадзевы на Запад або Ўсход. Нічога з вонку нам не дапаможа. Канешне, мільён даяраў не зашкодзілі б Быкаву і беларускай літаратуры ў цэлым, але гэта не вырашэньне справы. Ёсьць безліч іншых шляхоў уганараваць Быкава. Ёсьць безліч іншых прэстыжных літаратурных прэміяў у Эўропе. Сядзець і чакаць, — гэта значыць даручыць свой лёс у чужыя рукі: калі дадуць – перамога, калі не – параза. Але ў чым палягае параза? Самі ж мы для Быкава нічога не зрабілі. (Калі не лічыць выданьне кнігі “Сьцяна” выдавецтвам “Наша Ніва”.) Прасьцей сядзець і спадзявацца на Нобэльскую, як на нейкі боскі цуд для беларускай літаратуры. Але цуды здараюцца рэдка, так што лепш спадзявацца на сваю працу і сваю ініцыятыву.

1999 г.

ГІСТОРЫЯ АДНАГО КАНЦЭПТУАЛЬНАГА БУНТУ

Да самага апошняга часу сьвет быў уладкаваны гэтакім чынам, што кожны здольны і амбітны чалавек, каб рэалізаваць сябе ў маштабе ўсіх сваіх магчымасьцяў, мусіў перабірацца ў сталіцу (калі ён там не нарадзіўся). Рэч у тым, што сталіца была адзіным мейсцам, якое разам ахоплівала ўсе рэгіянальныя прасторы, паколькі валодала мэханізмам трансляцыі ідэяў і падзеяў на ўвесь ёй падлеглы абсяг. З гэтага і здзяйсненні таленавітага чалавека толькі праз сталіцу маглі набыць унівэрсальны маштаб.

Выключная роля сталіцы ў папярэднім (ужо папярэднім) тыпу цывілізацыі была таму, што прасторавае ўладкаваньне тады мела ў сваім подзе выразна цэнтрапалеглую (і, адпаведна, лёгацэнтрычную) канструкцыю, пры якой сталіца арганізоўвала і структуравала ўвесь топас бытаваньня чалавека як дадатак да самой сябе. У такой пабудове велічыня цэнтры вызначала памеры пэрыфэрыі. Чым больш магутным быў цэнтар, тым шырэй разгортвалася пэрыфэрыя і тым далей адсоўвалася мяжа, як мейсца страты цэнтра самога сябе. Ці была б магчымай Вялікая Рымская імперыя з заканадаўчым мястэчкам у сярэдзіне? І таму як толькі заняпаў Вялікі Рым, згарнулася амаль у нішто ўся імперыя. Без вялікай сталіцы ў гэтакім тыпе цывілізацыі можна было заваяваць палову сьвету, як гэта зрабіў Аляксандар Македонскі, але на другі дзень пасьля сыходу войскаў ад усіх заваёваў заставаўся толькі міт (аналягічны прыклад – гісторыя збройнай экспансіі манголаў).

Геапалітычная трагедыя Беларусі і беларусаў (крэваў, ліцьвінаў, русінаў) якраз палягае ў тым, што прастора іх бытаваньня не была ўцэнтраваная і з гэтага канструктыўна структураваная Вялікай сталіцай. Не ў пару заняджыў Полацк, не акрыяў у сапраўдную моц Наваградак, зашылася ў пэрыфэрыянае памежжа (адносна ўсёй поліэтнічнай прасторы) Вільня. Колькі змаглі, супольна ўзялі на сябе функцыю калектыўнай сталіцы розныя мястэчкі і гарады. Але іх магчымасьцяў было залішне мала, каб нават усім разам арганізаваць і захаваць гэтую прастору, як цэлае.

* * *

Увесь папярэдні экскурс, відавочна занадта грувацкі адносна сьціпласці гэтых нататкаў, быў, аднак, мне неабходны, каб зацемиць, што калі б Алесь Аркуш усчыніў бунт супраць сталіцы ў іншую пару, то я быў бы сярод тых, хто самым неміласэрным гвалтам душыў бунтаўнікоў. Бо ўсё, што раней меншыла моц сталіцы, усё, што хаця б ставіла пад сумнеў адзіна магчымую цэнрапалегласць яе мейсца, было на згубу ня столькі самой сталіцы (бунт яшчэ ніколі нікога не перамагаў), колькі – усёй Беларусі. Адсюль і вынікала неабходнасць аберагаць і вялічыць сталіцу нават коштам жорсткага прыгнёту правінцы.

Але так было раней...

Сытуацыя камунікатыўна адкрытай прасторы радыкальным чынам перайначыла праблему. Сёння цэнтар ня толькі пэўнага рэгіёну, а і ўсяго сьвету знаходзіцца там, дзе ёсьць мейсца тэлевізару са спадарожнікавай антэнай і кампутару, падключанаму да Інтэрнэту. Вось чаму, калі з ініцыятывы ды арганізацыйнага імпульсу найперш Алесь Аркуша паўстала Таварства Вольных Літаратараў, аснову якога склалі таленавітыя літаратары з розных пэрыфэрыяных прастораў Беларусі, то асабіста я быў надзвычай усьцешаны гэтай "вандэяй", вэктар інтэлектуальна-эстэтычнага руху якой быў скіраваны супраць Менску, як рэпрэсыўнай дамінанты. Уцеха была з таго, што ўжо на пачатку 90-х відавочнілася: Менск мусіць "разбураным" яшчэ перад тым, як у кожнага, каму гэта будзе сапраўды патрэбным, зьявіцца тэлевізар са спадарожнікавай антэнай і ўласны пароль у Інтэрнэце, — каб потым, па ўсталяванай звычцы, не цягнуць з гэтым начыньнем у Менск, а ўладкоўваць яго там, дзе табе ўтульней – хоць сабе на здзічэлым хутары.

Праўда, на фармальным узроўні літарацкі бунт беларускай правінцы супраць сталіцы адразу не дэклараваўся. На пачатку агрэсія была скіравана супраць СП (Саюза пісьменьнікаў) і дэпэрсаналізаванай камандна-адміністрацыйнай сыстэмы, якую Менск толькі трансляваў на ўсю падлеглую яму прастору. Але трохі пазьней ужо адкрыта было сфармулявана тое асноўнае, што латэнтна прысутнічала заўсёды, хаця на штандарах і не пазначалася. У гэтым сэнсе тэкст "Рэгіяналы пакідаюць сталіцу" можна лічыць праграмным у большай ступені, чым ранейшыя маніхвэстацыі з нагоды ўтварэньня ТВЛ: "Рэгіяналы стаміліся глядзець у рот сталічным культурніцкім элітам і чакаць з цэнтру дапамогі й інструктажоў да дзеяньня. Ні таго і ні гэтага Менск ужо даць ня здольны. Загнаньня ў кут, абьяскроўленьня ў змаганьнях за лусту хлеба, сталічныя эліты па завядзёнцы спрабуюць дэманстраваць

малады — "Nihil" (ён паўстаў сёлета ў верасьні) заманіхвэставаў сваю прыхільнасьць мадэрнізму. Гэты выбар натуральны для моладзі. Ва ўсякім разе, у нас яшчэ не было цалкам мадэрнісцкага часопісу. Што тычыцца "Фрагмэнтаў", дык гэтае выданьне найперш філязофска-культуралагічнае, для якога галоўнае -- мысьленьне, думніцтва.

— *На пачатку 90-х ты досыць шырока ўжываў тэрмін "постраманатызм". Ці актуальны ён зараз?*

— Сёння я бачу, што пад "постраманатызмам" я разумеў новы кансэрватызм. У прынце, у маёй эстэтычнай тэорыі гэта сынонімы. Што азначае слова "постраманатызм"? Літаральна — "пасля рамантызму". Большасьць беларускіх літаратурных крытыкаў даўно заўважылі працяглыя роды беларускага рамантызму. У Эўропе гэтай "хваробай" перахварэлі два стагодзьдзі назад. А ў нас яшчэ нядаўна рамантызм дзеяў як сучасьнік. Узяць тую ж творчасць Караткевіча. Такім чынам, мы маем сваю ўласную гісторыю літаратуры, якая адпавядае гісторыі нашага грамадства і краіны. Проста ня трэба ёю пагарджаць, або яе саромецца. Як нельга саромецца сваёй маці, якая б яна ні была. З іншага боку – нельга штучна пераносіць на беларускую глебу заходнюю культурніцкую сытуацыю.

— *Такім чынам, беларускага постмадэрнізму ня можа быць?*

— Ён ужо ёсьць, ужо жыве ўласным жыцьцём, і мы з табой спрыялі яго зьяўленьню. Проста ён ня можа быць у бліжэйшы час дамінантнай эстэтычнай плыняю. У нашай культурніцкай сытуацыі яшчэ ня можа так стацца, каб, да прыкладу, мадэрніст Вішнёў рэалізаваўся б шырокавядомай і прызнанай большасьцю нацыянальнай культурніцкай эліты творчай асобай, гэтакім культурніцкім героем. Нягледзячы на ўсе ягоныя пэрформансы і скандалы. Проста беларускі культурніцкі "страўнік" яшчэ не гатовы для шырокага ўжываньня такой ежы. Ёсьць традыцыя – і нікуды ад яе ня дзецца. У Францыі ядуць жабаў, на Філіпінах – зьмеяў, недзе розных жукоў, каштаны і г.д. Мы *такое* ўжываць у бліжэйшы час ня будзем. Нават лукашэнкаўскія загады і магчымая галадуха не прымусяць гэтае рабіць. Маю на ўвазе сярэднестатыстычнага беларуса, нават сярэднестатыстычнага беларускага інтэлектуала. Бо маргіналаў хапае розных, нехта можна і на Беларусі ўпадабаў жабаў. Як у нас кажуць: на здароўе! Не сьвярджаю, што гэта добра, — ня есьці тое, што ядуць у сьведзе, але, напэўна, і ня кепска. Адметнасьць, непаўторнасьць – падставовыя рэчы для нацыянальнага мэнталітэту.

— *Мы елі бульбу і будзем яе есьці далей..... Дарэчы, бульбу беларусы ядуць ня так даўна, якіх небудзь пару стагодзьдзяў.*

— Гэта толькі сьведчыць аб тым, што нічога статычнага не бывае, усё мяняецца. Я ўпэўнены, што й бульбу пачалі есьці беларусы

водзіў міжнародныя канфэрэнцыі, на якіх разглядаліся пытанні найноўшага мастацтва, пісаў артыкулы з заклікамі запаўняць эстэтычныя нішы нетрадыцыйнай літаратуры. У сярэдзіне 90-х ТВЛ выдала паэтычную сэрыю “Паэзія новай генэрацыі”, у якой пабачыла сьвет пераважна постмадэрнісцкая паэзія Гуменюка, Адамовіча, твая. Але з таго часу багата ўцякло вады. Соцрэалізм сёння выглядае музэйным экспанатам. Прыйшоў час зьбіраць камяні.

— *Аднак творы, якія друкуюцца ў тэвэлаўскім часопісе “Калосьсе”, няк не назавеш традыцыйнымі.*

— Сёлета я ўдзельнічаў у міжнароднай канфэрэнцыі ў невялічкім польскім горадзе Казімеж Дольны, на якой сярод іншых разглядалася пытаньне “кансэрватызму і лібэралізму” у эстэтычным дыскурсе. Цікава, што нават вядомыя эўрапейскія інтэлектуалы, аўтары адмысловых кніг па гэтай тэме, не маглі дакладна сфармуляваць, што такое “кансэрватызм” і што такое “лібэралізм”. Яны так і казалі пасля сваіх дакладаў, маўляў, а што гэта на самой справе, мы ня ведаю. Тое ж самае, з постмадэрнізмам – існуе безліч тэорыяў гэтага мастацкага накірунку, часам гэтыя тэорыі цалкам пярэчаць адна адной. Выступаючы на канфэрэнцыі, я таксама прызнаўся, што сёння ня ведаю, што такое сучасны беларускі кансэрватызм. Зь мінулага магу назваць “Новую зямлю” Коласа. З сучаснага... Ня ведаю. Раней я называў кансэрватыўным усё, народжанае савецкай сьвядомасьцю. Але сёння бачу, што гэта не кансэрватызм. Наадварот, гэта прыклады няўдалага экспэрымэнту, у нейкім сэнсе няспраўджаны авангард. Беларускі эстэтычны кансэрватызм толькі паўстае, паўстае на нашых вачох. Мы, рэдактарскі калектыў “Калосься”, будзем спрабаваць яго выяўляць на старонках нашага часопіса, друкаваць у кніжнай сэрыі “Бібліятэка часопіса “Калосьсе”. Я перакананы, што гэта ня будзе нешта традыцыйнае ў нашым разуменьні.

— *Якія яшчэ літаратурныя выдаўні, на твой погляд, паставілі перад сабой падобную задачу – спрыяньне новаму беларускаму кансэрватызму?*

— Не магу казаць за дзяржаўныя часопісы. У іх проста няма сваёй выдавецкай і эстэтычнай палітыкі, яе і ня можа быць, бо гэтыя выданьні зьяўляюцца ворганамі Саюза пісьменьнікаў і павінны друкаваць усе творы, якія прыносяць да іх члены СП, выбракаўваючы зусім бяздарныя. Сваю эстэтычную палітыку праводзіў, бадай, толькі часопіс “Крыніца”, але, напэўна, з тае прычыны і маюць сёння крынічане праблемы. Часопіс быў на мяжы закрыцьця. Гэта наш добры партнэр. Амаль усе тэвэлаўцы друкаваліся ў “Крыніцы” – Мудроў, Гумянюк, я, ты. З найноўшых выданьняў, мне здаецца, у гэтым жа кірунку рухаецца часопіс “Arche”. Самы

сваю былую значнасьць, але далей рытарычнай траскатні і мара-літаратскіх павучаньняў справа ня йдзе”.

* * *

У гісторыі Новай літаратурнай сытуацыі (лякальны аналяг “Новай культурнай сытуацыі”), якая разгортваецца цягам апошніх дзесяці зь лшкам гадоў і пераважна выяўляецца ў “недзяржаўным” інтэлектуальна-мастацкім дыскурсе, імя Алеся Аркуша асацыюецца з шэрагам канцэптуальных прапановаў: “ТВЛ”, “пострамантызм”, “рэгіяналізм”, “новы кансэрватызм”.

Праўда, ад ідэі “пострамантызму”, як мэтаду тэарэтычнага абгрунтаваньня асноўнай эстэтычнай тэндэнцыі новай беларускай літаратуры, Алесь Аркуш сёння ўжо сам адмаўляецца – на карысьць ідэі “новага кансэрватызму”. Мяркую, што ў пэўную пару і, магчыма, ня вельмі аддаленую, “новы кансэрватызм” напаткае лёс ягонага папярэдніка. Рэч у тым, што з прычыны свайго дзейнага тэмпэраменту, Алесь Аркуш імкнецца сфармуляваць эстэтычную рэальнасьць тоесна ўласным памкненьням. Адзеюль ягоныя эстэтычныя канцэпты люструюць ня столькі тыя асноўныя тэндэнцыі, што разгортваюцца ў прасторы беларускай літаратуры, колькі выяўляюць і фармулююць тое, што адбываецца на прыватнай тэрыторыі Алеся Аркуша, як літаратара.

Зусім іншая справа – праект “Таварыства Вольных Літаратараў” улучна з ідэяй “рэгіяналізацыі”. Уласна, гэта адна тая ж самая падзея, але выяўленая ў двух розных праекцыях – практычнай рэалізацыі і тэарэтычнага абгрунтаваньня.

З майго гледзішча, ідэя “рэгіяналізацыі” – гэта шчаслівая ідэя, бо мае рэальную пэрспектыву, паколькі супадае з той структурнай пераарганізацыяй сьвету, якая адбываецца з узгляду на сытуацыю камунікатыўна адкрытай ва ўсе бакі прасторы, дзе ўжо губляюць хоць які ўцямыны сэнс такія элементы топасу як “цэнтар”, “пэрыфэрыя”, “мяжа”, “маргінальнасьць”..... І таму для гэтай ідэі не істотна, як доўга будзе існаваць Таварыства Вольных Літаратараў і ці хутка ў Алеся Аркуша ў мностве зьявіцца пасьядоўнікі, кожны зь якіх стане выбудоўваць сталіцу сусьвету на тэрыторыі самога сябе..... Не істотна – бо гэтак усё роўна будзе. І гісторыя пэрсанальнага бунту, выкладзеная ў зборніку тэкстаў Алеся Аркуша “Выпрабаваньне развоём” толькі адно, але досыць яскравае сьведчаньне на карысьць спраўнасьці гэтай татальнай перамены.

Валянцін Акудовіч

Багдановіч, толькі жывое можа плысьці супраць плыні. Праўда, на канец XX стагодзьдзя, пасья ўсіх хапуноў-зачыстак, Беларусь прыйшла зморанай і абяскуроўленай, найперш інтэлектуальна. Адсюль гэтыя праблемы, якія напаткалі нашу краіну ў апошнія дзесяцігодзьдзе другога тысячагодзьдзя ад нараджэньня Хрыстова. Беларусі не хапіла стваральнага, вольнага, творчага чыну нацыянальнай інтэлігенцыі. У паслеваенныя часы большасьць беларускай інтэлігенцыі была прыручана, прыкормлена, дагледжана (спэцворганамі). І калі прыйшоў час незалежнасьці (паўтаруся — не дармавой, як лічуць некаторыя журналісты — неафіты беларушчыны), дык нацыянальная інтэлігенцыя ня здолела ўзначаліць сацыяльныя працэсы ў краіне. Таму задачай 90-х была — стварыць новыя, незалежныя ад дзяржавы культурніцкія структуры, якія змагі б вольна і прафэсійна прадукаваць свой галоўны прадукт — беларускую ідэю, у выглядзе жывой, творчай культуры. Таму аднавілася газета "Наша Ніва", паўстала Таварыства Вольных Літаратараў, пачалі выходзіць часопісы "Калосьсе", "Фрагмэнты", "Arche", "Nihil" ды іншыя, якія нарадзіліся з прыватных ініцыятываў. Пачала паўставаць новая беларуская культура — культура XXI стагодзьдзя. У чым яе асаблівасьць? У тым, што мы, беларусы, знаходзімся ў больш спрыяльнай культурніцкай сытуацыі, чым Запад. Мы, як бы, рухаемся на пад'ём, у нас толькі пачынаецца асноўнае культурніцкае будаўніцтва. Адсюль такі ўсплёск — як грыбы растуць новыя выданні, літаратурныя суполкі, агучваюцца маніхвэсты і дэкларацыі. На Захадзе культура апынулася на ўзбочыне, у элітарных мастацкіх салёнах, на катэдрах універсітэтаў. Вядома, гэта ня ўзбочына ў нашым разуменьні гэтага слова — там дзе сьмецьце, бруд і каналізацыйныя канавы, але гэта лякалізацыя, абьякавасьць паспалітых людзей, замкнёнасьць, якую немагчыма парушыць, і г.д. Нашы ж людзі па-ранейшаму адгучаюцца на мастацкае слова, толькі сёньня трэба інакш працаваць, выкарыстоўваючы сучасныя маркетынговыя тэхналёгіі.

— *І ўсё ж, што гэта за новая культура? Як яе ідэнтыфікаваць? Запад, як сьведчаць іхнія мастацтвазнаўцы, апанаваў постмодэрнізм. Што будзе дамінантным у беларускай культуры XXI стагодзьдзя?*

— Мне здаецца, што ня трэба быць вельмі разумным, каб скеміць, што гэта будзе новы кансэрватызм. Калі йдзе будаўніцтва, патрабуецца трывалы будаўнічы матар'ял. Модэрнізм — не матар'ял для новабудоўлі. Гэта хутчэй чугунная *баба*, якой зручна руйнаваць баракі і казармы. Напачатку 90-х, калі трэба было пазбавіць мёртвы соцрэалізм акамянелай трываласьці, модэрнізм у Беларусі быў актуальны. Я асабіста спрыяў нараджэньню беларускага модэрнізму. Друкаваў нетрадыцыйныя, авангардныя творы, пра-

ПОСЬПЕХ ПАПЯРЭДНІКАЎ ТРЭБА ЗАМАЦАВАЦЬ

(Размова Ігара Сідарука з Алесем Аркушам)

— *Беларуская літаратура неўзабаве сустрэне XXI стагодзьдзе. Як сьведчыць гісторыя, на пераломе стагодзьдзяў, а ў нашым выпадку — тысячагодзьдзяў, у эстэтычнай і культурніцкай сфэрах заўжды адбываліся вялікія зрухі, зьмены, перасэнсаваньні, абнаўленьні. Што адбываецца ў беларускай літаратуры? У чым, на твой погляд, асаблівасьць нашай сытуацыі?*

— Як бы хто не наракаў на лёс Беларусі, але XX стагодзьдзе выдалася на колькі драматычным, на столькі ж удачлівым. Але, па вялікаму рахунку, за ўсе спрыяльныя для дзяржавы Беларусь гістарычныя падзеі вельмі дорага заплочана. Лёсамі тысячаў людзей, пачынаючы зь першых адраджэнцаў нашаніўскай пары, сканчваючы дваццацігадовымі маладнякоўцамі. Любая акупацыйная ўлада, якая хоць б часова кантралявала тэрыторыю Беларусі, мэтадычна і ўпарта вынішчала беларускую інтэлігенцыю — настаўніка, пісьменьніка, мастака, навукоўца. Былі зьнішчаны ўсе адраджэнцы нашаніўскага прызыву — Ластоўскі, браты Луцкевічы, Лёсік, Гарашкевіч, Цьвікевіч і г.д. Засталіся толькі Купала, Колас і Бядуля, але й тыя — маральна і духова згвалчаныя. Сьмяротным сьмерчам па нашай зямлі прайшліся часы дыктатуры пралетарыяту. У 30-х гадох зь пісьменьнікаў жывымі або на волі засталіся адзінкі. Хто ляжаў у Курапатах, хто трываў нечалавечыя зьдзекі ў сібірскіх гулагах. Узнікае пытаньне, чаму ж акупацыйныя ўлады так баяліся інтэлігенцыю, якая ня брала ў рукі зброю, не рабіла тэрактаў, часам нават і ў палітычным жыцьці ня ўдзельнічала? Бо нацыянальная інтэлігенцыя актуалізоўвала пытаньне беларуса і яго краіны. Такім чынам, можна прамовіць яшчэ адну аксыёму — Беларусь адрознілі не палітыкі, а культурнікі — фальклярысты, этнографы, гісторыкі, літаратары, мастакі. І калі Беларусь вытрывала ўсе наканаваныя ёй выпрабаваньні, дык якія могуць быць яшчэ доказы, што не прыдумка гэта, не фантазіі экзальтаваных бэнээфаўцаў. Як казаў наш

ГЕНЭЗЫС

САЛОМІНКА ПОСТРАМАНТЫЗМУ

1

Рака пад ледзяным панцырам. Адсутнасць руху й глыбіні. Адсутнасць рэакцыі на дзеянне, адсутнасць адкрытых жыццёвых праяваў. Нібыта жывая – нібыта мёртвая, нібыта слова – нібыта маўчанне, нібыта рака – нібыта сьлед ракі. Стан чаканне, або летаргічнага сну – ён часовы. Набліжаецца разняволенне. Наплявае новая вада. Працідзеянне ёй толькі павялічвае вонкавы ціск. Не. Гэта хутчэй унутраны ціск.

Нельга знайсці нейкую асобную праяву, ад якой залежыць нарастанне ціску. Усё знаходзіцца ў непасрэднай сувязі з усім. КРЫГАХОД – непазбежнае наканаванне. Новая вада ўзрывае мёртвую абалонку. Адкрываецца глыбіня, узнікае рух.

Крыгаход – чарговая зьмена якасці.

Чарговы крыгаход. Кожны раз здаецца, што новы – гэтакі ж як і папярэдні. Аднак – не. Кожны раз ён іншы, эвалюцыйна іншы. Але нават, калі б яны й былі заўжды аднолькавымі, усё адно ты мусіш успрымаць іх адрозна, з вышыні свайго нарастаючага досведу.

Крыгаход – гэта заўсёды небяспека, выпрабаванне.

2

Ты на льдзіне. Навокал усё варожае, агрэсіўнае, хцівае. Ты патрапіў у крыгаход. Спалучэнне наканаванага, асабістага, рэальнага. Вандроўка – выпрабаванне. Няма сэнсу камусьці даводзіць свае перакананні, свой погляд на рэчаіснасць. Наўсцяж рэтрэспэктывны рэалізм, падсвядомыя дзеянні (інстынкт самазахавання), мімікрыя экстрэмальнай умовы. Толькі прадчуванне небяспекі й актыўныя процідзеянні ратуюць – аксыёма выпрабавання – у цяжкіх абставінах. Ты ня маеш вопыту кіравання льдзінай (увогуле – ці існуе ён?), але інстынктыўна мадулюеш ягонае галоўнае правіла – слухай сябе, вер у сябе, спадзявайся на сябе. Увесь папярэдні вопыт набыў легаважнасць паветранага балёніка. І ты адчуваеш – недзе побач лунае дух ПОСТРАМАНТЫЗМУ. Ты не супраціўляешся яму й ён вольна пранікае ў цябе, дыфузіўна запаўняючы ўсю тваю сутнасць. Пострамантызм пачынае

— Чаго нам не хапае? Я думаю, разуменьня сённяшняга дня і спагады адзін да аднаго. Беларускія пісьменьнікі ніяк не адмовяцца ад старых, постсавецкіх літаратурных тэхналогіяў. Яны самі сябе загналі ў нейкую рэзэрвацыю. Схема: "ЛіМ"- "Маладосць"- "Полымя"- "Мастацкая літаратура"- СП ужо ня дзейнічае. Ва ўсякім разе, дзейнічае вельмі неэфэктыўна, як калгасы на вёсцы. Вітаю сэрью "Беларускі кнігазбор"; парадаваўся за Скоблу, які падрыхтаваў для "БК" Жылку, ведаю, якая гэта карпатлівая праца. Аднак "БК" — рэтрэспэктывны праект. Напрыканцы стагоддзя ён вельмі карысны. Але хто займаецца сённяшняй літаратурай? Было б добра, каб паўстаў праект "Адкрыццё года". Пажадаю я і "Нашай Ніве" падсумаваць свой наробак на літаратурнай ніве — выдаць кнігі "Апавяданне "Нішай Нівы" і "Вершы "Нашай Нівы". Я ўпэўнены: гэта будуць вельмі карысныя зборнікі. І трэба навучыцца радавацца за поспехі іншых. З выданнем "За небакараем Эўропы" мяне павіншаваў толькі Алесь Бяляцкі, якога я выпадкова сустрэў у Менску. Такое адчуванне, што гэтая кніга-зьява сьціснула ў роспачы многі сэрцы. Але за ёй таксама вялікая праца. І, спадзяюся, на карысць беларускай літаратуры. Трэба зразумець, што супярэчнасці ня ёсць штосьці адмоўнае і дэструктыўнае — гэта штуршкі, які пампуюць нашу кроў, гэта перапад ціску, які прыносіць асьвяжальны дождж, гэта плынь, якая не дае нам забросьнець.

1998 г.

радыё канал, менавіта па ім можна пачуць: што адбылося на роднай вуліцы, чаму арыштаваны кіраўнік вашай фірмы, як згуляла любімая каманда. Сьвет зноў пачынае жыць не краінамі, а тэрытарыяльнымі супольнасцямі.

— *Мэта нашай “юбілейнай” гутаркі – ТВЛ як цэлае. Але я не магу сабе адмовіць у жаданьні запытацца “каардынатара таварыства” пра асабістае, а менавіта: хто вы, спадар Алесь, самі для сябе? Менэджэр культурніцкіх праектаў, культуроляг, журналіст, эсэіст, празаік, паэт?.. Ці ўсё гэта разам і яшчэ нешта, чаго староньняму воку ня бачна?*

— Гадоў пяць таму, калі б мяне спыталі, хто я? -- адказаў бы не вагаючыся: паэт. Цяпер я ня ведаю: хто я? Калі я паэт, дык цалкам не такі, як большасьць беларускіх. Я канчаткова расчараваўся ў сілаба-танічным вершы. Дакладней, я востра адчуваю яго анахранізм. Тэарэтычна я магу пісаць так, як Скобла, Бадак, Акулін (адны зь лепшых паэтаў майго пакаленьня). Як-нік маю дзесяцігадовую практыку і, спадзяюся, пэўныя здольнасьці. Але практычна я так пісаць больш ня буду. Нядаўна прачытаў вялікую нізку вершаў Міхася Скоблы ў "ЛіМе". Усё прафэсійна, бездакорна і дыктоўна. Але... Пачуцьцё нейкага рукадзелья, "вितिєватости", дэкаратыўнасьці радкоў не дазваляюць мне адчуць сёньняшняга Скоблу. Нібыта мы зь ім знаходзімся ў адным культурніцкім полі (паралельна займаліся Жылкай, я нядаўна грунтоўна прачытаў Ларысу Геніюш, маем, спадзяюся, агульныя погляды на сучасныя палітычныя падзеі), але гэтак па-рознаму, як паэты, адчуваем цяпершчыну. Так, як я пішу зараз, я спрабаваў пісаць і дзесяць гадоў таму. Аднак больш старэйшыя калегі мне казалі, што гэта ня вершы, гэта толькі накіды да вершаў, над імі трэба працаваць. Апануць думку, або пачуцьцё ў моўныя "рызы". Вось гэтага я і не хачу рабіць. Жыцьцё, напэўна, сапраўды змянілася, стала больш прагматычным і імклівым, такімі робімся і мы. Але так жыве ўся Эўропа і нікуды ад гэта жыцьця нам не падзецца. Тое, што са мной адбылося, наўрад ці праява адмоўнага ўплыву "захаду". Карані гэтых зьменаў тутэйшыя.

— *ТВЛ, з якім бы пітэтам мы з вамі не ставіліся да створанага сябрамі таварыства, гэта ўсяго толькі адзін фрагмэнт сучаснай беларускай літаратуры і, наспрабуем быць аб'ектыўнымі, ня самы значны фрагмэнт. Напэўна ж вам ТВЛ не засланыя відарыс настолькі, каб вы ня бачылі нашае літаратурнае цэлае і не прадумвалі для сябе гэтае цэлае як уласную праблему. Адсюль і маё апошняе да вас пытаньне: чаго на вашу думку, нам усім, і “эспэнікам” і “тэвээлаўцам” і “эўрофорумцам” і г.д. не хапае да, так бы мовіць, поўнага літаратурнага шчасьця?*

прысутнічаць у тваіх словах, учынках, думках, крыві. Хто паклікаў яго? Крыгаход? Твая небясьпечная сытуацыя? Але ж якая карысьць ад яго на імклівай, хісткай ільдзіне? У кожнага чалавека бывае свой крыгаход на сваёй рацэ. Ці на кожнага ў гэтых абставінах зыходзіць пострамантызм?

Напэўна, ты заўсёды быў схільны да рамантызму, і пострамантызм быў тваім наканаваньнем, як нараджэньне, як гэты крыгаход. Ты заўжды цікавіўся выключна сабой. Сусьвет пакідаў адбітак у тваім уяўленьні і ты вывучаў яго, усьведамляючы, што вывучаеш самога сябе. Што з таго, што тваё ўяўленьне недакладнае раўнюткае люстра, што твая трохвымерная прастора скажае сусьвет горш, чым рачныя хвалі – адбіткі аблокаў у вадзе. Галоўнае – працэс пазнаньня. Ці зьяўляецца шкодным засвойваньне памылковых ведаў? І ці зьяўляюцца яны памылковымі для цябе, якога трохвымерная прастора моцна трымае ў сваіх абдымках?

Вось вам і спажыўна глеба для пострамантызму. Няма эталёну. І жадаемае часам успрымаецца за рэчаіснае. Але ж дзе тое рэчаіснае? Хто яго бачыў? І ўвогуле, ці магчыма яго пабачыць? Пострамантызм у такіх варунках натуральная зьява. Ён выпраменьвае аптымізм, або, прынамсі, імкнецца да яго. Ягонай падвалінай зьяўляецца этычны і маральны вопыт (бо ён стваральны). Пострамантызм адмаўляе, не ўспрымае, ігнаруе дэструктыўныя пэрвэрзіі, бо, зноў такі, ягоная сутнасьць – стваральная.

Магчыма, твой пострамантызм – спадчынная праява. Гэта як пошук цыцкі для дзіцёнка. Усе спадчыныя праявы спрыяюць імкненьню захаваць жыцьцё. Яны найбольш выразна сьведчаць аб сваёй прысутнасьці пры небясьпечных варунках. Вось і зараз ты на сьлізкай, каварнай ільдзіне нясеся чорт ведама куды. Ты ў небясьпечы. Таму й марыш пра цёплую вопратку, спажыўную ежу, утульнае, надзейнае жытло. А яшчэ — пра шчасьлівы канец, сваю смеласьць і спрыт, чароўную дапамогу. Зразумела, гэта ўяўная саломінка, але як часта менавіта яна й ратуе ў безвыходных становішчах.

І вось ты ўжо ўяўляеш, што каварная льдзіна – Ноеў каўчэг, а імклівая плынь ракі – ратуемая сіла. Што наперадзе новае жыцьцё са сваёй новаю пэрспэктывай. Аднак пострамантызм – не калыханка. Бо трэба даплысьці, перамагчы, выжыць. Галоўны станочы яго досьвед – шлях мае пэрспэктыву (няхай сабе ён і безальтэрнатыўны, дадзены прымусам абставінаў). І ты пачынаеш дзеіць, актыўна спрыяеш зьяўленьню свайго пострамантычнага ўяўленьня.

Тут можа ўзьнікнуць аналёгія з пагоняй за міражнымі аазысамі. Здаецца, мэты ў гэтых выпадках аднолькавыя – дамагчыся пэўных уласных выгод. А калі разгледзець больш уважліва.....У першым выпадку пострамантызм дапамагае пераадоліць жыццёвую дадзенасць, напоўніць сэнсам непазьбежныя дзеянні, наканаваць. У другім выпадку – пакліч аазысаў нашэптваем адчай або спакуса. Ні адчай, ні спакуса ня маюць ніякага дачынення да пострамантызму. Яны далёкія ад стваральнасці, тым больш ад этыкі і маралі.

4

Пострамантызм – Апазыцыянэр зь вялікай літары. Ён дакладна адчувае хлусню, няшчырасць і скнарнасць. Ён зьявіўся як пратэст (пратэстант) супраць навалачы чалавечае хцівасьці, генэруючы інстынктыўныя захавы, якія мусяць ратаваць асобу ад дэструктыўнага ўздзеяння сацыяльнага зла.

Зло гэтае дзеіць толькі на паверхні, тут ягонае прастора й ягоня ахвяры, тут яно стварае сваю парафію. Адно глыбіня недаступная злу. У ёй адсутнічае сэнс існаваньня нэгатыўных чалавечых праяваў. Пострамантызм дапамагае імкнуцца ў глыбіню, у бясконцасць, у космас. Ён ратуе чалавечыя душы й пры гэтым не пазбаўляе людзей жыццёвай актыўнасці, стваральнага імкнення. Духоўнае пачынае валадарыць. Ня розум, а менавіта духоўнае, якое сынтэзуе ў сабе як асабовыя чалавечыя, так і агульныя касмічныя чыньнікі.

Пострамантызм у вадрозьненне ад папярэдніх рамантызмаў не зьбіраецца нікога нікуды клікаць, а тым больш прапаноўваць пэўныя жыццёвыя рэцэпты, нікога ні ў чым не абвінавачвае. Ён не зьяртаецца да масаў і нават да канкрэтнай асобы – хутчэй да самога сябе.

Я – сьвет, я – космас – паўтарае пострамантызм.

5

Усё мае свае карані, свае вытокі. Кожнае дзеянне пакідае пасля сябе вынік. Новая вада вызваліць раку ад лёду й гэтым наблізіць чарговае "аледзяненне", якое, у сваю чаргу, паспрыяе набліжэнню новага (іншага) крыгаходу.

У Афрыцы ёсьць рака Ніл. Яна ня ведае крыхагодаў. Няўжо нашыя ўмовы маргінальныя, пэрыфэрычныя? Ніл ніколі ня быў пад ледзяным панцырам, але ж і ягоны спакой пэрыядычна парушае новая вада.

Іншая парадыгма?

Твой пострамантызм – Дзвіна. Яна цячэ праз твой сьвет і нясе сваю ваду далей – у сусьвет.

прозвішчы. Яшчэ ідуць перамовы, ліставаньне, абмеркаваньне, кансультацыі. Новы курс ТВЛ патрабуе новага "рэсурсу".

— Дарэчы, наколькі я памятаю, ТВЛ распачыналася з публічнай крытыкі Саюза беларускіх пісьменьнікаў і нават стваралася ўражаньне, што вы гатовыя ўзяць на сябе абавязак быць, калі можна так сказаць, "афіцыйнай" апазыцыяй Саюзу пісьменьнікаў. З той пары прамінулі гады, але ці перамянілі яны нешта ў стаўленьні ТВЛ, і вашым асабіста, да Саюза пісьменьнікаў?

— Ці зьмянілася маё стаўленьне да СП? Калі разглядаць справу ў рэчышчы палітыкі, дык вельмі добра, што СП не раскалоўся, захаваў еднасць і нават прадэманстраваў нескаронасць. Трэба было захаваць нішу. Адміністрацыя прэзыдэнта хутка бы "скалаціла" новы СП. Вядома, які. Аднак я ня маю ніякіх ілюзіяў адносна "другога дыханьня" Саюза. У пляне эстэтычных, культурніцкіх адкрыццяў ён небаяздолны. Памыляецца той, хто лічыць, маўляў, якая розніца дзе пісьменьніку стаяць на ўліку. Пісьменьнік стварае сябе толькі на 25 адсоткаў. На 50 адсоткаў яго лепіць кантэкст, у які ён патрапляе (як кузюрка ў бурштын?) Такім чынам, можна ўскосна сабе дапамагчы, зьмяніўшы кантэкст. Але зноў паўстае пытаньне прыватных выгод. Шкада, што ў свой час "Тутэйшыя" вырашылі легалізавацца. Скончылася гэта поўнай паразай. Ёсьць міт "Тутэйшых", няма культурніцкай зьявы пад гэтым назовам. Быць асобна ад большасці даволі цяжка. Нібыта ізгой па ўласным жаданні. (Астатнія разважаюць так: або ён задужа хітры (масон), або з іншай плянэты (чужы). Ня кожны вытрымае гэткае выпрабаваньне. З ТВЛу ў СП перайшла Лера Сом. Зьявілася чутка пра заяву ў Саюз Славаміра Адамовіча (ня ведаю, ці праўда). Хаця Славамір яшчэ напрыканцы 1995-га (пасля "Лепельскіх алігэрацый") сышоў ад нас "па ўласным жаданні". Быць у камандзе "Нашай Ніве" аказалася прэстыжнай. Але, як вядома, вартае, сур'ёзнае — вымагае ахвяры. Магу запэўніць, што "ядро" ТВЛу застаецца пры сваіх "сэпаратысцкіх" ідэях. Старэйшыя нашыя калегі трымаюць плаціну (такі ім выпаў лёс), а мы (ня толькі ТВЛ) мусім з гэтай іхняй дапамогі рабіць, рабіць і рабіць. На самой справе бэнэфаўскі лэзунг "незалежнасць або жыццё" састарэў для XXI стагодзьдзя. Роля дзяржавы ў новым сьвеце непазнавальна трансфармуецца. Інстытут дзяржаўнасці ў Эўропе (у ранейшым разуменьні) на вачох пачынае губляць абрысы. Ратунак наш у культурніцкай дзейнасці. Сытуацыя ўскладняецца тым, што Беларусь знаходзіцца "пад каўпаком" расейскіх электронных СМІ. Псыхалогічна беларус жыў і жыве ў Расеі, нават без дапамогі інтэграцыйных гульняў прэзыдэнта. Сёння ў нашай краіне як ніколі павышаецца роля рэгіянальнай палітыкі, у тым ліку культурніцкай. Ва ўсім сьвеце самым папулярным зьяўляецца мясцовы тэле-

Сёлета за кнігу "Паэты-цары" ён атрымаў літаратурную прэмію ТВЛ "Гліняны Вялес". Імпрэза адбывалася на тле Барысавага каменя, побач з Сафійскім саборам. Раней "інаўгурацы" ладзіліся ў Менску. Аднак "Вялес" гэтаму гораду не патрэбны. Далей вялесаваньне будзе адбывацца толькі ў Полацку. У гэтым ёсьць небяспека маргіналізаваць прэмію, "зачыніць" яе ў раўным маштабе. Аднак нешта мне падказвае, што адбудзецца адваротнае.

Параіў бы літаратуразнаўцам зьвярнуць увагу на драматургію Сідарука, артыкулы па транслягізму Мінскевіча і Туровіча, мае артыкулы па пострамантызму.

Апошнім часам тэвэлаўцы шмат напісалі прозы. Цяпер нават мы ня ў стане ўсё самастойна надрукаваць. Нешта зьявіцца ў "Крыніцы", нешта — ў "Нашай Ніве". "Распісаўся" Мудроў. Мне вельмі падабаецца проза Лявона Вольскага.

Да нашага праявінага праекту будзем падключаць "легіянараў": Сяргей Астравец, Вітаўт Чаропка, Уладзімер Лобач, Сяргей Шыдлоўскі. Перачытаў прозвішчы — зноў атрымліваецца Полацкак, Горадня, Менск.

— Ну а цяпер колькі словаў пра "сьмерць" ТВЛ. Мяркуючы па тым, што вы напярэдне казалі, ТВЛ не зьбіраецца паміраць, але і не зусім зразумела -- ці зьбіраецца жыць? Дакладней, не зусім зразумела -- як ТВЛ зьбіраецца жыць і дзейнічаць далей, у якіх формах, накірунках, і хто будзе складаць яго актыўнае ядро, калі многія з заснавальнікаў таварыства страцілі цікавасьць да супольнай працы?

— Нядаўна я размаўляў па тэлефоне з Алесем Кузьміным, лідарам полацкага рок-гурта "Мясцовы час", гурт толькі што прыехаў з менскай акцыі-канцэрту "Вольныя танцы III". Музыка ў добрым настроі, пераказвае ўражаньні: пачуцьцё такое, нібы вярнуўся ў лепшыя гады гурта, зьявілася жаданьне працаваць. Да гэтага ў "Мясцовага часу" быў страшэнны крызыс — гурт амаль ня граў 4 гады. Я таксама адчуваю нешта падобнае: ТВЛ знаходзіцца ў "маладзіковым стане". 1996-1997 гады былі для нас ня зь лепшых. (Парушылася раўнавага трохкутніка?) Мы пражылі іх за кошт напружанага раней. Я гэта выразна ўбачыў, калі займаўся кнігай "Гісторыя ТВЛ у люстрэрку пэрыядычнага друку (1993-1998)", якая выйдзе сёлета з нагоды 5-годзьдзя Таварыства. Праўда, самыя значныя пераклады і публікацыі за мяжоў, вандроўкі, стыпэндый прыпалі на гэтыя апошнія гады. Узышло пасеянае. Далей адбудзецца нешта іншае. Бо ранейшыя формы працы вычарпаліся. Акцыі будуць менш масавыя і мець больш інтэлектуальны, зьместавы, экспэрыментальны (не абавязкова мадэрнісцкі) характар. Большасьць акцый як і раней пройдуць на Полаччыне. Хутка адбудзецца абнаўленьне каманды. Пакуль я не хачу называць новыя

Пострамантызм пэрманэнтны й ня толькі ты вінен у ягоным зьяўленьні. Інспіраваць яго немагчыма.

Пострамантызм — гэта пэрспэктыва, без пяцігодка і плянаў.

Пострамантызм — не ідэалізацыя герояў, іх інтарэсаў і пачуцьцяў. Пострамантызм гэтак жа далёк ад рамантызму, як рэалізм — ад сацыялістычнага рэалізму, як першабытны чалавек — ад сучаснага. Пры гэткай значнай эвалюцыі не застаецца практычна нічога агульнага.

Пострамантызм — гэта пачатак чагосьці зусім новага, а ягоны шлях — НОНКАНФАРМІЗМ.

студзень, 1994 г.

ПОСТРАМАНТЫЗМ. ПЕРШАЯ СПРОБА ІДЭНТЫФІКАЦЫІ

Гутарка трох зацікаўленых асобаў

Пострамантызм. Гэты тэрмін пачаў зьяўляцца на старонках беларускага альтэрнатыўнага друку ў 1993 годзе. Першымі пачалі яго ўжываць літаратары зь асяродку Таварыства Вольных Літаратараў, акрэсьліваючы гэтым наймом творчасць прадстаўнікаў “новае генэрацыі”. У 1995 годзе на кватэры Алеся Аркуша адбылася наступная гутарка з ўдзелам культуроляга Алены Някоўскай і літаратараў Алеся Аркуша і Сяргея Шыдлоўскага.

А.А.: Разьвіцьцё літаратуры, як і грамадства, адбываецца эвалюцыйна. Але не па лінейным законе: ад простага – да складанага, ад элітарнага – да масавага (або наадварот), ад уцілітарнага (прыземленага) – да касьмічнага (духоўнага). Часам здаецца, што ніякай заканамернасьці й пасьлядоўнасьці ў разьвіцьці літаратуры няма. Гэтак усё пераблытана й панакручана на ейным шляху. Яшчэ ўчора беларуская літаратура кружляла па зачараваным коле таталітарнага бальшаку. Аднастайныя пэйзажы паабапал, вечнаўзьнёслыя твары-маскі паязджанаў і пасьлядоўная ўсеагульная дэградацыя. У замкнёнай прасторы няма пэрспэктывы. Літаратура выконвала ролю талмача (зь іншае мовы – ідэалёгіі) гэтага кружляньня. Аднак нічога ў гэтым сьвеце бяссьледна не зьнікае, а зь нічога можна зрабіць толькі другое нічога. Вось і літаратура часоў вандроўкі ў нікуды мусіла мець сваіх “прашчуряў”. З гэтага вынікае, што ў ейным целе ўвесь час прысутнічалі “бацылы” здоравае літаратуры. Таму пры агульным “ходаньні” па коле адбывалася эвалюцыйнае разьвіцьцё на мікраўзроўні, на ўзроўні гэтых “бацылаў”. Каб “бацылы” пачалі дамінаваць, трэба было згнісьці целу. І яно гніло. А калі працэс згніваньня нарэшце паралізаваў сталёвую пачвару, “бацылы” ўсё адно засталіся “бацыламі”. Слон распаўся на мільярд мухаў. Нараджэньне лебедзя з “брыдкага качаня” не адбылося. Для літаратурнага працэсу ўзьнікла пагроза сасьлізнуць на

нуцца да творчага наробку ТВЛ, тым болей, што кожны юбілей ёсьць ні чым іншым, як падрахункам зробленага за пэўны прамежак часу.

— Калі казаць пра дасягненьні ТВЛ, дык гэта, безумоўна, паэзія тэвэлаўцаў. Яна сталася зьяваю свайго часу. Як, напрыклад, паэзія “Маладняка”. Аднак паміж гэтымі культурніцкімі падзеямі няма паралеляў. Паэзія ТВЛ гадоў “адлігі” антысацыяльная і нават дэструктыўная (у адносінах да постсавецкай беларушчыны). Калі казаць па-іншаму — мадэрнісцкая. Яна супрацьстаяла шаблоннасьці і канфармісцкасьці афіцыйнай паэзіі. Традыцыі “Маладняку” (арганізацыя таксама існавала ў часы “адлігі” 1923-1928 г.г.) павінны былі падоўжыць аўтары “Першацвету” (будаўніцтва новай Беларусі, Адраджэньне, нацыянальны уздым, малады запал). Аднак эстэтычнай зьявы ў іх не атрымалася. Я сам дзіўлюся: чаму? (Уціск рэдактара? Адсутнасьць тэарэтыкаў? Адсутнасьць эстэтычных арыенціраў у выданьня?) Гэта “ўзвышэнства” Алеся Пашкевіча, якую ён выкарыстаў, тэарэтызуючы вакол вершаў “першацвэтаўцаў” (няхай сабе размова ідзе толькі аб іх імкненьнях), прыцягнута за вушы. У гэтай тэзы няма аніякай глебы.

Зьява паэзіі ТВЛ, якая цалкам ігнаруецца на радзіме, была заўважана летась у Польшчы. Шэраг польскіх выданняў актыўна перакладалі вершы тэвэлаўцаў. Падраховала набыткі “паэзіі ТВЛ” выданьне беластоцкага зборніка найноўшай беларускай паэзіі “За небакраем Эўропы”. Сярод яго аўтараў: Славамір Адамовіч, Алесь Аркуш, Юры Гумянюк, Ігар Сідарук, Лявон Вольскі, блізкая да ТВЛ Людка Сільнова, якая разьвівалася ў эстэтычным полі Таварыства, друкавалася ў яго выданьнях. Шкадую, што ў свой час мы не надрукавалі паэтычны зборнік Міхала Анемпадыстава, — перамовы аб выданьні яго вершаў ішлі. Аднак паэт так і ня ўклаў для “Полацкае ляды” сваю кнігу, хаця друкаваўся побач з сябрамі ТВЛ у “ЗНО”. Ён таксама сярод аўтараў беластоцкай анталёгіі 90-х гадоў. Даходзяць чуткі, што тэвэлаўцаў пачалі друкаваць у Літве. Ці не патрымка гэта балцкіх крэўнікаў, на якую ўжо згубілі надзею?

— *Здаецца, у Сакрата Яновіча я неяк прачытаў, што сьпеласьць літаратуры вызначае не паэзія, а проза. Цяжка зь ім не пагадзіцца. Вершы складаюць усюды, дзе дыхаюць, сьмяюцца і плачуць, а проза ўжо вымагае пэўнай меры прафэсіяналізацыі, шырокага літаратурнага кантэксту, выдавецкай індустрыі і шмат чаго іншага. Дарэчы, гэтую сваю заўвагу Сакрат Яновіч зрабіў, разважаючы над творчасцю сяброў суполкі “Белавежа”. Там у іх з прозай ёсьць пэўная праблема. А як з прозай у ТВЛ?*

— Сёньня нас найперш цікавіць проза. Мы пачалі шукаць новых “дзеючых асобаў”. Сярод апошніх знаходак — Лявон Вашко.

магма. Пры першых падзвіжках "зямной кары" магма пайшла вонкі. На Полаччыне напрыканцы XX стагоддзья пачало паўставаць паганства (клуб "Княжыч", мастак Сяргей Цімохаў, грамадзкае аб'яднанне імя Ёсяслава Чарадзея, нават літаратурная прэмія ТВЛ называецца "Гліняны Вялес"), уніяцтва (уніяцкі манастыр у Полацку), мастацкія традыцыі (ад Лазара Богшы да Хруцкага) — усё гэта і ёсць праявы нэакансэрватызму. Пра культурніцкую спадчынную "магму" з полацкіх лёхаў добра напісаў Ластоўскі ў "Лябірынтах".

— *Прыгожая вэрсія, але ці не залішне рамантычна ("сэрца", "вулькан"), каб на яе без ваганняў мог абаперціся той, хто наспрабуе рацыянальна патлумачыць зьяўленьне ТВЛ якраз у гэтым "трохкутніку".*

— Магчыма, трохі і рамантычная, але менавіта на гэтым вулькане, на скрыжаванні супярэчнасцяў у 1993 годзе паўстала Таварыства Вольных Літаратараў. Большасць яго сяброў паходзілі з Полацку, Горадні і Менску. Відавочна, гэта быў нетрывалы хаўрус. Але ён дазволіў напоўніцу скарыстаць мажлівасці "адлігі" 1993-1995 г.г. Была выдадзена сэрыя зборнікаў "Паэзія новай генерацыі", асобныя нумары альманаху "Ксэракс Беларускі", часопіса "Калосьсе", арганізавана шэраг канфэрэнцыяў, вечарынаў, імпрэзаў, акцыяў. ТВЛ было ў эпіцэнтры ўсіх эстэтычных і нават палітычных падзеяў у краіне. Дастаткова назваць асобныя імёны: Славамір Адамовіч, Юры Гумянюк, Лявон Вольскі, Ігар Сідарук, Вінцэс Мудроў. Аднак хутка супярэчнасці пачалі патрабаваць новага абсягу. Першымі, адпаведна з нашай тэорыяй, пачалі самавызначацца менчукі. Частка іх заснавала свой літаратурны рух — Бум-Бам-Літ (Мінскевіч, Туровіч), іншыя заняліся выключна ўласнымі праектамі (Адамовіч, Вольскі). Балянс трохкутніка парушыўся. Усё прыкметней праяўляліся супярэчнасці (пераважна эстэтычныя) палачанаў з горадзенцамі. Сёння іх разам утрымоўвае бадай што агульны праект — часопіс "Калосьсе". У гэтых умовах палачане вымушаны былі браць усё больш і больш ініцыятывы, праяўляць сваю харызму і шукаць падтрымкі па-за межамі Беларусі. Вось такі атрымліваецца дэтэктыўны сюжэт. Амаль як з утварэннем БНР.

— *Мне неаднойчы даводзілася чуць, што вакол ТВЛ згуртаваліся няздары, што ўсе сапраўды таленавітыя ўступаюць у "дзяржаўны саюз" (досыць рызыкаўнае меркаваньне), што тэвэлаўцы нічога вартата для беларускай літаратуры не зрабілі, а выдзелілі ў нешта асобнае толькі дзеля таго, каб прыцягнуць да сябе ўвагу, "выставіцца". Наўрад ці мае сэнс усур'ёз спрачацца з падобнымі меркаваннямі, хіба адно з сумам заўважу, што ў сваёй пераважнай большасці беларускія літаратары ня лішне абцяжарваюць сябе павагай да творчага наробку калегаў. Таму прапаную адразу, без марных дыскусіяў, звяр-*

паўторны віток. І тут раптам на ганак узышоў пострамантызм. Чаму? Адкуль ён узяўся? Ці гэта толькі прывід?

А.Н.: Давайце прасочым эвалюцыю "бацылаў" (ці "мухаў", як іх там?). Здаецца, у "Чорным замку Альшанскім" Караткевіч узгадвае пра "кіслы беларускі рамантызм". Гэта значыць, што ён быў упэўнены — беларускі рамантызм ёсць, і ёсць рысы, якія вылучаюць яго з іншых рамантызмаў. Караткевіч звязвае рамантызм з беларускай мэнтальнасьцю, сьветаадчуваньнем чалавека-беларуса.

С.Ш.: Тое, што мы ўважаем за беларускі рамантызм, хутчэй можна назваць недарамантызм, ці прадрамантызм. Бо ён ня спраўдзіў свае галоўныя задачы. Што такое рамантызм наогул? Гэта спроба пазбавіцца сацыяльна-палітычных хібаў у грамадстве эстэтычна-этычнымі чыннікамі. Іншымі словамі, зьмяніць мэнталітэт народа.

А.Н.: Але гэта адна з задач мастацтва ўвогуле. І не галоўная... Дарэчы, можна прасачыць у агульных рысах "радавод" рамантызму.

С.Ш.: Мастацтва разлічвае на паступовае разьвіцьцё, а рамантызм — на бунт, рэвалюцыю, на мамэнтальны (або доволі хуткі) зрух, зьмену...

А.Н.: Зьява гэта больш складаная... Семнадцатае стагоддзье. Расчараваньне ў выніках сацыяльных рэвалюцыяў, у ідэалах свабоды, роўнасьці. І ня толькі расчараваньне, але й удакладненьне сваіх ідэалаў. Адсюль нараджаецца агульная канцэпцыя таго рамантызму: зло нельга зьнішчыць, гэта задача не для звычайнага чалавека. Рамантызм, хутчэй, быў рэакцыяй на расчараваньне ідэаламі гуманізму, таму ён апэлюе да раньняга сярэднявечча: не суладнасьць, а стыхія, сіла. Сіла духу. Рамантыкі ўважалі чалавека адлучаным ад традыцыйнага Бога. Для іх чалавек — ня цэнтар боскае суладнасьці, а цэнтар віраваньня стыхіі, неўтаймаваных пачуцьцяў. Пошук "новага неба".

А.А.: Нагадаю, мы гаворым пра рамантызм семнадцатага стагоддзья. Ён нібыта зрабіў зло — скраў дзіця (чалавека) ад маткі, якая, шчыра кажучы, была ня вельмі клапатлівай, да таго ж далёка ня "гжэчных" паводзінаў. Ён парушыў устойлівасьць, зблытаў палюсы. У выніку — разьвіцьцё культуры паскорылася. З тае пары рамантызм увесь час сярод дзеючых асобаў, ён нікуды не зьнікае. Ягоны вэктар на Беларусі добра праглядаецца: Ян Баршчэўскі — Адам Міцкевіч — Сыракомля — Купала — Багдановіч — Жылка — Караткевіч. Але што сталася з рамантызмам у савецкі час? Ці быў ён калябарантам? Калі быў, дык тады ледзь ня ўсю беларуска-савецкую літаратуру можна зь лягеру сацыялістычнага рэалізму перавесці ў лягер сацыялістычнага рамантызму. Вось толькі неспадзеўка: задужа ён бесканфліктны і канфармісцкі. Відаць, зноў-такі можна казаць толькі пра "бацылаў".

А.Н.: Літаратуру савецкага перыяду я б назвала нэрэалізмам, але рамантычная плынь, хоць і загнаная ў пэўныя ідэалогічныя межы прысутнічала...

А.А.: Для ўчарашняга пісьменьніка ўсё было вельмі проста. Мэта? Калі ласка: выхаваньне новага чалавека, чалавека камуністычнага грамадства. Вось і працуй, напружвай свае мазгавыя клеткі. І раптам афіцыйна дэкларуецца: усё лухта, ніякага камунізму ня будзе й быць ня можа! Што рабіць? Як пісаць? На якія маякі арыентавацца? Пайшла пагалоска: на агульначалавечы гуманізм. Іншыя кажуць, трэба пісаць праўду. Аднак у пісьменьніка павінна быць акрэсьленая эстэтычная пляцформа. Інакш ён робіцца "песьняром", які сядзіць на ішаку й сьпявае пра тое, што бачыць наўкол, няхай сабе й праўдзіва.

С.Ш.: Калі казаць пра сёньняшнюю літаратурную крызу, дык, відавочна, што адбылося накладаньне дзвюх тэндэнцый у беларускай ідэалёгіі: гэта тэндэнцыя адраджэньня, мірнага будаўніцтва, і тэндэнцыя разбуральная, тэндэнцыя рамантызму. Гэта супярэчаньне паміж эвалюцыйным, памяркоўным сьветаўспрыманьнем і ўспрыманьнем бунтарскім не дазваляе сапраўднаму рамантызму "стаць на ногі". Беларускі рамантызм быў прынесены ў ахвяру адраджэнкай ідэалёгіі.

А.Н.: Гэта не зусім слушна. Справа ў недастатковай суб'ектнасьці самога мастака. Мастак павінен дайсьці да касмапалітычнай сутнасьці. Касмапалітызм – гэта стан спасьцігнутае нацыянальнае сутнасьці.

А.А.: Мэблю ссунулі на сярэдзіну й клеюць новыя шпалеры. Вось у гэты час і павінен здзейсьніць сваю гістарычную місію авангард або мадэрнізм. Ягоная роля – зьнішчыць папярэднія штампі, падрыхтаваць новыя матрыцы. Забясьпечыць спрыяльныя ўмовы для таго, што мы назвалі б пострамантызмам. Апошні выканае новыя, больш трывалыя культурныя зьявы.

А.Н.: Але зноў давайце ўзгадаем гісторыю. Хоць я і казала, што рамантыкі разумелі, што зьнішчыць зло нельга, але яны ведалі і іншае, што гуманізм – гэта ня толькі калі шкада ўбогага чалавека, а таксама, калі шкада, што нармальны чалавек ня можа сябе здзейсьніць. Таму супраціўляцца злу трэба, каб яно канчаткова не завалодала сьветам. Трэба навучыцца плысьці супраць плыні. Адсюль і сусьветны смутак рамантызму: зло ўсё адно будзе. Мэта мастака, тым ня менш, застаецца ранейшай: абсалютнае ачышчэньне зямлі й духу, але цяпер мастак ведае, што гэта зрабіць немагчыма. Таму ён такі нэрвовы, такі бунтарскі. Таму герой у рамантычнай традыцыі гэта волат, волат духу, такі, якога не бывае ў жыцьці. І яшчэ – шляхетная адзінота, самота, але ўсё адно – моц духу. У нас

"таварыства" і чаму, за рэдкімі выключэньнямі, усе сябры ТВЛ паходзяць з трох гарадоў: Полацку, Горадні, Менску..... Зрэшты, дзе ў нас толькі ня крэмаюць паперу вершамі ці прозай? Як вы лічыце, гэта выпадковы зьбег акалічнасьцяў ці за гэтым фактам "нешта" хаваецца?

— Мы шчыра здзіўляемся, як магла Беларусь захавацца пры такіх неспрыяльных, нават агрэсыўных, умовах. Беларускі *regretuum mobile* — гэта трохкутнік Полацка-Менск-Горадня. Яго "паліва" — супярэчнасьці. Менск — цэнтраімклівы рух, эклектычнасьць, уніфікацыя, замкнёнасьць у XX стагодзьдзі. Горадня -- "вакно ў Эўропу", лібералізм (спадчынасьць ВКЛ), шляхетнасьць дробнага шляхціца. Полацкак - цяжар кананізаванай традыцыі, які не дае хістацца, плюс унутраныя супярэчнасьці (што надаюць асаблівую трываласьць): паганства — хрысьціянства, кансэрватызм — нэакансэрватызм, праваслаўе — уніяцтва; плюс крыўская харызма. Полацкак і Горадня ўдала супрацьстаяць цэнтраімкліваму руху Менска (хутчэй, проста яго ігнаруюць). Полацкі кансэрватызм (нацыянальны) і нэакансэрватызм (культурніцкі) супрацьстаяць горадзенскаму (эўрапэйскаму) лібэралізму. Менская чыноўніцкая беларушчына, імкнецца не дапусціць праяваў полацка-крыўскага сэпаратызму. (Гэта як Чачня супернічае з Ічкерыяй.) Усе гэтыя (узгаданы толькі дамінантныя) супярэчнасьці не даюць патухнуць беларускаму вулькану. Паміж гэтымі трыма гарадамі цыркулюе ток, як кроў. Трохкутнік торгаецца, нібыта сэрца.

У найгоршых варунках у вапошніх стагодзьдзях (XVIII-XX) апынуўся Полацкак. Генацыд Полацку стаўся "северо-западной" палітыкай пасля таго, як у 1772 годзе, пасля 1-га падзелу Рэчы Паспалітай, правабярэжная частка Полацкага ваяводства была перайменавана ў **правінцыю** і далучана да Пскоўскай губерні Расейскай імперыі. Першая вышэйшая навучальная ўстанова на тэрыторыі сучаснай Беларусі — Полацкі езуіцкі калегіум (з 1812 году пераўтвораны ў акадэмію) — была зачынена ў 1820 годзе. У гэтым жа годзе была зьліквідавана Полацкая друкарня пры акадэміі, якая з 1787 па 1820 гады выпускала больш за 500 выданьняў. Нішчылася ўсё: уніяцкая царква, іншыя, акрамя праваслаўнай, цэрквы і веравызнаньні, бібліятэкі, храмы, нерасейскія мовы, традыцыі, звычайі. Гэтакая глянбальная ўніфікацыя і стэрылізацыя (горшая ад гітлераўскай, тыя хоць школы нацыянальныя дазвалялі адчыняць). Полацкая эліта пасля закрыцьця акадэміі перабралася ў Вільню (ці не вятры з Полаччыны і Горадзеншчыны прынеслі ў Вільню насеньне філіматаў-філярэтаў у 1817-1823 г.г.? Вельмі ўжо трапна стыкуюцца лічбы гадоў!) Горад ператварылі ў глухое, правінцыйнае места. Але ўнутраныя супярэчнасьці недзе глыбока віравалі, як

ВОЛЬНЫЯ ЛІТАРАТАРЫ НА РОСТАНІ

Прыкладна ў тых дні, калі Саюз беларускіх пісьменнікаў "святкаваў" свой чарговы зезд, яшчэ адна пісьменьніцкая суполка мела ўсе падставы для свята – Таварыству Вольных Літаратараў споўнілася пяць гадоў.

На пачатку свайго існавання ТВЛ было досыць заўважнай зьявай, бадай, найперш таму, што яно падмацоўвала тэндэнцыю да "разьдзяржаўленьня" літаратурнага працэсу, распачатую "Тутэйшымі" і "Нашай Нівай". Падвялічваў цікаўнасьць да ТВЛ і той факт, што ініцыятыва па стварэньні гэтай літарацкай супольнасьці паходзіла ня зь Менску і ня ў Менску "таварыства" разгортвала сваю дзейнасьць. У той жа час ТВЛ не было звычайным рэгіянальным літгуртком, бо ставіла за мэту ахапіць сваімі ініцыятывамі прастору ўсёй літаратурнай Беларусі. І напачатку ў тэвэлаўцаў гэта атрымлівалася. Прынамсі, за некалькі гадоў яны выпусьцілі сэрыю паэтычных кніжак, наладзілі шэраг міжнародных канфэрэнцый, пачалі выдаваць "Ксэракс Беларускі", а затым часопіс "Калосьсе"... Але апошнім часам іх прысутнасьць у айчынным літаратурным дыскурсе сталася менш заўважнай (ці гэта мне толькі здаецца?) Болей за тое, пайшлі чуткі, быццам ТВЛ ужо распалася, што рэальна яго няма і толькі з пэўных "палітычных" меркаваньняў пра "сьмерць" ТВЛ не аб'яўляецца публічна.

Вось і я вырашыў высветліць у лідара ТВЛ паэта Алеся Аркуша, які сьціпла называе сябе "каардынатарам таварыства", што ў гэтых чутках ад звычайных літарацкіх плёткаў, а што ад сапраўднасьці. Зрэшты, для гутаркі была і традыцыйная нагода – юбілей.

Валянцін Акудовіч.

— *Спадар Алясь, скептыкі жартуюць, што калі б у свой час Саюз беларускіх пісьменнікаў прыняў у свае члены некаторых будучых тэвэлаўцаў, то не было б ніякага Таварыства Вольных Літаратараў. Я ня маю намеру ў нашай гутарцы разгортваць гэтую, пэўна, здэклівую для вас тэзу, але не магу пазьбегнуць пытаньня, адказ на якое, можа б, растлумачыў фэномэн зьяўленьня суполкі. Чаму менавіта гэтыя (а ня іншыя) літаратары аб'ядналіся ў*

гэта Міцкевіч. Затым прыйшоў час нэарамантызму. Ён стаўся рэакцыяй на пазытывістычны натуралізм у мастацтве, літаратуры, філязофіі і г.д. А з другога боку – на пэсымізм дэкадансу. Ён выступае супраць прагматызму, абыватальства, прозы жыцьця. Калі рамантызм дзеяў пад сьцягам агульначалавечых задач, дык нэарамантызм на беларускай глебе больш нацыянальна акрэсьлены. Нэарамантыкі займаліся падтрыманьнем агню, які быў запалены рамантызмам, але ўжо ў нацыянальных агменях. На Беларусі нэарамантызм пачаўся тады, калі нашыя краязнаўцы, фальклярысты, лінгвісты, зь вельмі пазытывістычнымі поглядамі, узяліся за нацыянальныя багацьці й разьбілі свой "дакладны" мэтад аб гэтыя глыбінныя скарбы. На Беларусі не было дакладных навукаў, разьвітых як на Захадзе, і беларускі пазытывізм растапіўся як мэтад у сваім матэрыяле. Адсюль нарадзіліся не філязофскія тэорыі, але нэарамантычная літаратура, "парадаксальная" лінгвістыка В.Ластоўскага, новая фальклярыстыка і этнаграфія. Нэарамантызм – гэта "нашаніўскі" пэрыяд. І не выпадкова ў бацькі-этнографа нарадзіўся сын паэт.....

С.Ш.: Працэс "нэарамантызацыі", аднак, зацягнуўся. На ягоным пляцы дзеілі й Караткевіч, і Куляшоў... і Танк. У Танка рамантычнае сьветаадчуваньне ляжыць на глебе сацыялістычнай ідэалёгіі, а ў Караткевіча – на адраджэнцкай. Але першая і другая пляжыць асноўныя эстэтычныя прынцыпы рамантызму. Напрыклад, для рамантызму герой – галоўная дзеючая асоба, якая з народаў або супраць яго, але заўжды яна – Герой.

А.А.: Аднак прыйшоў час і мы канстатуем нямогласьць беларускага нэарамантызму. І тут трэба засьведчыць, што сытуацыя на Беларусі склалася ўнікальная.

А.Н.: Унікальнасьць яе воль у чым. У нас была шляхта, было сялянства. Гарызантальнасьць этніі. Шляхты даўно няма. Прадстаўнікі інтэлектуальнай эліты апынуліся ў Расеі, у Летуве, у Польшчы, уключыўшыся ў культурнае жыцьцё гэтых краінаў, а большасьць – на тым сьвеце. Адзін гарызонт быў скінуты. Геалігічны скід. Нацыянальная культура стала вясковай. Нашы продкі засталіся як аголены ваданосны слой, які пачаў высыхаць. Вёска з апошніх сілаў аддала гораду, што магла – паслала нашых бацькоў шукаць культуру больш унівэрсальную... Рана зацягваецца, але марудна, балюча, гэта толькі магчымаць стварэньня больш культурнага ўзроўню, унівэрсальнага, таго касмічнага, таго касмапалітычнага, аб якім мы гаварылі раней. З гэтых нашых магчымасьцяў, з гэтага нашага становішча й узьнікае пострамантызм.

С.Ш.: Пострамантызм ставіць больш дзёрзкія задачы. Ці ня так?

А.Н.: Дзёрзкія – бо гэта наш апошні шанец. Мы або выйдзем на новую духоўнасьць, касмічную, або загінем разам з Беларуссю.

А.А.: І гэта – не беларуская выключнасьць. Гэтым шляхам ідзе ўвесь сьвет. Дастаткова ўзгадаць аб'яднаньне Эўропы, экумэнізм, сусьветныя экалягічныя акцыі "Грынпіс". Само жыцьцё вымушае ісьці інтэграцыйным кірункам. Бо гэта шлях да выратаваньня. І часу застаецца мала. Асабліва нам -- беларусам. Яшчэ можна ўскочыць у вапошні вагон.

А.Н.: Беларускі пострамантызм – таксама спроба ўскочыць у вапошні вагон. Толькі ня ўсе гэтае разумеюць. Дакладней, некаторым цяжка адмовіцца ад таго, што яны рабілі раней, адмовіцца ад свайго нэарамантызму.

А.А.: Адсюль узьнікае канфлікт (або непаразуменьне): паміж тымі, хто спрабуе выкарыстаць апошні шанец, і тымі, хто яго ігнаруе або наогул ня бачыць. Адбыўся падзел. Тыя, хто прымаюць пострамантызм (нават не ўсьведамляючы), апынуліся ў меншасьці, і яны стварылі духоўную апазыцыю. Яны лякалізаваліся, каб пазьбегнуць працэсу дыфузіі, каб іх плыня набыла акрэсьленыя абрысы.

С.Ш.: Народ ня можа быць касмапалітычным, а вось творца можа. Абстрагавацца ад сваёй нацыянальнасьці, каб найлепш яе спасьцігнуць, каб паглядзець на сябе збоку.

А.А.: Як астральнае цела глядзіць на сваё фізычнае.

А.Н.: І тут можа ўзьнікнуць пачуцьцё здрады, здрады вясковай (бацькоўскай) культуры, традыцыі, рэчыўнаму сьвету. Напачатку новая культура будзе толькі ўзгадваць страчанае, рабіць яго элементамі кічу, масавай культуры.

А.А.: Падобных узгадваньняў хапае й зараз. Паглядзіце беларускае тэлебачаньне, паслухайце радыё. Бесьперапынныя вярчоркі. Адбылася прафанацыя фальклёру, асабліва ў мазгох моладзі. Супраць гэткага бутафорскага кічу й паўстае пострамантызм. Ягонаю мэтай ня ёсьць рэанімацыя старой культуры, ён шукае прасторы для новай. Ён, як Калюмб, выправіўся ў казачную Індыю, ён у нейкім сэнсе выгнанец, але па сваёй воле, бо навокал бруд, мана, гвалт. Таму пострамантызм так імкнецца да "новага неба", бо ў небе воля, прастора, адсутнасьць рэчаў, якія прыгнятаюць чалавека.

А.Н.: Пострамантызм, як і ягоны бунтоўны папярэднік – рамантызм, паўстае супраць існуючага бясплодзьдзя, і калі раней яно было выклікана клясыцызмам – культурай штучнай суладнасьці, то зараз – супраць хаосу ў абліччы кічу.

А.А.: Пострамантызм ня ставіць за мэту пакліканьне сацыяльных рэвалюцый, ён наогул адмаўляе гвалт і прымус любога гатунку. Ён вабіць чалавека сваёй глыбінёй, шырынёй уплыву, удзелу, жаданьнем спазнаць прыгажосьць. Ён не нясе ў сабе ніякага маралізатарства, павучальнасьці, мэсыянства.

Разумею скарынаўскі сьверб рэдакцыі "ARCHE". Выдаюць адзін часопіс, другі задумалі. Ня ўнукі Ракфэлера і не пляменьнікі Гэйтса, а вось – выдаюць. Старэйшыя ж нашы пісьменьнікі ніводнага незалежнага выданьня так і ня здолелі заснаваць. Затое зь якой настальгіяй апавядаюць яны пра "хлебасольства" Макаёнка, або спрэчкі літаратурных галіяфаў, хто багацейшы. І грошы мелі, і сувязі, і вядомасьць. Усё страцілі, чакаючы, калі ім зноў пачнуць плаціць ганарары. Засталіся толькі крыўды.

Ня памятаю ў чых мэмуарах, прачытаў, што "ўзвышаўцы" выдалі свой часопіс на грамадзкіх пачатках. Было жаданьне, разумелася патрэба – і рабілі. Днём праца ў навучальных установах, або рэдакцыях газэтаў – увечары сядалі за гранкі часопіса.

Камуністы ж навучылі атрымліваць добрыя грошы за культурніцкае слугаваньне. Лецішчы, пэранальныя аўто, кватэры ва ўрадавых дамах. Ці станеш пасья гэтага на грамадзкіх пачатках выдаваць "Узвышша"? Па-першае, страшна без дазволу. Па-другое, як гэта – бясплатна?

А правінцыя ўсё яшчэ паважае людзей, якіх па старой завяздзёнцы завуць "пісьменьнікамі". Яна яшчэ не развучылася чытаць кнігі і шчыра ставіцца да прачытанага. Тут сярод інтэлігентных людзей мясцовыя выдавецкія праекты маюць розгалас і рэзананс.

Пісьменьнік ня можа сёння завабіць вялікую колькасьць чытачоў, часам ён цяпер піша для самых блізкіх, часам ён ведае ў твар большасьць адданых прыхільнікаў уласнай творчасьці. А хто можа быць бліжэй за землякоў, якія гатовыя збіраць грошы па кватэрах на выданьне тваёй кнігі?

студзень, 2000 г.

гэта бясплатна? Столькі ж начэй працаваў над рукапісам! І пачнуць распавядаць пра цяжкасці творчай працы, як пра нейкую шабашку.

Найгучнейшыя ваколлітаратурныя скандалы, якія надарыліся за апошнія дзесяць гадоў, былі звязаныя з грашыма. Усё астэняе настолькі здэвальвавала і зьмізарнела, што па-просту не заўважаецца. Можаш пісаць што хочаш, як хочаш, аб чым хочаш – усё адно ніхто не ацэніць.

А вось Лявон Вашко з Мастоў цэлы месяц у лістах да мяне апісваў уласную ідэю стварэння "кааператыўнай друкарні". Пісьменьнікаў дваццаць-дваццаць пяць скідаюцца, на агульныя грошы набываюць рызограф і іншае друкарскае начыньне і пачынаюць па чарзе яго выкарыстоўваць – як блінцы пячы ўласныя кнігі. Ён нават каштарыс склаў. Трыста баксаў з брата і ніякіх выдавецкіх праблемаў. З гэтай сваёй ідэяй ён абышоў палову Менску. Уяўляю, як камэнтавалі прапановы "вольнага друкара" ў сталічных кулоарах. Бо... навошта друкаваць свае кнігі (вядома, за ўласныя грошы), калі за іх ніхто табе не заплаціць? Удвох набыць рызограф мы, вядома, ня здолелі.

Неўзабаве ў Полацку пабачыць сьвет зборнік вершаў Ганны Брэскай, полацкай паэткі-маладнякоўкі 20-х гадоў. Яе імя вы ня знойдзіце ў літдаведніках. А паэтка была таленавітая. Як ня выправіць несправедлівасьць? Але ніхто не дае веры, што Брэскую будзем выдаваць за свой кошт. Пачынаюць выдумляць усялякія глупствы, абы толькі ня верыць, абы толькі апраўдаць сваю без'ініцыятыўнасьць.

Полацкая паэтка Надзея Салодкая ўпарта працягвае рабіць на сваім пэрсанальным кампутары ўласныя кнігі. Нядаўна падаравала мне чарговы, чацьверты, зборнік "Арытмія". Вось радкі адтуль:

Я прасіла ў Бога не багацьця –
Шчырую, самотную душу,
Не спакою ў апусьцелай хаце –
Голаса, якому не схлушу.

Чысты аркуш, лампа і аловак,
І радкоў пранізьлівы акорд.
Набірае сілу голас слова,
І сыходзіць нематы дакор.

Салодкая бачыць свой паратунак у напаўненьні культурнай працы вакол сябе.

Другая полацкая паэтка, зусім юная Тацяна Хмара, з гэтай жа прычыны летась пачала выдаваць уласную газэту "Палімпсэст". Гэткіх ініцыятываў катастрофічна не стае Беларусі.

С.Ш.: Аднак ён не адмаўляе мэту, дзеля якой стваралася беларуская адраджэнская літаратура. Мэта засталася тая ж, але сродкі іншыя.

А.А.: Не адмаўляе, бо сапраўдная высокая культура можа нарадзіцца на глебе, угноенай пэўным нацыянальным фэрмэнтам. Інакш яна цалкам ператвараецца ў масавую культуру, якая "правакуецца" матэрыяльным сьветам, а не духоўным.

А.Н.: Таму пострамантызм – гэта імкненьне перайсьці ў нацыянальную духоўную супольнасьць, стварэньне нацыянальнага духу, нацыянальнай ідэі. Ён звяртаецца да ўсяго народа, а ня толькі да этнічных беларусаў. Ён імкнецца вярнуць культурны сэнс стварэння праз свабоду, уратаваць культуру з дапамогай новага мастацтва. Герой пострамантызму — ізноў-такі самотная асоба, уцякач з расколатага сьвету, зь недастатковай духоўнасьці. Формы пострамантызму малыя, але вельмі складаныя й паліфанічныя, прысутнічае каляжнасьць, сынкрэтычнасьць.

С.Ш.: Сёньня ідзе пошук жанра.

А.Н.: У пострамантызме няма дэтальвай рэканструкцыі з гістарычнага мінулага, а ёсьць узнаўленьне духоўнасьці. Пострамантызм – ня толькі стыль у мастацтве, гэта культурны рух, у якім удзельнічаюць нацыянальна сьвядомыя і несьвядомыя людзі. Яны пераважна жывуць у малых гарадох, у новых мікрараёнах старых местаў, дзе апынуліся ў духоўным вакууме й на свой лад шакаюць "страчаны час". Магутным пострамантычным сродкам зьяўляецца сама беларуская мова. Нават пры наяўнасьці білінгвізму: па-беларуску гаворыць душа, па-руску – перадаецца рэчывая інфармацыя, стан рэчаў.

А.А.: Пострамантызм на гэтым прамежку часу "хаўруснічае" з постмадэрнізмам. Яны ўдвух мусяць пазбавіць папярэднія культурныя структуры трывалых сувязяў, разгайдаць сыстэму. Часам яны зьліваюцца і дыфэрэнцыяваць іх складана... Цывілізацыя паступова зьмяняе плянэту. Інтэграцыйныя працэсы няўхільна пашыраюцца на ўсход Эўропы. Адсядзецца ў хмызьняку побач са сваёй хатай не атрымаецца. Не стварыўшы сучасную унівэрсальную культуру, Беларусь не вытрыме націску сусьветнае уніфікацыйнае інтэграцыі. Таму беларускі пострамантызм рыхтуецца да "барбарскага" наступу на цывілізаваны Запад. Экспансія мусіць быць аб'яднанай, добра спланаванай, дзёрзкай. Узняты ціск на вонкі дазволіць працягнуць нацыянальнае будаўніцтва.

1995 г.

СПРОБА МАНІХВЭСТУ

Беларуская літаратура сьцішылася ў чаканьні Генія. Нібыта ўсё сьведчыць аб тым, што ён неўзабаве прыйдзе: зьліквідавана цэнзура; пакрысе набірае моц беларушчына; зьяўляюцца новыя літаратурныя выданьні; і галоўнае -- на дварэ пераломна-гістарычная часіна (гісторыя падказвае, што нараджэньню Генія спрыяюць вялікія сацыяльныя зрухі). Адышоўшая перабудова нічога не дадала да сказанага раней. У пісьменьніцкіх сталах аказалася пуста. Усю надзею ўсклалі на чакаемага Генія. Маўляў, толькі ён здолее здзейсьніць цуд. Катарсыс Беларускага Духу.

Але хутка скончыцца XX ст., а Генія ўсё няма. Вось ужо й моладзь у тоўстых беларускіх часопісах пачала скардзіцца на няўвагу чытача і ўрада. Наклады падаюць, чытачы лістоў пісьменьнікам ня шлюць, жанчыны кветкамі не закідваюць, ганарыды мізэрныя. Што за жыцьцё!!!

А мы кажам – жыцьцё файнае, пішуцца вершы, лёгка дыхаецца, нас паважае літаратурны сьвет, наперадзе вялікая справа, мы самі гаспадары сваіх лёсаў!

Хто такія мы? Сябры Таварыства Вольных Літаратараў.

Мы больш *ня верым нікому*. У нас скончылася трываньне. Мы ўпэўніліся, што беларускай літаратурай амаль ніхто не займаўся. Яна лядача існавала ў адведзенай ёй рэзэрвацыі. Ад яе імя сьціпла прамаўляла некалькі "паўпрэдаў". На ўзроўні афіцыйных прыёмаў або фармальнах дзён культуры. Маргінальнасьць беларускай літаратуры дасягнула апагею.

Калі мы скантактаваліся з расейскім літаратурным андэграўндам, маскоўскія прадстаўнікі "паралельнай культуры" здзівіліся, што на Беларусі ёсьць штосьці падобнае. А калі яны пазнаёмліся з творамі тэвэлаўцаў – прызналі незалежнасьць беларускай літаратуры (бо да гэтага ведалі толькі пра шклоўскія агуркі ды бадай яшчэ пра Быкава).

Прасьцей было паразумецца з украінскімі калегамі. Хаця трэба зазначыць, што на Ўкраіне дэцэнтралізацыя літаратурнага працэсу пачалася раней, чым у нас. Сёньня на Ўкраіне актыўна дзейнічаюць дзесяткі літаратурных суполак і груп, яны саборні-

ЛІТАРАТУРА І ГРОШЫ

Беларускія пісьменьнікі ніяк ня могуць даць веры, што ў цяперашнім жыцьці немагчыма пражыць толькі за кошт пісаньня раманаў. Адбылося гэта не таму, што людзі раптам сталі "некультурнымі і нічога не чытаюць". Проста жыцьцё, нават у Беларусі, зрабілася больш дэмакратычным і разнастайным. У часы таталітарызму існаваў невялічкі канал інфармацыі (дазаванай і кантраляванай). Любая больш-менш значная падзея (вядома, дазволена) шырока агучвалася і рабілася набыткам грамадзкасьці. Таму "Дзеці Арбату" або "Атлянты і карыятыды" выходзілі мільённымі накладамі. Можна было прагнуцца "зоркаю" пасья аднаго артыкулу ў газэце.

Сёньня нават супольныя тэматычныя нумары "НН", "ЛіМа" і "Калосье" ня зрабляць цябе "зоркаю". Бо ў людзей зьявілася процьма розных зацікаўленьняў і спакусаў. Хтосьці глядзіць БТ, хтосьці МТВ. Цяпер практычна немагчыма дагадзіць густам вялікай колькасьці чытачоў. Адсюль малыя наклады, яшчэ меншыя ганарары.

Пара сканчваць жаліцца на лёс, узгадваць камуністаў і ліць слёзы па згарэлых савецкіх рублях на рахунках у Ашчадкасах. Нават камуністы ўжо не дапамогуць. Як немагчыма сонца прымусіць каціцца ў другі бок, так і беларусаў – глядзець толькі БТ. Беларускія пісьменьнікі мусяць усьвядоміць сваё іншае накіраваньне.

Спытаецца, навошта пісаць, ведаючы, што за гэта не атрымаеш ні капейкі? І сапраўды, навошта?

Да гэтае праблемы па-рознаму ставяцца ў сталіцы і правінцыі. Правінцыйныя літаратары, якія ніколі не жылі выключна з ганарараў, нават і не заўважылі прышэсьце прыкрага новачасья. Чаму яны пішуць? Проста ёсьць патрэба.

Іван Фурсевіч, аўтар часопіса "Калосье", чалавек, які ў юнацтве паспытаў гулагаўскай пайкі, нядаўна мяне неверагодна здзівіў. У сваім лісьце ён прапанаваў павялічыць пэрыядычнасьць выхаду "Калосья": маўляў, гатовы пачаць зьбіраць грошы ў родных Докшыцах. Ад такога варыянту вырашэньня фінансавых праблемаў мы, вядома, адмовіліся. Але якая тэндэнцыя!

Сталічныя ж літаратары ў большасьці сваёй перш-наперш абавязкова спытаюцца пра расцэнкі за друкаваны аркуш. Абурацца: як

Аднак, відавочна, пакаленьне "Тутэйшых" на прыканцы ХХ стагодзьдзя самае моцнае і актыўнае пакаленьне ў беларускай літаратуры. Праблемы, якія ўзьніклі ў СП, "МЛ" і афіцыйных беларускіх выданьнях, іх кранае найменшым чынам. Яно гатовае для аўтаномнага плаваньня, без дзяржаўнай патрымкі і спадарожнага ветру. Яно мае сваіх лідараў, сваю гіерархію, свае арыенціры, свае выданьні, моцныя замежныя сувязі і выхаванага ўласным намаганьнем чытача. У гэтым годзе пакаленьне "Тутэйшых" ў два-тры разы павялічыць колькасць выдаваемых кніг. Сёньня пераважна "тутэйшаўцы" прадстаўляюць беларускаю літаратуру за межамі краіны.

З усім гэтым горш абстаяць справы ў найноўшага пакаленьня. Па-першае, яно ня мае лідараў -- яны яшчэ ня вызначыліся. Працэс "гіерархізацыі" ў іх зацягнуўся. Па-другое, пакаленьне ня мае больш-менш супольнай эстэтычнай пляцформы. Яно пакуль ня ведае — чаго хоча і куды трэба ісьці. Лепш мець не зусім рэальныя задачы, чым ня мець ніякіх. Па-трэцяе, пакаленьне ня мае ніводнага ўласнага выданьня (незалежнага, якое не баялася б страціць дзяржаўную датацыю) і таму ня можа агучваць сваю эстэтычную палітыку. Пра гэта і трэба было пісаць Патаранскаму.

1998 г.

чаюць паміж сабой і гэтакім чынам робяць літаратурны працэс больш дынамічным і цікавым.

І таму мы гаворым – ня трэба займацца мітэлягізацыяй!

Няма чытача? Адна газэта "Зьвязда" выходзіць накладам больш за 170 тысячаў. Памножце гэтую лічбу на 2 або на 3 (як раець сацыёлягі) і вы будзеце ведаць, колькі чытачоў амаль штодзень чытаюць па-беларуску. Ці выйшла ў вас хоць адна беларуская кніга гэтакім накладам?

Маляы ганарары? Напішыце хаця б адну кнігу, якая разышлася б стотысячным накладам і вы зразумеце, што ганарары трэба зарабляць, а не прасіць.

Маскультура прыціскае сапраўдную культуру? Да Беларусі гэтая тэза ўвогуле не датычыцца. Наадварот – трэба ствараць беларускую маскультуру. Аднак, як ні дзіўна, на Бацькаўшчыне сёньня прасьцей рабіць элітарную літаратуру – мадэрную паэзію, філязофскую прозу, альтэрнатыўную драматургію. Па-першае, аматар беларускага прыгожага пісьменства – гэта пераважна інтэлігент, якога ня вабяць "эмануэлі" і "анжалікі". Па-другое, ствараючы альтэрнатыўную літаратуру, ідзеш па цаліку і гэта выклікае цікавасьць да твайго шляху як у роднай хаце, так і ва ўсім сьвеце (таму так зацікавіліся ў Маскве "рысасловамі" Людкі Сільновай, таму так хутка разыходзяцца зборнікі сэрыі "Паэзія новай генерацыі").

Карацей, сёньня на Беларусі самыя спрыяльныя часы для літаратуры. Таму зноў вяртаемся да Генія. Так прыйдзе ён ці не? Ён ня прыйдзе, пакуль мы не пераўсталюем сыстэму ладжаньня літаратурнага працэсу. Мы зьвяртаемся да моладзі. Бярыце адказнасьць на сябе. Стварайце літаратурныя суполкі, аб'ядноўвайцеся па эстэтычных, канцэптуальных або якіх іншых схільнасьцях і задачах. Стварайце свае выдавецтвы, друкарні. (У адной Варшаве каля 500 выдавецтваў.) Мы адмыслова больш нікога не прымаем у ТВЛ. Мы ня хочам ствараць другога "Маладняку". Праяўляйце сваю ініцыятыву. Спэборнічайце з намі. Мы гатовыя ўзгадняць з вамі дзейнасьць, даваць парады і нават дапамагчы з друкаваньнем кніг. Але кнігі гэтыя мусяць стаць адметнымі падзеямі на Бацькаўшчыне.

Беларускага Генія мы выхаваем самі. Мы створым яму спажывальную глебу. Мы запоўнім усе культуралігійныя нішы, пасяля чаго беларуская культура пазбавіцца нямогласьці.

Магчыма, гэта гучыць задужа катэгарычна й гэтка самаўпэўненасьць (або франдзёрства) шкодзіць беларускай літаратуры. Аднак паглядзім праўдзе ў вочы – у сусьветным літаратурным архіве мы практычна адсутнічаем. Адсутнічаем не таму, што ў нас не было кандыдатаў на залічэньне ў архіў, а з-за нашай няздольнасьці

праводзіць уласную літаратурную й культуралагічную палітыку. Нават чарнобыльская бяда ня "выпхнула" зь Беларусі твор сусветнага гучання.

Адсутнасць унутранага цывілізаванага літаратурнага механізму робіць беларускую літаратуру яшчэ больш лякальнай і муміфікуе яе. (Адсюль і няўвага чытачоў.) Калі нават і зьяўляецца таленавіты твор, дык "агучыць", "прачытаць" яго не атрымліваецца. Ня кажу ўжо аб тым, каб вынесці яго на сусветны літаратурны рынак. Ні Беларускі ПЭН-цэнтар, ні Скарынаўскі цэнтар, ні "Бацькаўшчына", ні тым больш СП ня могуць гэта зрабіць. Бо пры кволай структураванасці цяжка вызначыць раўнадзеючы вэктар. Трэба каб было больш суб'ектаў літаратурнага працэсу, што дазволіць дакладней вымалёўваць гэты вэктар і пазьбягаць лябірвання "дохлых" літаратурных праектаў.

Прыспешвае нас ствараць новыя літаратурныя структуры і тое, што ўсе сённяшня афіцыйныя беларускія літаратурныя праекты разлічаны на рэй пісьменьнікаў старэйшага пакаленьня, якія, на жаль, ня маюць ніякіх шанцаў на сусветны архіў (а гэта сьмяротная небяспека для нашага прыгожага пісьменства). Тое, што яны ня ўмеюць эфэктыўна выкарыстоўваць дзяржаўныя інвэстыцыі ў літаратуру, сьведчыць пэрманэнтнае чэзьненне "Бібліятэкі часопіса "Малодосьць" (за два апошнія гады ніводнай зьявы).

"Наша Ніва", "Калосьсе", сэрыя зборнікаў "Паэзія новай генэрацыі", полацкія міжнародныя канфэрэнцыі яскрава пераконваюць, што трыццацігадовыя здольны самастойна, прафэсійна праводзіць нацыянальную літаратурную палітыку. Але гэтых новых структураў замала. Іх трэба шматкроць больш. У 1995 годзе іх колькасць павялічыцца ў некалькі разоў. І гэта ўсяляе аптымізм.

Няхай жыве беларуская літаратура!

1994 г.

каго я кепска ведаю. Сяргей Патаранскі меў даўнія кантакты з ТВЛ, друкаваўся нават у тэвэлаўскім альманаху "Кэракс Беларускі" (вядома, безганарарным), уваходзіць у суполку Бум-Бам-Літ. Магчыма, ён пакрыўдзіўся на сяброў з Бум-Бам-Літу за тое, што яны не ўключылі яго ў альманах "Тазік Беларускі", і вырашаў змагацца за меісца пад сонцам на традыцыйных лядах (дзе плацяць ганарары). Бо, далібог, амаль кожны радок ягонага допіса выклікае пасьмешку, як вырабленьне малага дзіцяці. Асабліва камічна выглядаюць яго наскокі на СП. Атрымліваецца — як у жабрака прасіць грошай на "мэрс". Нездарма Патаранскі ў сваім допісе цытуе Райкіна — бо допіс-маналёг маладога паэта можна чытаць са сцэны. Пра якое прызнаньне рупіцца прадстаўнік найноўшай генэрацыі? Хто прызнаў Дубаўца, Бабкова, Мудрова (па за межамі "тутэйшаўскага" пакаленьня)? Іх біяграфій ня знойдзеш ў энцыклапэдыі. Ці жаляцца яны на свой гаротны лёс? Чаму б Патаранскаму самому ня выдаць сваю паэтычную настаўніцу Наталью Кучмель? (Мне, здаецца, гэта ягоны абавязак.) Чаму б яму самому не напісаць пра творчыя набыткі Дуброўскага, Сьлінко, Медзіч, Акуліч? Пазыцыя Патаранскага ня толькі сьмяшыць, але й пужае сваёй бездапаможнасьцю, без'ініцыятыўнасьцю. Няўжо новая генэрацыя ненавучаная памылкамі "тутэйшаўцаў"? Няўжо яна ня ўзброілася досьведам папярэднікаў?

Новае пакаленьне пачало фармавацца некалькі гадоў таму. Адной з прыкметаў вылучваньня, гуртаваньня новай генэрацыі стаў адыход моладзі са структураў былых "тутэйшаўцаў". Спачатку моладзь пакінула ТВЛ і стала заснавальнікам Бум-Бам-Літу. Заўважым, што большасць "бумбамлітаўцаў" прайшла тэарэтычнае скаленьне на міжнародных сэмінарах ТВЛ, у якіх бралі ўдзел вядомыя прадстаўнікі расейскага і ўкраінскага авангарду. Затым прадстаўнікі новага пакаленьня пакінулі "Эўрафорум" і цяпер спрабуюць заснаваць свой літаратурны часопіс. Працэс "распаду" нельга індэнтыфікаваць як дэструктыўны, які сьведчыў бы аб кволасці й заняпадзе "тутэйшаўства". Ён паведамляе аб іншым — аб высьпяваньні новай генэрацыі, якая хацела б рэалізавацца самастойна, якая ўжо аспрэчвае папярэднікаў і задумвае прышчапіць айчыннай літаратуры свае галінкі. Новае пакаленьне, відавочна, імкнецца пазбавіцца некаторых асаблівасьцяў "тутэйшаўства". Найперш сацыяльнасьці і пагранічча з палітыкай. "Тутэйшыя" пачалі свай маніхвэст словамі "Літаратура - гэта Бацькаўшчына", і тым самым усклалі на сябе больш шырайшыя абавязкі, чым слугаваньне літаратуры. Для іх літаратура — ня толькі гульня ў словы. Дакладней, зусім не гульня. Менавіта таму "Наша Ніва", галоўная ідэалагічная газэта пакаленьня "Тутэйшых", перажывае сёння цяжкія часы.

вай эстэтычнай дамінанты. Ці ня гэтая няўдача спужала лідараў суполкі ад далейшага разгортвання праекта пад назовам "Тутэйшыя"? (Кінуліся шукаць вартых тэкстаў - а іх няма.) Па шчырасьці, нічога іншага і не магло атрымацца. Новыя тэксты нараджаюцца пры новай культурніцкай сытуацыі - а яна так хутка не ствараецца.

Нягледзячы на прыняты маніхвэст, большасць сяброў Таварыства паставілі перад сабой замалыя (а часам нятворчыя) задачы -- выдаць кніжку, уступіць у СП, атрымаць кватэру, уладкавацца ў часопіс, напісаць дэтэктыў і г.д. Іншых мэтаў ім цяжка было вымысьліць, іншыя мэты ў той час маглі выглядаць або задужа фантастычнымі і невырашальнымі, або далёкімі ў часе і вымагалі вялікіх высілкаў і нават ахвяраў уласных лёсаў. Першымі ў СП уступілі лідары: Сыс, Глёбус, Сокалаў-Воюш. Новую літаратуру большасць сяброў Таварыства вырашыла рабіць на традыцыйных лядах і там перамагчы старое. "Тутэйшыя" памёрлі.

Але, як сведчаць законы фізыкі, нікая энергія (памкненні, мары, ідэі) не зьнікаюць бяз сьледу. Яны заўсёды маюць працяг. Працігам "Тутэйшых" стаў шэраг праектаў, зьдзейсьненых былымі сябрамі Таварыства, якія не схацелі ісьці на традыцыйныя ляды: газэта "Наша Ніва", Цэнтар эўрапейскага супрацоўніцтва "Эўрафорум", Таварыства Вольных Літаратараў. Менавіта зь дзейнасьцю гэтых "посттутэйшаўскіх" структураў заўтрашнія літаратуразнаўцы будуць звязваць самарэлізацыю пакаленьня "тутэйшых". Але гэта ўжо будуць іншыя кантэксты, іншыя корпусы тэкстаў — толькі генэтычна роднасныя "Тутэйшым".

Час не стаіць на мейсцы. Неўпрыкмет беларуская літаратура дачакалася зьяўленьня чарговай генэрацыі. На абардаж замку Прызнаньне пайшлі наймаладзейшыя харугвы. Яны пачалі "абстэрэляваць" ня толькі збучьвелы, напаўзруйнаваны палац СП, але і "тутэйшаўскія" фартэцыі. Сяргей Патаранскі ў допісе "Чаму нас не заўважаюць?" ("ЛіМ", 19 чэрвеня) піша: "Чаму ж да такой падзеі, як зьезд Саюза пісьменьнікаў, не надрукаваць было артыкул пра маладых, тых, каго заўтра прыйдзеца прымаць у той самы СП, і ня даць магчымасьць мэтрам пазнаёміцца зь імі?... Бо калі назіраеш за пэрыядычным друкам, можа падацца, што пасья "тутэйшых" у нас ізноў прабел і нікога няма..." Малады паэт зноў, як дзесяць гадоў таму "тутэйшаўцы", разважае пра немалодосьць часопіса "Малодосьць", пра няўвагу старэйшых калегаў да творчых пошукаў моладзі, пра тэмплян "МЛ", пра ганарары і ігнараваньне крытыкі, пра завялікую славу старэйшых (напрыклад, Глёбуса, але малады паэт чамусьці ня ўзгадвае, што гэты "тутэйшавец" толькі тры першыя кніжкі выдаў за дзяржаўны кошт і было гэта ой як даўно). Я б ня так здзівіўся ад прачытанага, калі б гэта напісаў нехта іншы,

ВЫПРАБАВАНЬНЕ РАЗВОЕМ

Услед за новымі сацыяльнымі, эканамічнымі, палітычнымі, культурніцкімі й г.д. сытуацыямі на Беларусі склалася, калі гэтак можна выразіцца, новая паэтычная сытуацыя. Якія перадумовы яе пакліканьня?

На старонках красавіцкага нумару газэты "Культура" культуроляг і філёзаф Валянцін Акудовіч паспрабаваў зрабіць рэйтынгавае апытаньне беларускіх крытыкаў і культуролягаў адносна лепшага паэтычнага твора мінулага году. Ня ведаю, чаму спадар Валянцін, падсумоўваючы вынікі апытаньня, здзівіўся шырокаму роскідку ў адказах і прыхільнасьцях. Іншага выніку ў сёньняшняй культуралёгічна-паэтычнай сытуацыі чакаць не выпадае. Па-першае, гэта сьведчыць аб тым, што літаратурны працэс не адсочваецца і не апрацоўваецца крытыкай, а дзяржаўныя літаратурныя прэміі цалкам згубілі свой аўтарытэт, бо сёлетнія дзяржляўрэаты нават не ўзгадваліся ў адказах рэспандэнтаў. І наадварот, уладальнікі літпрэміяў андэграўнда траплялі на верхнія прыступкі рэйтыngu (як, напрыклад, Славамір Адамовіч, ляўрэат прэміі "Гліняны Вялес—96" за паэтычны зборнік "Каханьне пад акупацыяй").

Па-другое, сёньняшняя культурніцкая сытуацыя на Беларусі нагадвае паводку, калі губляецца галоўнае рэчышча. Паэзія, пасьля рэдакцыйнага і выдавецкага манапалізму, актыўна запаўняе дагэтуль забароненыя эстэтычныя нішы — гэта пераважна авангардныя (форма) і сацыяльна-радыкальныя (зьмест) пошукі абнаўленцаў. Літаратурны працэс набывае шматвэктарнасьць і шматузроўневасьць. Таму рэспандэнты гэтак розьніліся ў адказах. Цяжка пагадзіцца з прагнозам, што паводка хутка сыйдзе — маўляў, дзяржчыноўнікі ад культуры неўзабаве возьмуць літ.працэс пад свой нагляд і вернуць яго ў старое рэчышча. Гэта немагчыма хаця б з тае прычыны, што на Беларусі сфармавалася літаратурная "праслойка", якая хутчэй пойдзе ў глухі андэграўнд, чым пагадзіцца на ўмовы "стараго рэчышча". Акрамя таго менавіта гэтыя літаратары, якія прычыніліся да ліквідаваньня адзінага рэчышча, маюць найбольшую сярод беларускіх пісьменьнікаў агучваемасць па-за межамі краіны. Іх немагчыма адхіліць ад выкананьня сваёй місіі,

яны й надалей будуць актыўна рэфармаваць літаратурнае жыццё ў краіне.

З гэтых падставовых прычынаў вынікае, што новая паэтычная сытуацыя ўжо не ілюзія, і яна, відавочна, зьяўляецца важкім складнікам новай культурніцкай сытуацыі. У чым яе асаблівасць?

Іспыт паводкі вытрымлівае толькі жывое. Як сьцьвярджаў Максім Багдановіч, толькі жывое здольнае рухацца без дапамогі плыні — тым больш супраць плыні. Калі агульнае рэчышча магло несці што заўгодна, абы яно патрапляла ў плынь, дык у сытуацыі паводкі вельмі хутка мёртвае прыбіваецца да берагу. Як высветлілася, жывых паэтаў на Беларусі зусім няшмат. Ёсць некалькі старых зуброў і ласёў, якія незадаволена, нэрвова разьдзьмухаючы хвалі, нетаропка, ашчаджаючы старэчыя сілы, б'юць ваду нагамі, але ўпарта плывуць, годна задраўшы галовы. Некаторыя зь іх ня ведаюць, што наўкол робіцца і чаму, цяжка арыентуюцца — куды плысцьці. Але інстынктыўнае разуменьне таго, што яны мусяць годна вытрымаць апошняе выпрабаваньне, надае ім сілы.

Ня ўсё добра атрымліваецца і ў маладых. Нарэшце стала відавочным, што адмаўленьне старой савецкай эстэтыкі і здольнасць пісаць па-новаму — не дастатковы рэсурс, каб пачуваць сябе ў сытуацыі паводкі натуральна. Амбітнасьць маладога творцы патрабуе хуткага прызнаньня, ці прынамсі актыўных рэфлексіяў акаляючага сьвету на ягоныя творы. Сытуацыя паводкі, з парушаным інстытутам крытыкі, часам не дазваляе рэагаваць літаратурным суб'ектам нават на нешта неардынарнае й вартае ўвагі. Працаваць на цьмяную, аддаленую перспектыву здольны ня кожны. Часам, маладому паэту здаецца, што менавіта ягоны нонканфармізм і апазыцыйнасць зьяўляюцца перашкодай на шляху да прызнаньня. Ён пачынае шукаць былое старое рэчышча, якое пахавала новая вада, ён думае, што рэшткі старой плыні здольныя вынесці яго на мітычную завоблачную паверхню. Ён па інэрцыі імкнецца патрапіць у старыя абоймы, улагодзіць рэдактароў дзяржвыдавецтва "Мастацкая літаратура" — галоўнай учорашняй брамы ў літаратуру, ідзе на розныя ахвяры і прыніжэньні. І нават калі яму пашанцуе, і ўрэшце рэшт дзяржвыдавецтва ягоны зборнік выдае, дык усё адно шчасліўчык чуе ў адказ мёртвую цішыню. Старая культурніцкая прастора лякалізавалася да некалькіх рэдакцыйных пакойчыкаў, у якіх уладкоўваюцца ўласныя справы, а не вырашаецца лёс літаратуры.

Паэзія — перадавы фронт літаратуры. Яна першая адчувае набліжэньне навальніцы. Зьмены ў літаратуры пачынаюцца са зьменаў у паэзіі. Звычайна пра надыход новай генэрацыі гучна гавораць паэты.

УЛІЧЫЦЬ ЛІ ВОПЫТ "ТУТЭЙШЫХ" НАЙНОЎШАЯ ГЕНЭРАЦЫЯ?

Праблема зьмены пакаленьняў пэрыядычна набывае зладзённасьць і завостраную дыскусійнасьць. Часцей за ўсё яе актуалізуюць самі прадстаўнікі наймалодшай генэрацыі. Так было ў другой палове 80-х, калі літаратурная моладзь аб'ядналася ў творчую суполку "Тутэйшыя" і пачала патрабаваць мейсца пад сонцам. "Тутэйшаўцы" неслі на грэбнях сваіх хваляў ня толькі пэну юначых патрабаваньняў, а закідаў і крыўдаў (напрыклад, аддаць пад іх "юрысдыкцыю" часопіс "Маладосьць", атрымаць некалькі партфэляў у СП, пераразмеркаваць пазыцыі ў тэмпліне "МЛ" і etc.), але таксама: новую, антытаталітарную і антыкаляніяльную эстэтыку; разьняволенасьць - адсутнасьць комплексу правінцыйнай літаратуры (ніжэйшую за сталічную — маскоўскую); спробу парушыць манопалізм СП у літаратуры; прэтэндэнт ажыцьцяўленьня прыватных культурніцкіх ініцыятываў — без дазволу ідэялігічных кантралёраў. Гэта быў важкі ўнёсак у справу будаўніцтва новай культурніцкай сытуацыі. Цяжка абвінавачваць "тутэйшаўцаў" у эгаістычных памкненьнях (у той час той-сёй пісаў — моладзь кідаецца "ў рожкі"), іншага варыянту ўваходжаньня ў літаратуру ў варункі разьвітага сацыялізму не было. Кволья спробы наладжваньня айчыннага самвыдату яшчэ ў 70-х гадох скончыліся ледзь не палітычнымі працэсамі (гэбэшныя справы наваполацкага "Блакiтнага ліхтара" і менскай "Мiлавіцы"). Магчыма, калі б "тутэйшаўцам" улады дазволілі выдаваць свой часопіс і партыя дала б маладым дах і грошы, як некалі "Маладняку" і "Ўзвышшу", дык бунтары наўрад ці адмовіліся б ад такой спакусы і, зноў-такі, магчыма, ня выйшлі б на Дзяды-88, не заняліся б палітыкай. Што б было лепш для суполкі маладых літаратараў, цяжка сказаць. Бо і без "тутэйшаўцаў" Дзяды-88 адбыліся б, і разваліўся б СССР, і ўтварылася б Рэспубліка Беларусь. Самастойная ж праца Таварыства, якая супала б з крушэньнем таталітарызму, напоўніла б "тутэйшаўскі міт" адпаведным эстэтычным і культурніцкім зместам, сфармавала б уласны корпус тэкстаў. Адзіны выданы альманах "Тутэйшыя" (1989, "МЛ") атрымаўся няўдалы — эклектычны, невыразны, без стрыжня і но-

Трэба нарэшце навучыцца паважаць прыватныя літаратурныя праекты. У даным выпадку адбываецца не раздача завушніцаў — кожнай сястры па ювелірному вырабу. Любы станоўчы вынік дасягаецца працай. І ніхто за некага ня будзе завіхацца. Бязглузда, напрыклад, гурту "Крама", крыўдзіцца на аўтараў "Народнага альбому" за тое, што іх не далучылі да праекту. Значыць, аўтары па нейкіх меркаваннях палічылі не далучаць. Бо ўсіх не далучыш. Празь месяц выйдзе ў свет зборнік найноўшай беларускай паэзіі ў перакладзе на польскую мову. Ізноў пачнуцца крыўды. Але ўкладалі зборнік у Беластоку. Перакладчыкі адбіралі тое, што ім падалося вартым для агучвання ў Польшчы. Яны ў гэтым лепш разбіраюцца. У гэтага праекту ёсць свая канцэпцыя, мэты, задача. Давайце лепш не крыўдаваць, а працаваць. Больш будзе карысці.

А наконт хвояў на вокладцы "Современного белорусского верлибра". Няўжо яны абражаюць наш нацыянальны гонар? Узгадайма "Нарачанскія сосны".

1998 г.

Першая новая ніша, якую паспрабавалі запоўніць паэты новай генерацыі, — мадэрнісцкая паэзія. Спробы, распачатыя Алесем Рязанавым, Адамам Глэбусам і Ігарам Бабковым, знайшлі працяг у творчасці Юрыя Гумянюка, Лявона Вольскага, Людкі Сільновой, Зьміцера Вішнёва, Сяргея Мінскевіча. І калі б палітычная сытуацыя ў краіне, з выбраньнем прэзыдэнтам Аляксандра Лукашэнкі, гэтак небяспечна не радыкалізавалася, дык гэты шлях стаў бы, напэўна, найбольш прадуктыўным і плённым для беларускай паэзіі.

Аднак 1996-ы год прайшоў пад іншым паэтычным знакам -- знакам супраціву. Праўда, і тут традыцыя была істотна рэфармавана. Калі казаць пра беларускую клясыку паэзіі супраціву — Ларысу Геніюш, Сяргея Новіка-Пяюна — дык яна была апостальскай, хрысьціянскай, паэт сваёй творчасцю і жыцьцёвым чынам як бы гаворыць: можаце здэквацца колькі заўгодна, але я не здраджу сваім перакананьням і любові да Бацькаўшчыны. Беларуская паэзія супраціву канца ХХ ст. ваяўнічая і дзёрзкая, дзёрзкая часам да непрыстойнасьці. Яскравы прыклад — творы Славаміра Адамовіча, Ігара Сідарука, Сяргея Патаранскага. Першага судзіць за верш "Убей президента", другі выдаў самы брутальны паэтычны зборнік за ўсю гісторыю беларускай паэзіі — "Саната Арганата", за верш трэцяга — пра "народ, які скот", што быў надрукаваны ў "Нашай Ніве", рэдакцыя "НН" атрымала папярэджаньне Дзяржкамдруку.

У мінулым годзе адбылося ўзаемапранікненьне эстэтыкі мадэрнізму ў эстэтыку супраціву, і наадварот, стварыўшы гэтакім чынам штосьці новае — эстэтыку "мадэрновага супраціву", у якой ёсць мейсца ня толькі для ідэалёгіі і патрыятычных лёзунгаў, але і для звычайных чалавечых схільнасьцяў і неадназначных, ня толькі станоўчых, учынкаў лірычнага героя. І цяпер самы касмапалітычны беларускі паэт Юры Гумянюк піша вершы пра лукашэстаў, а самы палітычны паэт Славамір Адамовіч — пра сэксуальныя схільнасьці і "каханьне пад акупацыяй".

Новая паэтычная сытуацыя, як адмысловыя ўльтра-фіялетавыя промні, якія робяць нябачнае бачным. Уменьне добра, прафэсійна рыфмаваць раней было падставоваю якасьцю паэта-майстра. У таталітарным грамадстве, у якім асоба творцы разглядалася пераважна як ідэалёгічная прылада, штосьці дадатковае да ідэалёгічнага адзелу партыі, перад пісьменьнікам стаяла немудрагелістая задача — умела (як спрактыкаваны рамесьнік), па-мастацку апрацоўваць тэарэтычныя напрацоўкі сучасных спадкаемцаў марксізму-ленінізму. Такі перакручаны дуалізм, калі ідэяльным — прыдуманым, мройным — рабіліся ідэалёгічныя трызьненні, а ўсё астатняе — і творчыя памкненьні, і жыцьцёвы лад творцы — аб'ядноўваліся ў матэрыяльнай частцы, ператвараў творцаў у літаратур-

ных чаляднікаў. Сьвятло новай паэтычнай сытуацыі дазволіла ўбачыць непэратычнасьць вялікага масыву беларускай савецкай паэзіі. З прычыны адарванасьці і ад сапраўднай творчасці, і ад сапраўднага жыцця апошнія імклівыя падзеі ў беларускім грамадстве засталіся па-за ўвагаю большасці прафэсійнай літаратараў. Затрымаўшыся ў ідэалігічнай палавінцы былога дуалізму, яны ня здолелі нязмушана адгукнуцца на сённяшні час развою. І гэта канчаткова разлучыла іх з сапраўднай паэтычнай стыхіяй.

На Беларусі практычна не спрацавала і клясычная тэорыя зьмены пакаленьняў, як зьмены якасьці і эстэтыкі. Самая маладзейшая генэрацыя, што аб'ядноўваецца вакол часопіса "Першацвет", ня здолела нарадзіць што-кольвечы істотнае, сучаснае, адметнае. Яе прысутнасьць у новай культурніцкай прасторы практычна застаецца незаўважанай. Таму ніхто з моладзі, — за выключэньнем Усевалода Гарачкі і Віктара Жыбуля, які напісаў першую беларускую паліндрамічную паэму "Рогі гор" — у красавіцкім апытаньні крытыкаў не ўзгадваецца. І гэта трывожны знак. Беларуская літаратура застаецца літаратурай асобаў на тле шэрасьці і паводкавай каламуці.

чэрвень, 1997 г.

КАБ ЦЯБЕ ЗАЎВАЖЫЛІ, ТРЭБА ПАПРАЦАВАЦЬ

Са здзіўленьнем прачытаў у сьлетнім навагоднім нумары "ЛіМу" "рэпліку" Андрэя Скурко "Вольны верш у ценю хвой". Ня ведаю, хто такі Андрэй Скурко, але шаноўная рэдакцыя павінна была быць інфармавана, што... зборнік "Современный белорусский верлибр" выйшаў у 1996 годзе ў прыватным маскоўскім выдавецтве "Арго-риск" накладам 100 асобнікаў як вынік удзелу ў тэвэлаўскай канфээрэнцыі "Літаратурны працэс: рэцыдывы посттаталітарнай маргінальнасьці" (4-5.11. 1995, Полацк) расейскага крытыка, культуроляга, арганізатара літаратурнага працэсу Дзьмітрыя Кузьміна. Выданьне анансавалася ў газэце "Культура". Кніга сталася падарункам, якога ніхто не чакаў. Палова накладу разыйшлася ў сяброўскіх колах, палова — рэалізавана ў элітарнай маскоўскай кнігарні "Гілея" (вул.Знаменка,10). Дарэчы, нечакана для выдаўцоў кніга разыйшлася вельмі хутка, я сам быў у кнігарні і пытаўся: праз пару месяцаў пасля паступленьня ў продаж зборніка на паліцах ўжо не было (некаторыя друкі тут ляжаць гадамі). Па-другое, гэтае выданьне ня ёсць акадэмічным, анталігічным зборам беларускага вэрлібру. Аўтар прыватнага выдавецкага праекту, у ролі якога выступаў Д.Кузьмін, сам вызначае каго і што перакладаць. Тым больш, што Д.Кузьмін аўтарытэтны крытык, які пэрыядычна робіць агляды расейскай літаратуры на радыё "Свабода", зьяўляецца рэдактарам альманаху маладых "Вавилон". Згодзен, ён тое-сёе пераблытаў у анатацыі, але не тэвэлаўская правіна, што так кепска ў Расеі ведаюць беларускую літаратуру. Калі б пасля кожнай літаратурнай канфээрэнцыі, якія досыць часта ладзяцца на Беларусі, у маскоўскіх выдавецтвах выходзілі хаця б такія невялічкія зборнічкі, дык блытаніны было б менш. Д.Кузьмін, які лётае па ўсёй Расеі і вышуквае новыя таленты, ня мог не заўважыць, што беларуская сучасная паэзія значна адрозьніваецца ад расейскай. Напрыклад, беларусы больш актыўна ўжываюць вольны верш, балазе ёсць свая традыцыя. Таму гэтую кнігу я ўспрыняў, як "абмен вопытам". А тут раптам гэтая "рэпліка", ды яшчэ ў навагоднім нумары.

вала ў сваім часопісе "Калосьсе" славу таю прадмову Станіслава Пшыбышэўскага "Confiteor", якую ён напісаў ў 1899 годзе для першага нумару кракаўскага часопіса "ZYCIA". "Мастацтва ня мае ніякай мэты, яно само для сябе, яно — абсалют, бо зьяўляецца адбіткам душы як абсалюта. А таму, паколькі яно абсалют, мастацтва ня можа быць ні ў якіх цуглях, ня можа быць на паслугах якой-небудзь ідэі, яно — вышэйшая ўлада, першасная крыніца, зь якой нарадзілася ўсё жыцьцё." І ўсё ж, і ўсё ж... Вядома, любы пісьменьнік трошкі блефуе, калі кажа, што яму "начхаць" на наяўнасьць чытача. Маўляў, ён, творца, над усім, і вашыя праблемы, калі не імкнецца дачуцца яго. Дык што, няхай не чытаюць? Навошта тады пішацца, пакутваецца, марыцца. Чытач таксама зьяўляецца часткаю літаратурнага працэсу. Гэта ня паства, ня вучні, не пурбакі для апрацоўкі. Чытачы — гэта люстра, гэта суразмоўцы, гэта мы самі.

Літаратура — як "натура", як сущэльны пэрформанс, як бурлеск і буфанада. Гэта блізка Бум-Бам-Літу і Анатолю Сысу ў ягоны найноўшы пэрыяд творчасьці. У ТВЛе лічаць, што беларуская літаратура застаецца тэкставай. Згодзен, "калі можаш не пісаць, не пішы!" Але тэкст — цела літаратуры. А без цела, ні сэрца, ні душа, ні галава існаваць, у нашым зямным сьвеце, ня могуць. На гэтай глебе ў ТВЛ узьнікла непаразумеьне з Бум-Бам-Літам, які адмаўляе тэкст, бумбамлітаўцы зьбіраюцца самарэалізоўвацца праз выкладаньне словаў з пельменяў, або напісаньнем вершаў дымам. Гэта сучасна і па-эўрапейску. І нават у нечым карысна для беларускай літаратуры ў пляне яе разьняволеньня і зьняцьця некаторых комплексаў. Сябры ТВЛ не адмаўляюцца ад раней задэклараваных мадэрнісцкіх канцэпцыяў, але лічаць, што ў сёньняшняй сытуацыі найбольшы плён прынясуць пошукі ў зьмесце, а ня ў форме. Як сьвежага паветру беларуская культурніцкая прастора патрабуе новага сучаснага зьместу. Сьведчыць, як бачым, аб тым і гэтая "лімаўская" дыскусія.

Памыляецца шаноўны Сакрат Яновіч і адносна таго, што мы тут дужа зацята спрачаемся, ледзь не валтузім адзін аднаго. На самой справе мы ўсяго толькі шчыра выказваем уласныя думкі. Ніхто нікога не зьбіраецца гвалтам перарабляць на свой капыл. Кожны можа застацца пры ўласных перакананьнях.

1998 г.

ЛІБЭРАЛІЗАЦЫЯ КУЛЬТУРАЛЯГІЧНАГА ЖЫЦЬЦЯ БЕЛАРУСІ. ШЛЯХ ДА ВОЛЬНАЕ ЛІТАРАТУРЫ.

Дзесяць гадоў на постсавецкай прасторы спрабуе адбыцца працэс палітычна-сацыяльна-культурніцкіх зьменаў. Што толькі за гэтую часіну развою не дэкларавалася. З трыбунаў, з самвыдацкіх лісткаў, з катэдраў навуковых інстытутаў. Былі створаны сотні праектаў, прагнозаў, плянаў, праграмаў. Час мінуў і неўспадзеў высьвятляецца, што нічога ня здзейснілася, нічога не рэалізавана. Дзесяць гадоў утапічных спадзяваньняў і мройных надзеяў. У інтэлектуальных колах запанавала разгубленасьць. Няўжо тое, што маем, ёсьць наканаванасьць.

Найбольшая крыза ва Ўсходняй Эўропе апанавала Беларусь. Падсумоўваючы культуралёгічныя набыткі апошніх дзесяці гадоў, мы нечакана выяўляем, што іх, набыткаў, практычна няма. Наадварот, — культуралёгічнае таптаньне па "агульных мясцох" стварыла спрыяльныя ўмовы для постімперскага рэваншу. Інэрцыі ад белавескага цэнтрабежнага выбуху хапіла, бадай, толькі на дэкларатыўную Беларусь. Нас ізноў пачала ўсмактываць "чорная дзірка" адсутнасьці прысутнага. Тэза пра сьцежку, якая "сама ведае, як ёй ісьці", аказалася падманлівай. Мы на ўласныя лёсы пераканаліся, што, па-першае, ёсьць шмат розных сьцежак, па-другое, усе вядомыя нам сьцежкі блукаюць у адным невялічкім ляску.

На самой справе вельмі няпроста выбраць патрэбную сьцяжыну. Неабходна памятаць пра мэту, задачы, вызначаны кірунак. І, зразумела, сусьветны досьвед. Але, улічваючы нашу асаблівасьць і няпростую сытуацыю (грамадскую, палітычную, моўную, культурніцкую), даўно стала відавочным, — каб дасягнуць станоўчых вынікаў, мы мусім выйсьці на цалік і пайсьці ў *невядомае*. Зразумела, гэта рызыкаўны шлях. Аднак іншага выбару, напэўна, няма. Інакш мы зноў пачнем блукаць па знаёмым ляску й выйдзем амаль на тое ж мейсца, адкуль выправіліся ў культурніцкае рушэньне. І гэта будзе апошняе беларускае блуканьне.

Шлях "па цаліку", бясспрэчна, радыкальны шлях. Ён будзе патрабаваць ад піянераў адпаведнай тэарэтычнай падрыхтоўкі, рас- камплексаванасці, гнуткасці (незацягасці) і працаздольнасці. І, зразумела, сьмеласці. Бо сённяшнія нашы культуралагічныя сілы нагадваюць пэлетон веласіпедыстаў, які асцярожна, як бы па інэрцыі, каціцца па асфальтоўцы, і ніхто ня хоча ўзначаліць рух (ці ня можа), тым больш адарвацца ад яго й выправіцца ў далейшы шлях на адзіноце, або ў сьціплым гурту.

На цалік павінны выйсці тыя, хто здолее адарвацца ад агульнага пэлетону.

Што замянала зрабіць гэта раней? Наша традыцыйная беларуская сьцежка? Але сёння яна амаль згубілася пад нагамі, пакінуўшы нас у непразлым хмызьняку... Хутчэй нашае нежданьне й непадрыхтаванасць.

Ці гатовыя мы напрыканцы ХХ ст. выправіць у *невядомае* першы перадавы атрад? Ці існуюць сёння патрэбныя перадумовы для гэтай выправы? Хто мусіць стаць тым гуртом, які адарвецца ад агульнага пэлетону?

І ўсё ж тое-сёе за гэтыя дзесяць гадоў мы набылі. Пачала зьяўляцца танютка плёнка нацыянальнай інтэлігенцыі бяз комплексу "малодшага брата" і "я - мужык беларус". Калі семнаццацігадовы хлопец з глыбінкі (у дадзеным выпадку зь невялічкага мястэчка Глыбокае) дасягае ў рэдакцыю "Нашай Нівы" верш, у якім натуральна прысутнічае Сартр, Доркфулфт і Ерусалім (у вершы пра сваё роднае Глыбокае), дык гэта ёсць яскравым сьведчаньнем наяўнасці станючых зрухаў. Працэс пайшоў. Дакладней, праклюнуўся. Вось толькі куды ён пойдзе далей (у тым ліку й гэты здольны хлопец)? Ці не стане на знаёмую ўтаптаную сьцежку? А можа быць менавіта гэтыя "новыя з новых" утвораць адрыў ад пэлетону? Толькі ці пасьпеюць, ці захаваецца да таго часу тое, ад чаго можна зрабіць адрыў?

Гэтыя мае "дэструктыўныя" развагі страшэнна абураць прадстаўнікоў кансэрватыўнага крыла нацыянальнай інтэлігенцыі. Іхнюю тэзу-лэзунг цяжка аспрэчыць — *Беларусь жыве, пакуль жыве сваімі традыцыямі!* Але сваё разуменьне беларускіх традыцыяў яны атажсамляюць з традыцыямі вёскі Якуба Коласа і Івана Мележа. Адсюль гэтае вечнае, ужо мала каму зразумелае, настальгіраваньне па родных "гонях і стрэхах". Часам настальгіруюць нават па вёсцы 50-60-х гадоў, ужо непазнавальна зьнявечанай бальшавіцкім "малохам", дэградууючай і самагубнай. Якую стваральную перспэктыву нясе эстэтыка "поствясковага самабічаванья"? Вяртаньне да народных маральных традыцыяў і каштоўнасцяў? Але пэўным традыцыям адпавядаюць пэўныя сацыяльныя ўмовы? Перанос зьместу на новую глебу пры дапамозе старых хвормаў немагчымы. (Скажам, пат-

ВОЛЯ ЯК ПЕРАДУМОВА НОВАГА ЗЬМЕСТУ

Наважыўся другі раз узяць слова ў дыскусіі "Дубавец-Акудовіч". Прачытаў шанюнага спадара Сакрата Яновіча ("ЛіМ", 27.03.98) і жагнуўся: няўжо так разумеюць сутнасць дыскусіі старэйшыя пісьменьнікі. Менавіта пра літаратуру, якая "ня выраб чаравікаў", ідзе размова. Бо калі з усяго Броўкі сёння цяжка ўкласьці невялічкі зборнічак паэзіі, дык гэта не нармальна. Чаму так сталася, ужо ня трэба нікому тлумачыць. Таталітарны хамут не даваў узьняць галавы. Пачытайце ГУЛАГАўскія споведзі Геніюш, Грахоўскага, Звонака, Шушкевіча, Пруднікава. Таму прыклад з Маякоўскім цалкам няўдалы, бо лепшае ён напісаў да кастрычніцкага "светопреставлення", а паэмы "Владимир Ильич Ленин" або "III Интернационал" (пра якую ўвогуле ў савецкія часы не любілі ўзгадваць з-за яе "трацкісцкага" зьместу) сталіся трагедыямі і творчай сьмерцю паэта. Вядома, пісьменьнік можа выбіраць любую тэму (ці то пра сьветач камунізму, ці то пра пераможнасць славянскай аднасьці), аднак каб быць шчырым і дакрануцца да жыцьцёвых таямніцаў, ён павінен як мінімум быць вольным у сваіх думках і выказваньнях. Пра патрэбнасць гэтай волі й ідзе размова. Асэнсаваньне нашай савецкай літаратурнай спадчыны яшчэ не пачыналася. Але, спадзяюся, абавязкова адбудзецца.

Ня згодны я й з тым, што крытыка не дапамагае літаратурнаму працэсу. Літаратурная крытыка зьяўляецца вельмі важнаю часткаю літаратурнага працэсу. Жыцьцёва важнаю. Я неверагодна здзівіўся, што Сакрат Яновіч разумее крытыка, як чалавека, які павінен вучыць пісьменьніка, як пісаць. Можа ў СП такое разуменьне крытыкі яшчэ захавалася, але не ў вольных літаратараў. Як без крытыкі можна асэнсаваць тое, што адбываецца ў літаратуры, агучыць здабыткі, "прачытаць" пазатэкставасць?

Ня раз я чуў пра выказваньні паважанага Сакрата Яновіча, маўляў, для яго не існуе праблемы чытача. Няхай гэта толькі адзін чалавек, няхай яго зусім няма. "Талент — гэта натура..." Я таксама лічу, што "творчасць — таямніца". ТВЛ нават пераклала і надрука-

на нешта арыентуецца. Трэба старыць такія ўмовы, пры якіх ён арыентаваўся б не на прэзідэнта і ўладу, а на грамадскую думку (уражаньні чытача), слова літаратурных крытыкаў, меркаваньні калегіаў. І толькі гэтак перамагчы таталітарызм.

На самой справе ніякай вайны не атрымаецца. Вайну выклікае жаданьне паквапіцца на чужое. Ці варта дзяліць у век кампутараў антыкварныя друкаркі? Новая літаратура абміне старую і пакіне яе літаратуразнаўцам. Вядома, ня трэба так экзальтавана выкрываць папярэднікаў, абвінавачваць у сатанізме, вярэдзіць раны вэтэранам (тут Дубавец перабраў). Літаратурны рух эвалюцыйны. У сёньняшніх умовах яго немагчыма "закансэрваваць" або загнаць у клетку, нават у асобна ўзятай краіне. Зьмены напрыканцы XX стагодзьдзя ў Эўропе адбываюцца агульныя. І калі культурніцкую прастору ў Беларусі пачнуць штучна стэрэлізаваць, дык беларускі літаратурны працэс выплюхнецца за межы. Пагартайце сёньняшнія польскія часопісы "Kartki", "Czas kultury", "Borussia" (хутка далучацца чэскія, македонскія, баўгарскія...) На іхніх бачынах вы знойдзеце багата беларускіх аўтараў. Калі культурніцкая прастора на бацькаўшчыне ня здольная непрадзятая адгукацца на "рознае і неградышчэйнае", ці ўвогуле на краснае пісьменства, дык беларуская літаратура новага часу з дапамогаю перакладаў знаходзіць іншага "спажываўца". У гэтым асаблівацьця цяперашняй інтэграцыйнай сытуацыі на нашым кантынэнце. Літаратура пакідае межы краіны са спадзевам вярнуцца, і чым раней, тым лепш. Яна не кансэрвуецца (нават пішацца ня ў стол), наадварот, пачынае актыўна самасцьвярджацца, набываць новы твар, абагачацца за кошт традыцый іншых культураў. Такой літаратуры немагчыма "перакрыць кісларод". Які сэнс ёй пачынаць вайну на родных гонях? Таму спадару Акудовічу ня трэба хвалявацца і развітвацца з "Хайдэгерам, Дэрыйдой, Бум-Бам-Лігам, постмадэрнам..." Проста лапкі, на якім мы раней прысутнічалі, раптам разгарнуўся ў абсяг і жыцьцёвай прасторы стала ў сотні разоў болей – ня толькі "Польмя", "Крыніца", "Малодосьць", "Першацвет", "ЛіМ", "Наша Ніва" і "Мастацкая літаратура". Ня толькі. Бо абсяг гэты пашырыўся і за кошт абуджэньня рэгіёнаў. Вядома, былы "надзел", былая выпачка-рэзэрвацыя — наш фарпост, мэтраполія, зь яе мы будзем "вэрбаваць" маракоў у сусьветныя вандроўкі. А жаруць адзін аднаго няхай павукі ў слоіку.

Нядаўна ў інтэрвію для беларускай рэдакцыі польскага радыё Валерка Булгакаў сказаў, што сёньня Беларусь патрэбы дзесятак "Нашых Ніваў" — розных. І я з ім згодны. Бо думка ні Дубаўца, ні Акудовіча, ні Федарэнкі ня ёсьць вэрдыкт апошняй інстанцыі. Новая гіерархія выбудуецца як калектыўны прадукт, як супольны набытак. Але для гэтага трэба навучыцца быць шчырымі і талерантнымі.

1998 г.

рабаваць у індустрыяльным горадзе аўтэнтчна сьвяткаваць *зажынкi*.) І як тут не ўгадаць верш эўрапейскага паэта Эрыха Фрыда "Статус-кво":

Хто хоча
каб сьвет застаўся
такім жа
як ёсьць
той ня хоча
каб ён застаўся

Але мне могуць зноў нагадаць, што Беларусь выйшла зь вёскі й пакуль што там застаецца; такім чынам, зрабяць яны выснову, трэба пакінуць яе "як ёсьць", некранаючы сутнасьці (мэнтальнасьці), адно мадэрнізаваць эстэтыку быта новага беларуса? Дзіву даецца, наколькі глыбока загнаны ў нашу падсьвядомасьць таталітарны рэфлекс калектывізму. Калі ў калгас — дык усёй вёскай, калі ў "лукашэнкаўскую бездань" — дык усёй краінай. Безумоўна, павінна захавацца традыцыйная вяскова культура са сваімі пісьменьнікамі, народнымі гуртамі музыкі і танцаў, са сваімі нязмушанымі *зажынкамі*. Але не яна павінна стаць культурніцкай і эстэтычнай дамінантнай у заўтрашняй незалежнай эўрапейскай Беларусі. Інакш такой краіны проста ня будзе.

А "чарназём і карэньні" трэба, безумоўна, захаваць. Толькі не ў матар'ялістычным, а мэтафізычным сэнсе. Карэньні нашы значна глыбейшыя за вёску XIX-XX ст.ст., сваімі вузлаватымі атожылкамі яны нітуюць нас з часамі Усяслава Чарадзея і Сьв. Эўфрасіньні.

Памылкова лічыць, што вяскова беларуская культура павінна перадаць эстафэту гарадзкой. Гэта вельмі спрошчанае, выхалашчанае тлумачэньне патрэбнага рэфармаваньня культуралогічнай "гаспадаркі" краіны. Мы ўжо маем дастаткова мастацкіх "прадуктаў" гарадзкой "вытворчасці". Але, па вялікім рахунку, яны нас не задавальняюць. Учорашні заклік - "Даеш гарадзкія творы!" - аказаўся вульгарным і нясутнасным. Як высветлілася, патрабуюцца глыбінныя, тэктанічныя зрухі. Павярхоўны, рэчавы сьвет нашага сёньняшняга жыцьця не захоўвае тыя фэрмэнты, якія зьяўляюцца формаўтваральнымі. Мы проста сьлізгаем па паверхні і нават ня здольныя разумець, што адбываецца і чаму адбываецца.

Дзе выйсьце? Банальна: але выйсьце — у працы. Трэба правесці лібэралізацыю культурніцкага жыцьця краіны, каб плён працы аб'ектыўна, прафэсійна апрацоўваўся і ўводзіўся ў культурніцкі ўжытак незалежнымі, сбялянсаванымі дзеючымі суб'ектамі. Заўсёды трэба памятаць пра *што і як?* Гэтыя два пытаньні павінны быць поруч. Недастаткова дасягнуць лякальнага посьпеху (посьпеху "пе-

радавога атраду"), патрэбна мець надзейны механізм агучвання і пашырэння сапраўдных здабыткаў у межах краіны. Такімі суб'ектамі могуць быць: літаратурныя і культуралагічныя выданні, творчыя навуковыя асяродкі ва універсітэтах і навучальных установах, творчыя аб'яднанні і суполкі, спецыялізаваныя перадачы ў электронных мас-мэдыях, выдавецтвы. Бадай што, па ўсіх гэтых "пазыцыях" сёння мы маем атавістычны постімперскі, ідэалагічны маніпалізм. Таму казаць пра нязмушанае, эвалюцыйнае развіццё ў нашых умовах пакуль не выпадае.

Учора літаратурную палітыку на Беларусі рабіла караўніцтва СП. Яно кантралявала літ.выданні і выдавецтвы, па-канцылярску даючы дазволы на "народзіны" пісьменьнікаў і іх твораў; выносіла аднакі за якасць твораў (праз разгляд на "эспэшных" сэкцыях і друкуючы на старонках сваіх выданняў патрэбныя рэцэнзіі); вызначала ляўрэатаў. Гэта ёсць клясычная таталітарная мадэль ладжання літаратурнага працэсу, усталяваная "бальшавікамі" з мэтай жорсткага ідэалагічнага кантролю. Што змянілася за апошнія дзесяць гадоў у гэтай сістэме? Па форме яна, нібыта, засталася тая ж, але рэальна сёння няма ніякай. Літ.працэс скінуты на маргінэс — не адсочваецца і не кантралюецца. Прынамсі, сябры СП засталіся жыць і працаваць у сваім "эспэшным" сьвеце, а постімперская літаратурная моладзь спрабуе стварыць свой сьвет. Першыя прыкметы гэтага падзелу напрыканцы 80-х падаваліся як звычайныя, характэрныя для любой творчай моладзі, амбітна-франдзёрскія паводзіны. Прайшоў час, але "пратэстанты" так і не вярнуліся ва ўлоньне "агульнай царквы". Яны стварылі свае літ.выданні і пачалі рабіць сваю, інакшую, беларускую літаратуру.

У вадрозьненне ад былой таталітарнай літ.сыстэмы "пратэстанты" пачалі ствараць плюралістычную, шматнішавую. Яны заснавалі некалькі спецыялізаваных, канцэптуальных, літаратурна-культуралагічных часопісаў (тыднёвік "Наша Ніва", часопісы "Калосьсе", "Фрагмэнты", "Крыўя"). Вялікую ўвагу на старонках сваіх выданняў яны надаюць літаратуразнаўчым, філязофскім праблемам, актуальнасць якіх патрабуе тэрміновага разгляду. У тэарэтычным пляне беларуская культуралёгія апынулася на купіне сярод дрыгвы — трэба па пясчынцы намываць глебу пад нагамі.

Але, на жаль, сілаў у "пратэстантаў" недастаткова. Праца ў альтэрнатыўных літ.структурах самаахвярная, таму за дзесяць гадоў утварыўся толькі невялікі гурт "добраахвотнікаў". Недастатковы аб'ём рэсурсаў (фінансавых, арганізацыйных, інтэлектуальных) не дазваляе ім працаваць у поўную сілу. Адсюль — і незадавальняльныя вынікі, і лякальная "агучваемасць", і "сэктанцкі кантэкст". Калегі з СП, за выключэннем, бадай, рэдакцыі часопіса

даруем учорашняе рэнегацтва, а вы туды ж лезеце, няўжо гэтая навука вам не перасьцярога!!! І з годнасьцю зьяжджае ў Вільню, бліжэй да Вострай Браны.

Увогуле, дыскусія, якая ўзгарэлася пасля выступу Дубаўца ў "ЛіМе", няварта выедзенага яйка. Зразумела, усё таталітарнае літаратурнае шалупіньне апсыплецца, як хвоя з навагодніх елак. Зразумела, застанеца лепшае і сапраўднае. Зразумела, няма беларускай літаратуры без Танка, Мележа, Куляшова і etc. Зразумела, літаратура непадзельна з гісторыяй краіны, з якой нават Бэндэ не выкінеш. Зразумела, "у вайны няма Айчыны". Але тое, што мы пражылі, засталася з заду. А што рабіць зараз? Куды рухацца? На што спадзявацца?

Я не хачу пераймаць лаўры "пагромшчыка" ў Дубаўца, але мушу сказаць, што мы зусім ня маем літаратурнай крытыкі, на сёння яе эмітуе нейкая калялітаратурная тарабаршчына. Адсюль нашыя "канцэптуальныя" праблемы. Неяк у "ЗНО" я пісаў, што нам жыцьцёва патрэбы літаратуразнаўчы часопіс (па магчымасці - незалежны) з малядым сучасным рэдактарам на чале. Няхай Дубавец закладае падваліны новай здаровай беларушчыны (дарэчы, я ня згодны, што на Дубаўца паўплываў кантэкст радыё "Свабоды", хутчэй Сяргей Іванавіч уплывае на "Свабоду" сваім кантэкстам), дык вось, падваліны — падвалінамі, але камусьці трэба парупіцца і пра літаратуру. Бо апісваньне тыпова беларускіх пазыцый у занятку сэксам і вынаходніцтва пазыцыі "Плуг, або хлопец пашаньку пахае" наўрад ці можна назваць здабыткам сучаснай беларускай літаратуры, гэты здабытак неяк не асацыюецца з аранжыкам, "кінутым у шыбіну Мёртвага Дому".

Чаму ня маем крытыкі? Таму што калектывізм СП дайшоў да абсурду — сёння я напішу пра цябе, а заўтра ты пра мяне. Чаго варты гэты калектывізм мы пабачылі на прыкладзе абароны Дома літаратараў. Таму досыць адвечныя песьні сыпяваці. Па мне дык лепш (мяркую, і для літаратуры таксама), калі б існавалі на Беларусі з тузін літсуполак, якія са сваіх асяродкаў выпіхвалі на паверхню самых вартых, а паміж імі далей пачыналася б сапраўдная канкурэнцыя (у цывілізаваных рамках). Бо далей новых клясыкаў беллітаратуры будзе прызначаць не ідэалагічны аддзел ЦК, а адміністрацыя прэзыдэнта. Працэс гэты ўжо пайшоў. Да прыкладу, са школьных падручнікаў па літаратуры загадана прыбраць Арсеньневу, Сяднёва і Геніюш; дзяржвыдавецтвы ачысьцілі ад усіх "неблаганадзейных" і г.д. Пачнуць ствараць новых "глебак". А "моркаўкі" так і застануцца незаўважанымі, сядзець у зямлі. Праз нейкі час новы Дубавец будзе патрабаваць выграбсьці канфарміскае сьмецьце. І гэтак бясконца.

Значыць, трэба менш спадзявацца на дзяржаву і глядзець чыноўнікам у раты, а больш працаваць на фармаваньне аўтаномнай культурніцкай прасторы. Пісьменьнік, калі піша твор, абавязкова

НАГОДА ДЗЕЛЯ СУР'ЁЗНАЙ РАЗМОВЫ

Ня ведаю, чаму ў паважанага спадара Валянціна Акудовіча артыкул Сяргея Дубаўца "Ружовы туман" ("ЛіМ", №2, 1998 г.) выклікаў такую эмацыйную рэакцыю, а даўно агучаныя дубаўцовыя пастулаты ўспрыняліся сьвежа, як толькі з печы. Гэтак жа радыкальна Дубавец пісаў і ў першай палове 90-х. Дазволю сабе адну цытату. "А я ўсё думаў — як звязець творчасць пазтаў майго пакаленьня з творчасцю ўсіх гэтых панчанкаў, камейшаў, макалэў? Паміж імі — прорва" ("Ідэя Мёрвага Дому", "Наша Ніва", №3, 1994 г.) Як бачым, у "Тумане" нічога новага няма (апроч некаторых "тэрмінаў"). І не нагадвае мне Дубавец ні "блазна на дроце", ні "трукача", як удакладняе Акудовіча Ала Сямёнава. Няўжо ягоныя выступленьні ў друку разлічаны дзеля "арэны, сцэны, тэатру"? Глупства! Яны задужа сур'ёзныя і ідэялізаваныя, каб імі пацяшаць публіку. Давайце, і мы ня будзем займацца "туманнай" мітэлізацыяй. Як не круці, мусім прызнаць, сёння нават ня брэжнеўскія часы, калі за публічна выказанае меркаваньне патраплялі ў лягер. Вядома, можна згубіць пасаду, прыхільнасьць уладаў, "кармушку". Але наўрад ці самы песымістычны апазыцыянэр верыць, што ў наш час у ГУЛАГа ёсць шанцы на вяртаньне. Таму навошта прыдумляць, каб потым, калі зноў "пацяплее", ня ведаць, што рабіць з уласнымі прыдумкамі. Інакш мы ніколі не навучымся прамаўляць праўду. Усё нейкія намёкі, алегорыі, параўнаньні — скразная эзопава мова.

Я падумаў, чаму менавіта сёння пазыцыя Дубаўца нарадзіла такі рэзананс, а не, скажам, у спрыяльным для беларушчыны 1994 годзе? Бо Дубавецкія тэзы ў 94-м адрэналін не выклікалі. Сёння выклікаюць. Таму ізноў гучыць эзопава мова, а старэйшыя (мудрэйшыя) таварышы мягка ўшчуваюць маладзейшых за "правакацыйную" рызыку.

Мне здаецца, што Дубавец напісаў "Ружовы туман" і прапанаваў яго "ЛіМу", пасля таго, як адчуў, што беларускае пісьменьніцтва стамілася быць у апазыцыі да прэзыдэнта (няхай і ў пасіўнай). Рыцары п'яра скемілі, што бацька "ўсур'ёз і надоўга", таму трэба неяк уладкоўваць свой лёс. Гэта значыць пісаць тое, што трэба ўладзе. І тут з'ўляецца Дубавец, прышчурвае, як толькі ён умее, вока і суро-ва пачынае трэсьці перад насамі пальцам—вы што, мы клясыкам не

"Крыніца", толькі зьедліва назіраюць за спробамі "альтэрнатыўшчыкаў" стварыць новую сыстэму літаратурнага гаспадараньня. Пакідаць старую таталітарную сыстэму яны, відавочна, не зьбіраюцца. Нават пры тым, што канчаткова пераканаліся, асабліва пасля агучваньня культуралігічных схільнасьцяў прэзыдэнта, — вяртаньне назад ня будзе, вяртаньне назад згубнае, вяртаньне назад — здрада Беларусі. Пераканаліся яны і ў тым, што спадзеў на розум і сумленьне беларускага народа марны. Слушна сказаў нястомны Васіль Быкаў: "... пакуль мы шчыравалі "дзеля народа", кляліся імем народа — у нас яго ўкралі. Засталася нейкая нацыянальная эліта, а нацыянальнай, народнай асновы — ня стала" ("ЛіМ", 13.09.96). Вось у чым сапраўдная сутнасьць феномэна "беларускай дрыгвы". З гэтага вынікае, што сацыялістычны рэалізм на Беларусі канчаткова сканаў, у яго няма ніякай прагрэсіўнай глебы. І гэта сьмяротна палухае старэйшых пісьменьнікаў. Яшчэ ўчора яны былі ўпэўнены, або хаця б дэкларавалі, што працуюць дзеля народа, пішуць пра народ і патрэбныя народу. Таталітарная сыстэма балзамавала гэтую ілюзію. Праўда, якая раптоўна адкрылася, здаецца, спаралюшавала іх волю і розум. Абрынуліся апорныя ідэялігічныя паняткі ўчорашняй беларускай літаратуры — яна засталася бяз даху і сьценаў.

Маладыя ж не лякаюцца толькі таму, што яшчэ не ўсьведамляюць, што гэта значыць — згубіць народ. Яны яго ніколі ня мелі (нездарма некалі назваліся "тутэйшымі"). "Пратэстанты" былі вымушаны пакінуць тую маленечкую выспу, на якой месцілася афіцыйная нацыянальная культура, і пачаць распрацоўваць новую ляду ў атачэньні "поўнай нацыянальнай дэструкцыі". Іх мастацкі абсяг ніколі не абмяжоўваўся эстэтыкай так званага "агульначалавечага гуманізму" і "беларускага традыцыяналізму". У першым нумары часопіса "Калосьсе" Юрась Пацюпа ва ўступным слове "Ад рэдакцыі" пісаў: "Эстэтыка пры таталітарызме вытворная ад палітыкі. Таму ўсякі пераход у новую якасьць набывае палітычны характар. Уся хітрасьць у тым, што й пры камуністах і цяпер ідэялігі ад мастацтва абвясчаюць "гуманізм", асноўнаю мэтаю эстэтыкі. Гэта тое самае, каб цёплую вопратку называлі прыгожаю — якасьці не ўзаемавыключныя, але й непараўнальныя". Беларускі традыцыяналізм, які культываваўся афіцыйнымі ідэялігічнымі ўстановамі, найноўшае пакаленьне вызнае як бутафорскі, штучны, бясплодны.

Старэйшыя ж пісьменьнікі працягваюць па-ранейшаму маліцца сваім, даўно памерлым, багам. Моляцца ў разбураным храме, які, уласным згодніцтвам і "заплюшчваньнем вачэй", дапамагі зруйнаваць канчаткова. Гэтак ня можа доўга працягвацца. Калі пра неабходнасьць культурніцкага рэфармаваньня "пратэстанты" пісалі напрыканцы 80-х — на пачатку 90-х, дык іхнюю крытыку і пэсымі-

стычныя прагнозы афіцыйная літаратура ўспрымала крыўдліва, часам ваяўніча. Ніхто не хацеў даваць веры, што магчымы гэтакія катастрафічныя наступствы. Той-сёй з "пратэстантаў" сёння выказвае думку, што "старая гвардыя" павінна проста аджыць сваё й паціху сыйсьці са сцэны. Маўляў, усё адно яна ня здольная "скінуць скуру" постсавецкага светапогляду. Ці не задужа радыкальная й самаўпэўненая пазыцыя? Я перакананы: пакуль старэйшыя пісьменьнікі ня ўключацца ў працэс стварэння новай беларускай літаратуры, датуль гэты працэс будзе марудны й малаэфектыўны. Ад таго, што ён пачаў дваіцца, ужо маем, што зьнікла галоўнае рэчышча, рух плыні марнуецца па рукавах і старыцах, культуралогічны ландшафт забалочваецца. Відавочна, у бліжэйшыя пяць гадоў наўрад ці два рэчышчы, якія сёння акрэсьліліся ў беларускай літаратуры, злучацца ў адно. Аднак прыклад часопіса "Крыніца" паказвае, што яны могуць плённа супрацоўнічаць. На карысьць Беларускай Літаратуры. На карысьць незалежнай Беларусі.

верасень, 1996 г.

ДЫСКУСІІ,
ІНТЭРВІЮ

KAMUNIKAT.org

істрацыйна-тэрытарыяльны падзел краіны, ці — як гэта гучыць паноўнаму, — вэртыкальнае падпарадкаваньне? Але Полацк у культурніцкім пляне не падпарадкоўваецца ні Віцебску, ні Менску.

Напэўна, гэтакія ж патрабаваньні могуць выставіць і іншыя славутыя гарады Беларусі, якія за апошнія два стагодзьдзі былі ператвораныя ў правінцыйныя мястэчкі: Наваградак, Нясьвіж... Наша агульная справа дапамагчы ім акрыяць. І не апошняю ролю ў тым могуць адыграць пэрыядычныя выданьні. Актуалізацыя культурніцкага жыцьця гэтых гарадоў дазволіць па-іншаму пераўсталяваць культурніцкае жыцьцё ўсёй Беларусі. Сёньня яно боўтаецца ў паветры паміж Смаленскам і Краснадарам, паміж кубанскімі казакамі і сэрбскімі праваслаўнымі, паміж "Славянскім базарам" і "Віцязем" у плюшавай шкуры. Усе ініцыятывы Менску ператвараюцца ў часовыя мерапрыемствы з нагоды юбілеяў і пагаршэньня жыцьцёвых умоў.

Трэба расчысьціць старыя крыніцы. Штучна зрабіць новую крыніцу немагчыма.

Паважныя газеты на Захадзе маюць уласных карэспандэнтаў ва ўсіх буйнешых краінах сьвету. Паважныя беларускія газеты павінны мець карэспандэнтаў ва ўсіх знакавых гарадах Беларусі.

1999 г.

ДВА ШЛЯХІ

Сэмінары "Беларуская літаратура на сучасным этапе. Шляхі разьвіцьця і роля рэгіянальных літаратурных суполак", які адбыўся 4-5 красавіка ў Наваполацку з ініцыятывы паэта і кіраўніка Полацка-Глыбоцкай філіі СП Беларусі Навума Гальпяровіча, разгледзеў дзьве існуючыя мадэлі рэгіянальных суполак — "эспэсную" філію і Таварыства Вольных Літаратараў (абедзве актыўна дзейныя на Полаччыне). Ёсьць спадзяваньне, што да традыцыйных лістападаўскіх канфэрэнцыяў ТВЛ дададуцца традыцыйныя красавіцкія сэмінары мясцовай філіі СП, што надасць дзейнасьці двух літаратурных структураў элементы спаборніцтва. Выпадкова атрымалася, што і Полацка-Глыбоцкая філія (ПГФ) і ТВЛ увесну выдрукавалі чарговыя нумары сваіх друкаў — "Край" №2 (ПГФ) і "Калосьсе" №5 (ТВЛ). Кожная суполка за апошні час набыла сваю адметнасьць і, так бы мовіць, спецыялізацыю. Галоўныя набыткі ПГФ — наладжваньне розных вечарынаў і імпрэзаў (нават у Менску). ТВЛ канцэнтруе сваю дзейнасьць на выдавецкай справе і ўсталёўваньні замежных кантактаў. Летась екацерынбургскі часопіс "Урал" надрукаваў гісторыка-палітычны нарыс Вінцэся Мудрова "Невядомая Альбанія" (перадрук з "Калосьсеў" №2-3). А сёлета адразу некалькі польскіх часопісаў прадставяць творы тэвэлаўцаў на сваіх бачынах (беластоцкі "Kartki" гэта ўжо зрабілі).

ПГФ пабудавана на тэрытарыяльным прынцыпе і аб'ядноўвае сяброў СП з Наваполацку, Полацку, а таксама Глыбоцкага, Пастаўскага і Ўшачскага раёнаў. Фармальна гэта цалкам незалежная літаратурная структура (ніякага фінансаваньня з цэнтру яна ня мае і жыве з уласных плянаў і ініцыятываў). Аднак пачувацца незалежнымі сябры яе ня вельмі імкнуцца, бо гэта ня ёсьць іх апырёная задача, задача была іншая — уступіць у СП і *стаць пісьменьнікам*, цяпер выбавіцца ў незалежныя (хаця б ў нейкім філязофска-ідэнтафікацыйным сэнсе) для іх выглядае на здэвальваваньне свайго "эспэшнага" дасягненьня. Уступленьне ў СП у іх вачох ёсьць пераадоленьне першай (галоўнай) кар'ернай прыступкі. Наступная — чарговая кніга ў "МЛ" ці выбраньне ў Радз СП. Што рабіць з воляю, ніхто з сяброў ПГФ ня ведае — быць проста пісьменьнікам (ня

сябрам СП) яны лічуць нонсэнсам. Адсюль палягае іх трывалае залежнасць ад Менску і пачуццё ўласнай другаснасці (усе кар’ерныя справы трэба ўладковаць у сталіцы). Адсюль і няўвага да філіі з цэнтру — ніхто з запрошаных прадстаўнікоў сталічных выданняў у Наваполацк (правінцыю) не прыехаў (хаця той-сёй дэклараваў), не кажучы ўжо пра замежных гасцей.

ТВЛ пабудавана на агульных поглядах на літаратуру і блізкіх эстэтычных прынцыпах. Сябры Таварыства не прызнаюць ніякай цэнтралізацыі і галоўнай ролі СП. Гіерархічнасць беларускай літаратуры для іх ня вынік пераадолення "эспэшных" прыступак, а наяўнасць творчых набыткаў, якія павінны вытрымаць іспыт у агульнаэўрапейскім культурніцкім абсягу. ТВЛ пашырае кантакты з замежжам і прэзентуе там літаратуру "новай генэрацыі". Сябры ТВЛ не ўважаюць ніякую цэнзуру (як вонкавую, так і ўнутраную) і выступаюць за выбаўленне з ідэалогічных і "псэўдацнатлівых" пятаў, на дух не пераносяць "савеччыну". Сябры ТВЛ адмыслова не ўступаюць у СП і на сваім прыкладзе дэманструюць, што гэта ніяк не ўплывае на іх літаратурную "кар’еру".

Зразумела, што погляды на сённяшні літаратурны працэс у сяброў ПГФ і сяброў ТВЛ, якія яны выказвалі на сэмінары, істотна адрозніваліся. Паразуменьня паміж імі знайсці не атрымалася — аб розных праблемах яны казалі, да розных мэтаў імкнуцца. Дыскусія за круглым сталом толькі пацьвердзіла наяўнасць на Беларусі двух шляхоў у літаратуру.

1997 г.

“АД ПОЛАЦКУ ПАЧАЎСЯ СЬВЕТ”

Мяне па-сённяшні дзень здзіўляе, што ніводнае цэнтральнае выданне не мае ўласных карэспандэнтаў у Полацку. На гэтую тэму гадоў пяць таму я меў размову з тагачасным рэдактарам "Свабоды". "Вось калі б карэспандэнт жыў у Віцебску, абласным цэнтры, мы б падумалі, узяць ці не ўзяць, а ў Полацку..." Гэткую ж пазыцыю, напэўна, маюць і астатнія рэдактары як незалежных, так і залежных газэтаў. Нягледзячы на легендарную славу гораду на Дзвіне, самага старажытнага места Беларусі, сённяшні Полацк усё роўна ўспрымаецца, нават нацыянальнай элітай, як нешта правінцыйнае, дургараднае, маргінальнае. З Полацку зрабілі гістарычны сувэнір, старажытную мумію, якая, нібыта, ня здольная эфэктыўна функцыянаваць у сучасным свеце. Прыехаць, пакланіцца святой Эўфрасініні, падзвіцца зь велічы сабора сьв. Сафіі, наведаць мясцовыя музэі, пакінуць у кнізе водгукі пару пяшчотных словаў сыноўнай падзякі і зьехаць да кіпучых спраў і вірлівага жыцця...

Цяжка ўявіць, каб якая-небудзь больш-менш уплывовая газэта Польшчы ня мела карпункту ў Кракаве, старой сталіцы Рэч Паспалітай, захоўніцы падставовых традыцыяў краіны. Вядома, сённяшні Полацк, цяжка параўнаць з сённяшнім Кракавам. Але жыццё настолькі хуткаплыннае, што немагчыма прадказаць, што з чым можна будзе параўнаць заўтра.

Полацк — самы галоўны духовы рэсурс Беларусі. Як каза Рыгор Барадулін у сваім вершы "Полацкі мэнталітэт": "Ад Полацка пачаўся свет". Беларускі свет. Крыніца заўсёды захоўвае тую духовую сілу, якой жывіць надалей да скону. Ці можна ператвараць крыніцу ў мэмарыял? Поруч з Хатанью, Курганам Славы, Курапатамі... Крыніца павінна бруіць. Даваць спатолю. Сваімі ін'екцыямі вярэдзіць зьнявераныя душы. І калі гэтага не разумеюць нацыянальныя лідары, дык увогуле цяжка ўцяміць, за што яны змагаюцца і што будуць.

Вось нібыта "ЛіМ" адчуў неабходнасць друкаваць інфармацыю з рэгіёнаў і з тае нагоды зрабіў адмысловую калёнку на трэцяй старонцы "Абсягі". Але мне дзіўна чытаць полацкія культурніцкія навіны пад рубрыкай "Віцебск..." Як патлумачыць? Каб не парушыць адмін-

Ўспомні брата забітага, брат,
Ўспомні, сын, скатаванага бацьку!

Будзем помніць, як цяжкі кашмар,
Як баёў і нягоды выснову, —
Ненавіснага ворага твар,
Ненавіснага ворага мову.

Паклянемся Радзіму любіць!
Яна з верай на нас паглядае.
Ў нашых сэрцах жыве й будзе жыць
Наша даўняя клятва сьвятая!

Прачытаў і мурашы пабеглі па сьпіне. І мне неістотна, у які час быў напісаны астапенкаўскі верш і на якім фактычным матар'яле. *Бо гэта ўсё адно пра Беларусь.*

Нехта можа запытаць: чаму 20-я? Па-першае, сам матар'ял патрабуе апрацоўкі. Па-другое, матар'ял вартасны. Па-трэцяе, прайшло багата часу і на тыя літаратурныя падзеі можна паглядзець неперадузята. Па-чацьвертае, літаратура 20-х нараджалася ў варунках наяўнасьці Беларусі (няхай камуністычнай і бутафорскай) і нацыянальнага ўздыму — гэта і ёсьць умовы нараджэньня новага беларускага літаратурнага міту.

І, зразумела, ніхто не зьбіраецца крыўдзіць старэйшых клясыкаў — Багдановіча, Купалу, Коласа — яны здольныя на аўтаномнае "плаваньне", і вызваленьне ад стэрэатыпаў былога міту (абуджальнікаў Беларусі) пойдзе ім толькі на карысьць.

1997 г.

ЗАСЛОНА ПАДНЯТА, АЛЕ НАЗВА СПЭКТАКЛЮ ЯШЧЭ НЕВЯДОМА

Літаратурны сэзон, як і тэатральны, пачынаецца ўвосень. Дрэвы скідваюць лістоту. Агалецца пэрспэктыва, пашыраецца далягляд. І думкі, якіх творца назапасіў за дні сонечнай актыўнасьці, у няспешнай восеньскай прасторы смутку, празрыстасьці і задумнасьці набываюць пэўную ідэнтыфікацыю, асэнсаваньне, крышталізацыю.

Рытмічнасьць зьменаў культурніцкай сытуацыі — як пэрыядычнасьць кругабегу ў прыродзе.

Пасья ўсіх апошніх палітычных і сацыяльных падзей на Беларусі адбыліся каардынальныя зрухі і ў айчыннай культурніцкай прасторы. Лістота апала. Новы літаратурны год беларуская творчая інтэлігенцыя пачынае ў істотна адрозных варунках. На першы погляд іх асаблівасьць толькі вонкавая — неспрыяльныя, агрэсіўныя ўмовы для нацыянальнай культуры. Але менавіта гэтая вонкавая небяспека абудзіла невядомыя да гэтага глыбінныя культурніцкія працэсы. Пачалася радыкалізацыя беларускай культуры. Лёгка дэкаданс, які назіраўся на Беларусі апошнія два гады (літаратурны рух Бум-Бам-Літ, выставы віцебскіх мастакоў-авангардыстаў, кнігі Алеся Разанава, Уладзімера Някляева, Леаніда Дранько-Майсюка) скончыўся гэтак жа раптоўна, як і пачаўся. Дамінанта і актуальнасьць зьмяніліся. Вэктар разьвіцьця хіснуўся ў іншы бок. Пачаў акрэсьлівацца, вымалёўвацца новы культурніцкі герой.

Непазнавальна зьмяніліся нават назвы паэтычных зборнікаў. Былі: "Стомленасьць Парыжам" (Леанід Дранько-Майсюк), "Фаўна сноў" (Уладзімер Арлоў), "Адзінокая зорка" (Лера Сом), "Настальгія" (Мікола Касьцюкевіч). Сталі: "Каханьне пад акупацыяй" (Славамір Адамовіч), "Пралетарскія песні" (нізка вершаў Усевалода Гарачкі), "Мы пазычым у вас свабоды..." (нізка вершаў Сяргея Патаранскага).

Новы культурніцкі герой выбраў шлях супрацьпачыну й дзейснага чыну. Ён пазбавіўся рамантычнага сьветаўспрымання. Таго самага, якім вызначаўся станючы герой амаль усёй папярэдняй беларускай літаратуры. Кокан спадчыннага рамантызму нарэшце рас-

чапіўся й сьвет убачыў эвалюцыйна новую істоту, прадукт сутыкнення сучасных вэктараў дзеяньня. За пяць гадоў незалежнасьці нацыянальная культура паспела назапасіць жыцьцёвую ўнутраную энэргію, якая, пры першай жа экстрэмальнай сытуацыі, падрала на шматкі абалонку кокана. Трыманьне ва ўлоньні-вязьніцы скончылася. Герой выйшаў на волю. Ня маючы вялікіх ведаў, але надзелены ўпартым характарам і жаданьнем "чалавекам звацца". Герой стаў дзёрзкім, настойлівым і непакісным. Хваравітым нонканфармістам, якога можна сьмяротна паўкрыўдзіць нават дапушчэньнем ягонай слабасьці або тэарэтычнай мажлівасьці кампрамісу з маной і здрадай.

Таму новы літаратурны сезон — гэта пачатак новага культурніцкага пэрыяду. Паспрабуем назваць яго пострамантызмам.

Пакуль што новы герой квола ўяўляе, што яму трэба рабіць. Усё навоўкол не задавальняе неафіта, раздражняе, выклікае агіду. Ён верыць, што *гэта* (умовы, атачэньне, сыстэму) можна зьмяніць, пераўсталяваць, рэфармаваць. Ён верыць, што лёс — краіны, грамадзтва, сям'і, уласны — залежыць ад яго дзейснага чыну. Ён гатовы да ахвярнасьці. Ён малады.

Стары ўчорашні рамантычны герой таксама верыў у сваю місію. Нават больш чым верыў — ён быў сьлепа ўпэўнены, што яму трэба яшчэ трошачку націснуць і далей усё пойдзе як па масьле. Не пайшло. Таму сёньня ён у дэпрэсіі, а калі й дзейнічае, то па інэрцыі (сядзець склаўшы рукі не дазваляе сумленьне) і пры гэтым не прадукую новых ідэяў, не нясе эстэтычнага і ідэялігічнага абнаўленьня.

Новы герой (пострамантычны) ведае, што хутка і бяз поту нічога ня будзе. А ягоны супраціў часам нагадвае рэфлексію на небацьлеку.

Складанасьць яшчэ ў тым, што два героі — культурніцкі і рэальна існуючы, з плоці й крыві, могуць не сустрэцца. Рэальна існуючы чытае газэту "Свабода" (наклад — 100 тысячаў асобнікаў) і улёткі, дзе не прысутнічае культурніцкі. Культурніцкі знайшоў "хлеб і прыстанак" у альтэрнатыўным, уласна створаным, друку, які яшчэ вельмі квола (найбольш вядома выданьні — штотыднёвік "Наша Ніва", наклад — 5 тысячаў асобнікаў, часопіс "Калосьсе", літаратурны альманах "Ксэракс Беларускі").

Рэальна існуючы герой — гэта толькі абалонка, якая павінна напоўніцца зместам (пострамантычным).

А пакуль... Паэт Славамір Адамовіч сядзіць у віцебскай вязьніцы (за верш "Убей прэзідэнта"). Сядзіць ужо сем месяцаў — чакае суду. Судзі, у сваю чаргу, чакаюць вынікаў прэзыдэнцкага рэфэрэндуму, каб не памыліцца з мерай пакараньня паэта.

кастрычнік, 1996 г.

прывілеі на ўвагу й далейшае існаваньне набудуць ўсяго некалькі нацыянальных культураў — пераважна вялікіх і эканамічна магутных краінаў. Далей ня трэба тлумачыць. Карані нядужасьці беларускай культуралёгіі пазбаўляюцца мэтафізыкі.

Што мусіць уяўляць новы міт беларускай літаратуры? У падмурку старога былі Багушэвіч, Купала, Колас. Стары быў адраджэнка-прапагандыскім мітам зародку. Не прысутнасьць — а надзея на прысутнасьць, ня форма — а нарыхтоўка формы, не эстэтыка — а гуманізм і апэляваньне да "нацыянальных каштоўнасьцяў", не асоба — а ўнёсак у культуру. Найбольш прыдатнай глебай для стварэньня новага міту выглядае літаратура 20-х гадоў. Новы міт мусіць стаць прывабным, цікавым, эмацыйным, канвэртабэльным для іншых нацыянальных культурніцкіх абсягаў. Чаму б ня зьняць мастацкі фільм, напрыклад, пра лёс Жылкі? Чаму б не напісаць прыгодніцкую аповесьць пра падзеі, якія разгортваліся вакол верша Дудара "Пасеклі наш край папалам"? Чаму б не прапагандаваць шырэй творчасць Дубоўкі, Пушчы, Моркаўкі, Хадыкі, Кляшторнага, Чарота? Парупіцца ня толькі пра перавыданьне твораў паэтаў, але і пра новае іх прачытаньне. Найперш, аднак, трэба выдаць анталёгію паэзіі 20-х.

Перачытваю *ТЫХ* паэтаў. Вялікі, багаты, разнастайны матар'ял. Гэта сучасны беларускі хіт-парад з пяцьцю гуртамі немагчыма зрабіць, а тут дзiesiąткі імёнаў, сотні паэтычных зборнікаў, тысячы вершаў. Чытаеш і бесьперапынна заўважаеш, як час напоўніў старыя радкі новым сэнсам, зместам, духам. Вось, напрыклад, Зьмітрок Астапенка:

Паклянёмся любіць наш край!..
Паклянёмся, што ў нашыя сэрцы
Не ўкрадзеца ні страх, ні адчай,
Ні спалох немінучае сьмерці.

Мы ў гэтым кляліся калісь —
У гады залатога юнацтва.
Гэты час і пара надышлі —
Клятвы нашыя мусяць спагнацца.

Той, хто вырас на гэтай зямлі,
Хто ўсмактаў яе цяжкія сокі, —
Ведай: час і пара надышлі
На геройства, на подзьвіг высокі.

І цяпер, калі грому гармат
Кулямёт падпявае па-брацку,

ВЫЙСЬЦІ 3-ПАД РАЗЛАПІСТЫХ ШАТАЎ

Чаму масты паміж літаратурнымі пакаленьнямі Беларусі такія хістка і нетрывалыя? Чаму беларускія літаратуразнаўцы не распрацавалі міту ці ня самага цікавага і драматычнага пэрыяду айчаннага прыгожага пісьменства — 20-х гадоў XX ст.? Пэрыяд гэты ня менш прывабны і плённы за "срэбны век" расейскай літаратуры. І хоць ён ніяк не ўкладаецца ў эстэтычныя клішэ літаратуры вялікай суседкі, пад разлапістымі шатамі якой знаходзіцца наша літаратура, яго туды і ўкладалі, і ўкладаюць.

Гэтае падпарадкаваньне бязьлітасна пляжыць гіерархічнасьць і самакаштоўнасьць беларушчыны. Калі наша экзальтаваная дама-эстэтка, выхаваная выключна на Мандэльштаме і Пастэрнаку, або Ясеніне і Рубцове (у Расеі ёсьць два выхаваньні), пачынае разважаць, а яшчэ горш пісаць у ракурсе расейскага літаратурнага міту дасьледніцкую працу, дык абавязкова, няхай паміж радкоў, атрымаецца, што беларуская літаратура — другарадная, нецікавая, неглыбокая, правінцыйная. І вы ня знойдзеце ніякіх аргумэнтаў, каб аспрэчыць гэтыя "дасьледніцкія" высновы. Ці можна, напрыклад, параўнаць Жылку з Гумялёвым, або Хадыку з Ясеніным? І сум закладаецца ў душу, і непаўнавартасьць — у розум.

Але ці ёсьць рацыя ў гэтых параўнаньнях? Ці магчыма стварыць беларускі літаратурны міт, пазіраючы праз падвальнае вакенца расейскага літаратурнага міту? Безумоўна, не. Літаратуры — не спартовыя каманды, а "эстэтычныя прадукты" нацыянальных культураў не характарызуюцца катэгорыямі сусьветнай якасьці. Таму Ігнат Абдзіраловіч мае большую каштоўнасьць для айчынай культуры, чым, — як бы для кагосьці ні гучала гэта па-блюзьнерску — Леў Талстой. Але паспрабуйце адарвана ад кантэкстаў нацыянальных культураў параўнаць гэтыя дзьве постаці, і Абдзіраловіч ператвараецца ў "казюрку" на тле сусьветнай культуры. І вам можа стаць сорамна, што вы беларус.

Калі апантанымых прыхільнікам сусьветных (глябальных) параўнаньняў надарыцца правесьці параўнаўчы працэс у шырокім, міжнародным маштабе, дык урэшце абавязкова атрымаецца, што

ДЗЯРЖАЎНАЯ ПРЭМІЯ Ў ЧАСЫ ЛІХАЛЕЦЬЦЯ

У падземным пераходзе пад плошчай Перамогі сустрэў Зімоўскага. Галоўны палітаглядальнік рэжыму йшоў не паднімаючы вочы на мінакоў. Не пазайздросьціш чалавеку. За ягоныя журналіскія посьпехі аўтографу прасіць ня будуць, а могуць іх толькі даваць.

Увогуле варта надзівіцца таму, што на слугаваньне ўсенароднаабранаму з творчай інтэлігенцыі пайшлі адзінкі, бо дысыдэнцкага руху на Беларусі ніколі не было. Магчыма яшчэ ня ўсе атрымалі запрашэньні і галоўныя рэкруты наперадзе. Аднак, мне здаецца, што цягнік ужо сыйшоў. Сын і бацька Савіцкія, сын і бацька Яроменкі, Пашкоў, Азаронак і К — так і застануцца ў сваёй невялікай, але вельмі "паважнай" кампаніі. Яны самі будуць ствараць "нятленкі", самі вылучаць іх на прэміі і самі ж гэтыя прэміі атрымліваць. Канвэр ужо сканструяваны. Арыентыры вызначаны. Прэміі падзелены да 2000 году.

Ад гэткай пэрспэктывы постсавецкая творчая інтэлігенцыя яшчэ ў большай разгубленасьці. Што рабіць? Бегчы да Замяталіна і пытацца пра вакансіі ў штаце прэзыдэнцкіх культработнікаў? Сорамна ды й небажальна прадаваць душу д'яблу. Ісьці ў БНФ і адстойваць правы беларускай культуры? За гэта можна "дэмакратызатара" паспытаць, а калі добра пашанцуе — тыдзень-другі правесьці на нарах. Няпростая дылема.

А прэзыдэнт не перастае выдаваць для гэтай катэгорыі не свайго электаратару сюрпрызы. Нядаўна "чэсна" выказаўся адносна беларускай кнігі. Маўляў, хопіць займацца разбазарваньнем народных грошаў, усё адно бел.кнігі пыляцца па кнігарнях пакуль іх ня сьпісваюць у макулатуру. Натуральна, чарговая ініцыятыва прэзыдэнта знойдзе падтрымку ў народа. Колькі пэнсіянэраў ня могуць атрымаць у час свае пенсіі, а гэтыя нахабнікі яшчэ "чалабітныя" дасылаюць -- ганарары просяць падвысіць! (Нядаўна я вяртаўся ў Полацк у агульным вагоне, дык наслухаўся і пра парлямэнт, дэпутаты якога толькі гойсаюць па замежах, і пра дэпутата Ганчара, які, "зладзюга", не падпарадкоўваецца міліцыі і невядома куды езьціць з жанчынамі па начох.) Такім чынам, пытаньне пра беларускую кнігу віда-

вочна "прахадное" і яго можна жалезна выносіць на рэфэрэндум, а з'эканомлены грошы пусьціць на чарговы кінафэст "Залаты Віцязь". Мудрае дзяржаўнае рашэньне.

Ідэалёгія люмпэна робіцца дзяржаўнай. Галоўная задача Лукашэнка — як мага шырэй люмпэнізаваць беларускі народ, і тады сама сабой зьнікне праблема ўтрыманьня улады. Пад нож павінна пайсьці і "кляса" творчай інтэлігенцыі. Я нават чую лукашэнкаўскія словы падчас чарговага "прачухона-інстуктажа" Замяталіну — "жраць ня будзе чаго — на каленях прыпаўзуць". Таму якія, нафік, кнігі!

Нават не ўяўляю, як у гэтай сытуацыі паступіць СП. Эпоха "чалабітных" да ўладаў безваротна скончылася. Прышла эпоха галадовак. Але наўрад ці кіраўніцтва СП аб'явіць галадоўку. Яе эфэктыўнасьць роўная нулю. Пажаліцца расейскаму прэзыдэнту Ельцыну? Але і ў Расеі пісьменьнікі даўно на падножным харчы. Напісаць скаргу ў Арганізацыю Аб'яднаных Нацый? Эміграваць за мяжу? Выкарыстаць апошнія сувязі — уладкавацца вяртаўніком і пісаць у стол?

У чэрвені ў Наваполацку нарадзіўся новы літаратурны часопіс "Край". Ягоны выдавец — мясцовы прадпрымальнік Сяргей Малалеткін, а рэдактар — паэт і радыёжурналіст Навум Гальпяровіч. Першы нумар выйшаў накладам у 300 паасобнікаў. Сярод аўтараў — Сяргей Тарасаў, Ірына Жарнасек, Генадзь Бураўкін, Рыгор Барадулін, Пятро Васючэнка, Лявон Баршчэўскі (пераклад Кафкі), літаратары Полаччыны, Глыбоччыны, Пастаўшчыны. Выданьне мае добрую паліграфічную якасьць. У тым, што славуць сталічныя літаратары друкуюцца ў пэрыфэрычным выданьні, не выглядае dziўным. Напэўна, прыйшоў час, калі беларускую літаратуру пачне ратаваць пэрыфэрыя. Практыка паказала, што выдаць часопіс у правінцыі значна прасьцеў, чым у сталіцы. Гэта як смутныя часіны лягчэй перажыць у вёсцы, чым у горадзе. У часы рэвалюцыйнага ліхалецьця ехалі ратаваць свае жыцьці да сваякоў пад саламяныя і гонтавыя стрэхі. Заўважце, і зараз сталічныя пісьменьнікі падаюцца на сваю малую радзіму.

Сталіца паціху пачне вяртаць узятую раней "донарскую кроў". Пакуль што пэрыфэрыя яшчэ хвора на правінцыяналізм — пачувае сябе другаснай, уласныя ініцыятывы лічыць саматужнымі, містычна трапеча перад любым сталічным чыноўнікам ад культуры. Ёсьць цяжкасьці і з арганізацыйнага боку — не хапае кваліфікаваных рэдактараў, выдаўцоў, карэктараў. Але прыйдзе час і ўсё зьменіцца. Попыт народзіць прапанову. Адсутнасьць сытуацыі яе ж і створыць.

У правінцыі немагчыма падацца ў прэзыдэнцкія апрычнікі. Напрыклад, у культурніцкай прасторы Полаччыны няма мейсца

(дакладней, пад прымусам якога) павінна адбыцца пераструктурызацыя; другія ж — пачалі паднімацца з узроўня "абсалютнага нуля", і штогод замацоўваюцца ўсё вышэй і вышэй. Людзі кажуць, што адбудоўваць больш складана, чым будаваць наноў. Людзі маюць рацыю. У рэгіёнах няма чаго адбудоўваць. Рэгіянальным элітам няма на каго спадзявацца. Некаторыя рэгіёны краіны маюць больш багатыя гістарычныя, культурныя традыцыі, чым прызначаны — ў першай палове XX ст. — сталіцай Менск. Рэгіянальныя эліты сталіліся прыніжацца і яны пасьялоўна выходзяць з падпарадкаваньня цэнтру (і гэта не шляхецкая пыха, гэта інстынкт самазахаваньня), — цэнтар ужо ня здольны іх утрымоўваць.

Сталіцы, відавочна, гэта будзе не да спадобы. Яна напачатку зробіць выгляд, што нічога не адбываецца, што гэта нейкія маргіналы саматужна кешкаюцца на ўскраінах. Яна будзе пісаць паблажлівыя рэцэнзіі на рэгіянальныя выдавецкія праекты, або ўвогуле іх замоўчваць, будзе рабіць выгляд, што ўсё ў краіне робіцца пад яе патрантажам... І сталічны "сабатаж" ужо адбываецца. Дзе рэцэнзіі, або хаця б згадка ў цэнтральным друку пра гарадзеньскі часопіс "Сьвіцязь", полацкія "Край", "Ксэракс Беларускі", полацка-горадзеньскі "Калосьсе", гомельскі "Палесьсе" і г.д. Іх няма. Па вялікаму рахунку, такі стан справы ня вельмі бянтэжыць рэгіяналаў. Яны ўжо размаўляюць з Сусьветам і Менск ім не загад.

Сталіцу можна зразумець. Яна добра ведае, што ў часы развою і дэструкцыі, заўсёды адбываецца перадзел. Некаторых генэралаў разжалуюць у прапаршчыкі, або нават у яфрэйтары, некаторых адправяюць на пэнсію без "выходнага пособия", зьмяняцца культурніцкія дамінанты, пераразьмяркуецца беларускае прадстаўніцтва на замежных культурніцкіх прасьцягах і г.д. І цэнтар спрабуе дзейнічаць старымі камандна-адміністрацыйнымі мэтадамі. Пакуль ён меў манополію на друк, гэты мэтад спрацоўваў бяз збояў. Манаполія — магутны, падставовы рэсурс былой сталічнай эліты. І рэгіяналы былі вымушаны "біць чалом" у стольным Менску. Але манаполія забурылася і сталіца вымушана, без патураньня на яе былыя заслугі, далучыцца да канкурэцыйнага спаборніцтва. Ня ўсім гэта падабаецца. Хтосьці ня лічыць сур'ёзным. Нехта нічога не разумее. Таму "ЛіМ", напрыклад, застаецца выданьнем СП і сталіцы.

Рэгіяналы, адчуўшы першы смак посьпеху, па-сур'ёзнаму ўпрагліся ў свае рэгіянальныя праекты. Яны бяз жалю пакідаюць сталіцу, якая ўсё больш нагадвае вадаплаў — не тапелец, а іншы — Лятучы Галандзец.

люты, 1997 г.

РЭГІЯНАЛЫ ПАКІДАЮЦЬ СТАЛІЦУ

З дня на дзень на Беларусі чакаецца выбух рэгіяналізацыі. Працэс набліжаецца да свайго лягічнага канца. Апошнія спадзяваньні і ілюзіі сканалі. Рэгіяналы стаміліся глядзець у рот сталічным культурніцкім элітам і чакаць з цэнтру дапамогі й інструктажоў да дзеяння. Ні таго і ні гэтага Менск ўжо даць ня здольны. Загнаньня ў кут, абяскроўленыя ў змаганьнях за лусту хлеба, сталічныя эліты па завяздзёнцы спрабуюць дэманстраваць сваю былую значнасьць, але далей рытарычнай траскатні і маралізатарскіх павучэньняў справа ня йдзе. Усе былыя рэсурсы вычарпаньня, выкарыстоўваць альтэрнатыўныя эліты не рашаюцца — невядомасьць, небясьпека, рызыка... Адкуль браць рэсурсы? — як зубны боль, гэтае пытаньне нудзіць кіраўнікоў саюзаў, рэдактароў часопісаў і газэт, культурніцкіх дзеячоў. Якія тут могуць быць рэгіёны, калі самім няма чаго есьці? Таму й не дзівіцца, калі першым пытаньнем, якім цябе сустрэнуць у сталічнай культурнай установе, можа быць: "А як у вас з прадуктамі?" Гэтаксама, як і ў вас. Не хвалойцеся, вашы прадукты ў правінцыю мы не забярэм. Не дзеля гэтага час ад часу наведваем Менск.

Пры эсэсэраўскім сацыялізьме існавала наступная схема кантакту Полаччыны з Сусьветам: Полацк - Віцебск - Менск - Масква - Сусьвет. З распадам Саюза схема спрасьцілася: Полацк - Менск - Сусьвет. Цяпер жа мы адмаўляемся ад апошняга пасярэдніка і рэгулёўшчыка. Нам цяпер усё адно, што скажуць у Менску. Стварыўшы свае выданьні і культурніцкія структуры, мы можам самастойна ладзіць уласны культурніцкі працэс і празь яго гаварыць з Сусьветам. Пройдзе яшчэ некалькі гадоў і, натуральна, надыйдзе той час, калі сталічныя госьці, наведаўшы Полаччыну, будуць адчуваць, што прыехалі не ў правінцыю і не ашчасьлівілі мейсцовы люд сваім місіянскім візытам, а патрапілі ў самабытны беларускі край, са сваімі традыцыямі й багатым культурным жыцьцём. І гэта будзе кантакт роўных.

Сталіца і рэгіёны аказаліся на розных стадыях культурніцкага працэсу: першая ўсё яшчэ знаходзіцца ў дэструктыўным стане, і, пэўна, яшчэ ня хутка выйдзе з разбуральнага "піке", падчас якога

для "ўсенароднага". Ён проста не існуе ў гэтай плоскасьці. Што б рабіў у Полацку, скажам, вядомы мастак Андрэй Савіцкі або журналіст Зімоўскі. Малявалі партрэты прэзыдэнта для розных устаноў? Удзельнічалі ў гарвыканкамаўскіх "круглых сталах"? Вялі аўтарскую перадачу на мейсцовым кабэльным тэлебачаньні? Мелі ўласную калёнку ў раённай газэце? Усё гэта магчыма, але без адпаведнага ганарару? "Стоит ли овчинка выделки?" Толькі ў сталіцы ёсьць мейсцы з добрымі ганарарамі, ды яшчэ з пэрспэктывамі на дзяржаўную прэмію. Новая кан'юктура працягвае рабіць сваю чорную справу.

А наконт "чэснасьці". Яшчэ Цыцэрон казаў: "Тыя, хто шмат падманвае, стараюцца падацца сумленнымі людзьмі".

1996 г.

ТРЫ ГАДЫ НА ВОЛІ

Таварыству Вольных Літаратараў сёлета ў траўні споўнілася тры гады. Усяго тры. Але яны на столькі багатыя падзеямі, справамі, акцыямі, выданнямі, творамі, што сьмела за іх можна залічваць як мінімум шэсьць. У гэтым артыкуле я не хацеў бы рабіць справаздачу, або выносіць адзнакі зробленаму. Упэўнены, гісторыя бяз нас усё расставіць на свае мейсцы. Іншая рэч — абмаляваць, патлумачыць мэты й задачы, якія ставілі перад сабой тэвэлаўцы. Лепш гэта зрабіць самім, бо часам дзіву даешся, як уяўляюцца й інтэрпрэтуюцца яны з боку. Чамусьці ніводнае літаратурнае выданьне не захацела скарыстаць першакрыніцы (бадай, за выключэньнем "Крыніцы" — сымбалічная таўталёгія). Здаецца, што можа быць прасьцей: пытаньне — адказ, пытаньне — адказ (ёсьць такі журналісцкі жанр — інтэрвію), і — ніякіх недарэчнасьцяў і прыдумкаў. Дарэчы, гэтак робяць, напрыклад, у суседняй Украіне. Нават так званыя нацыянальныя нігілісты з аб'яднаньня "Чэрвона фіра", маюць у роднай краіне добрую агучанасьць сваіх спраў, праграм і творчых арыенціраў. Інтэрвію з лідарамі суполкі друкуюць розныя выданьні, нягледзячы на тое, што лідарам гэтам крыху больш за 20. На Ўкраіне разумеюць, што любая зьява нацыянальнай культуры ёсьць дзяржаўны набытак, да якога трэба ставіцца ўважліва. Наш паўднёвы сусед ужо пазбавіўся сацыялістычнага (разьмеркавальнага) падыходу да літаратуры. Гэта раней любая літ.ініцыятыва лічылася шкоднай, бо магла прывесці да непажаданага перадзелу ў літ.гаспадарцы. Усё было абмежаваным — колькасьць літ.пасадаў, прэміяў, месцаў у тэмпляне, званьняў, узнагародаў. Таму не дай бог хто-небудзь незаплянаваны вылезе на белы сьвет са сваім уласным праектам (часопісам, новай творчай арганізацыяй, незалежнай прэміяй). Клопату й непрыемнасьцяў не абярэцца. У ягоных дзеяньнях астатнія ўбачаць толькі хітрыкі-падкопы супраць усталяванага парадку. І літасьці яму ня будзе. У лепшым выпадку ягоную ініцыятыву проста праігнаруюць.

Але тыя часы канулі ў Лету. Сёньня разлічваць на бюджэтную літаратуру можа толькі, мякка кажучы, недальнабачны чалавек. Дзяліць ужо няма чаго. А большасьць беларускіх пісьменьнікаў усё

вую, рэгіянальную фазу. Гэта добра відаць па Расейскай Федэрацыі. Кожны рэгіён Расеі (і не толькі этнічна аформлены) набывае сваю адметнасьць і сваю мікрапарадыгму разьвіцьця. Лякалізуецца і культурнае жыцьцё ў гэтых рэгіёнах. Тое ж самае адбываецца і на Беларусі, хаця і не ў такіх памерах (ня той абсяг). А гэта значыць, што прыйшоў спрыяльны час для рэгіянальных элітаў. Здаўна існаваў канфлікт (няхай і завуалюваны) паміж сталічнымі і рэгіянальнымі элітамі. Апошнія падаўляліся і лічыліся ніжэйшага гатунку, другой лігай. Творчую кар'еру можна было зрабіць толькі ў сталіцы, бо пры цэнтралізаванай эканоміцы сталічная эліта кантралявала ўсе рэсурсы, якія выдзяляліся дзяржавай для культуры. Сёньняшні крызіс сталічнай эліты на тым і палягае — скарачэньне дзяржаўнага фінансаваньня культурнай сфэры. Рэгіянальныя эліты наадварот -- пачынаюць ачуньваць. Яны знаходзяць іншыя, недзяржаўныя крыніцы фінансаваньня — засноўваюць свае выданьні, ладзяць культурніцкія фэсты, друкуюць кнігі. Чым багацейшы рэгіён на традыцыі, гісторыю і здаровую эканоміку, тым актыўней яе эліта стварае сваю культурніцкую інфраструктуру (творчыя суполкі, выдавецтвы, пэрыядычныя выданьні, тэатры, музычныя калектывы).

У новых варунках павінна зьмяніцца і палітыка цэнтральных культурніцкіх выданьняў. Яны мусяць адлюстроўваць усю культуралюгічную панараму краіны. Ці хопіць на гэта ў іх сілаў і рэсурсаў? Да таго ж колькасьць гэтых выданьняў няўхільна скарачаецца. Вось і штотыднёвік "Культура" дажывае свае апошнія дні. (*Розгалас аб закрыцьці газэты ня спраўдзіўся, "Культура" ўтрымалася, але пачала выходзіць пад жорсткім наглядом мінкульту. — А.А.*) Шкада, што бяз гэтай талерантнай газэты мы ўваходзім у новую эпоху. Застаецца спадзявацца, што ягоны дадатак, літаратурна-філязофскі сшытак "ЗНО" сфармаваў пэўнае творчае асяродзьдзе, якое ўжо сёньня падрыхтавана для "аўтаномнай" культурніцкай дзейнасьці, гэтыя людзі, што выйшлі з шыняля "ЗНО", будуць і надалей узводзіць уласны, сучасны культурніцкі Дом з утульнымі, адметнымі рэгіянальнымі пакоямі.

1997 г.

ВАМ СЛОВА, РЕГІЯНАЛЬНЫЯ ЭЛІТЫ

Пасьля другога рэферэндуму на Беларусі пачалася новая эпоха. Нашу краіну вынесла на быстрыню падзей, як палітычных, так і культурніцкіх, якія непазнавальна зьменяць родны край на парозе XXI стагодзьдзя. Менавіта ў гэтыя апошнія тры гады старога веку паўстане найноўшая парадыгма "адвечнага шляху".

Не бяруся прагназаваць палітычныя трансфармацыі. Сілы айчынных элітаў задужа кволя, каб стацца ўплывовым фактарам, дзейнасьць якога вырашальна адбілася б на далейшым лёсе краіны. Задужа шмат сусьветных інтарэсаў факсуецца на гэтым кавалачку зямлі — галоўным пляцдарме эўрапейскіх падзей наступнага стагодзьдзя. Усё будзе залежыць ад таго, які "расклад" атрымаюць гэтыя інтарэсы і як беларускія палітыкі выкарыстаюць супярэчнасьці і амбіцыі сусьветных "гульцоў".

Іншая справа — культурніцкая. З вонку тут вельмі складана навіязваць свае патрабаваньні і перадумовы (нават Сусьветнаму банку і Газпраму), бо якімі яны (патрабаваньні) мусяць быць ніхто ня ведае. Культурніцкую парадыгму, бадай, немагчыма змадуляваць з дапамогай разьліку і прагнозаў. Яна паўстае, як сумарная раўнадзейная ўсіх суб'ектаў культуралогічнай прасторы. На вэктар зьменаў у першую чаргу будзе ўплываць хуткая і эфэктывная "пераструктарызацыя" культурніцкай эліты, і яшчэ, як працяг першага, — ці здолее яна адмовіцца ад учорашняй галоўнай дактрыны — канфармізму, якая бязь ценю сумліву любое згодніцтва тлумачыла проста і даступна, маўляў, галоўнае прыстасаваньне і выжыць, любымі высілкамі захаваньня. Магчыма, толькі гэтая "хамэлеонаўская" тактыка ў варунках жорсткай, сілавой палітыкі як Усходу, так і Захаду магла прынесці плён, вышэйшым дасягненьнем якога сталася Рэспублікай Беларусь. Але падобная тактыка напрыканцы XX стагодзьдзя сябе цалкам вычарпала. Якія-ніякія мы ўжо рэалізаваліся і далей сваю палітыку мусім будаваць ня толькі на сьціптых просьбах, але і на годных патрабаваньнях.

Нягледзячы на добра агучваемыя апошнім часам інтэграцыйныя заклікі, цэнтрабежны працэс, распачаты на тэрыторыі былога СССР у сярэдзіне 80-х, ня скончыўся, а наадварот — увайшоў у сваю но-

яшчэ жыве па ўчарашніх статутах. Адсюль і непрыхаваная непрыязнасьць да ТВЛу і ўсіх астатніх "выскачак". Мы лічым, цяпер павіна быць усё наадварот — чым больш прыватных ініцыятываў і літаратурных праектаў, тым лепш для беларускай літаратуры й кожнага асобнага пісьменьніка. Больш прасторы, увагі, уплыву, рэсурсаў. Аб гэтым сьведчыць і досьвед суседзяў. У Польшчы дзяржавай датуецца 3-4 часопісы, а выходзіць больш 100 пэрыядычных літаратурных выданьняў. Таму ніякія "шокавыя тэрапіі", рэформы або Квасьнеўскія не пагражаюць польскай літаратуры? Ня ведаю статыстыкі па Ўкраіне, але ТВЛ падтрымлівае творчыя стасункі з сямью украінскімі часопісамі "новай генэрацыі", якія выходзяць дзякуючы прыватным ініцыятывам. Менавіта сёньня павінен закладацца культуралогічна-літаратурны ландшафт Беларусі XXI ст. І ніякімі, нават супэргеніяльнымі творамі, мы ня створым яго, пакуль не адбудуем новую сыстэму літаратурнага гаспадараньня. І гэта першая і галоўная мэта, якую паставілі сабе тэвэлаўцы. Мы ня ўдзельнічаем у ніякіх разьмеркаваньнях. Гранты мы атрымліваем на конкурсных умовах. (Дарэчы, ільвіная доля грантаў, разьлічаных на Ўсходнюю Эўропу, сёньня "асядаюць" на Украіне, і новыя часопісы тут растуць як грыбы пасля дажджу). Усе нашыя праекты — часопіс "Калосьсе", паэтычныя зборнікі сэрыі "Паэзія новай генэрацыі", штогадовыя міжнародныя канфэрэнцыі, літаратурная прэмія "Гліняны Вялес", сустрэчы, выступы, літаратурныя плэнэры — ёсьць унёсак у будаваньне новай нацыянальнай літаратурнай гаспадаркі. І мы ня дзелім пісьменьнікаў на "новых" і "старых": мы працуем з тымі, хто разумее, што зараз нельга сядзець толькі за сваімі пісьмовымі сталамі. Мы не ваюем са старэйшымі пісьменьнікамі, мы выступаем супраць іх безыніцыятыўнасьці, інэрцыі, канфармізму. Чаму ў Саюзе пісьменьнікаў трываюць казёншчыну, нацыянальнае рэнэгацтва, імітатарства? Чаму некаторыя літаратурныя накірункі лічацца прагрэсіўнымі, а іншыя шкоднымі? Ці можна назваць падобнае непрыманьне вайной? Вайна скіравана на зьнішчэньне. Мы ж працуем на стварэньне.

Тут нехта можа запярэчыць — а навошта нам яшчэ новыя часопісы, хутка і ў "Польмя" з "Маладосьцю" ня будзе каму пісаць. Таму й трэба. Па-першае, гэта дазволіць пашыраць геаграфію літаратурнага жыцьця (прыкладам зьяўляецца гарадзенскі часопіс "Сьвіцязь"; на Украіне новыя часопісы таксама нападжаюцца на пэрыферыі). Па-другое, беларускім часопісам не хапае спэцыялізаванасьці, канцэптуальнасьці. Выключэньнем, бадай, што зьяўляецца абноўленая "Крыніца". Як гэта ні дзіўна гучыць, але ў нас няма моцнага часопіса традыцыяналістаў (яго маглі б стварыць Галубовіч, Купрэеў, Наварыч). І няхай гэты часопіс выходзіў бы два

разы ў год — галоўнае, каб ён праводзіў сваю эстэтычную палітыку. Па-трэцяе, новыя часопісы вельмі хутка "абрастаюць" актывам, да літаратуры далучаюцца спэцыялісты з сумежных сфэраў — філязофіі, культуралёгіі, філялёгіі, выхоўваюцца свае літаратурныя кадры. І тут магчымы сапраўдныя адкрыцці. Безумоўна, гэтакі падзел выкліча багата спрэчак і дыскусіяў. Але толькі дзякуючы ім і пачнецца на Беларусі сапраўдны вольны літаратурны працэс. Сёньня ж мы маем калялітаратурную валтузьню.

Шмат паблажлівых мітаў "прадукавалася" вакол ТВЛ. Галоўны зь іх, што гэта групоўка літ.моладзі, маўляў, пафрандзёрнічае й супакоіцца — вернецца ва ўлоньне СП. Алене Ніякоўскай, кандыдату філязофскіх навук, галоўнаму культуролягу ТВЛ, каля 60-ці, Вінцесю Мудрову за 40, палову тэвээлаўцам за 30. З маладосьцю не зусім атрымліваецца. Чулі і такое, што яны нібыта яшчэ нічога не напісалі, а ўжо голас падаюць. У партфэлі часопіса "Калосьсе" ляжаць некалькі раманаў і аповесьцяў, таму сачыце за часопісам (было б добра, каб Алесь Марціновіч у "ЛіМе" рабіў агляд і тэвээлаўскага выданьня, бо атрымліваецца аднабакова, як ранішні радыёагляд друку без газэт "Свабода", "БДГ", "Имя", "Народная воля" ды іншых). Гавораць яшчэ, што тэвээлаўцы бессаромна займаюцца самарэклімай. Разам з сабой мы рэклімуем і беларускую літаратуру, і беларускае слова, і здольнасьць беларускай творчай інтэлігенцыі на самастойную дзейнасьць. Ці ж гэта загана? Ці вінаватыя тэвээлаўцы, што на Ўкраіне іх шмат перекладаюць і друкуюць? Ці вінаватыя, што на іх канфэрэнцыі прыязжаюць "зоркі" расейскай альтэрнатыўнай літаратуры?

Неяк дзіўнавата чытаць развагі беларускіх пісьменьнікаў пра самабытную, створаную папярэднікамі традыцыю, ад якой нельга адыходзіць ні на крок. Маўляў, ёсьць такі літаратурны шлях — беларускага традыцыяналізму, і мы пойдзем па ім да канца. Адзін праяік нават прыйшоў да "генэтычна-фізыялягічнай" высновы, якая тлумачыць ненатуральнасьць беларускага мадэрнізму: "*Ня вярта забываць, што Бог і цэлым народам, нацыям, як і паасобным людзям, не роўна дае. І гэта не так сабе. Магчыма, і ў нас не было "паднебных інтэлектуалаў-заходнікаў" на той жа логіцы, па якой мужчына ніколі не мог і не зможа нарадзіць. Не зможа — бо яму і ня трэба гэтага рабіць, прырода іншая*". Калі б такое напісалі б пра нэграў, то, напэўна, атрымаўся б міжнародны скандал. Тэвээлаўцы лічаць, што **прырода** тут не пры чым, а беларускі мадэрнізм ня горшы за любы эўрапейскі. І тое, што аўтарытэтны польскі часопіс "Literatura na swiecie", хутка будзе што-кольвечы з беларускага друкаваць побач з Борхэсамі і К° красамоўна аб гэтым сьведчыць. Гэта другая галоўная мэта, дзеля якой аб'ядналіся

лістанад, 1996 г.

*Хвілёвізм — плынь ва ўкраінскай мастацкай літаратуры ў другой палове 20-х гадоў. Атрымала назву ад яе аўтара Міколы Хвілёвага (1893 - 1933). Сутнасьць яе заключаецца ў тым, што Ўкраіна не прайшла праз капіталістычны этап разьвіцця і каб стаць вялікай дзяржавай, яна павінна прайсці гэты перыяд паскоранымі тэмпамі, выкарыстоўваючы жорсткія мэтады кіраваньня. Хвілёвы разьвіваў тэорыю барацьбы дзьвюх культур — украінскай і рускай, прапаноўваў арыентавацца ўкраінскай культуры на Захад, стварыць "адзіны нацыянальны фронт". Найбольш пасьядоўна гэтая тэорыя выкладзена ў рамане М.Хвілёвага "Вальдшнэпы" (1927).

Цытаты ўзяты з кнігі Ул. Міхнюка "Арыштаваць у высілцы: дакумэнтальны нарыс пра Алеся Дудара". - Мн.: БелНДІДАС, 1996. ISBN 985-6099-28-5.

творчасці Бу-Ба-Бу быў прысьвечаны леташні 10-ы нумар варшаўскага часопіса "Literatura na świecie". Урывак апошняга рамана Юрыя Андруховіча надрукаваў люблінскі кварталнік "Kresy" 1/1996 (гэтая аповесць нядаўна выйшла у Польшчы асобнай кнігай) і г.д. Юры Андруховіч ня здолеў прыехаць у Полацак, але даслаў аўтару гэтых радкоў і ініцыятару канфэрэнцыі супольную кнігу Бу-Ба-Бу з надпісам: "Алесеві — з благасловеннем від Патрыярха Ю.А." (Патрыярх — гэта пасада Андруховіча ў Бу-Ба-Бу).

На Беларусі, як ні дзіўна, найбольшы патэнцыял дэманструе не Заходняя Беларусь, а Полаччына і Віцебшчына. Кожны год тут нараджаюцца новыя і новыя выданні: "Ксэракс Беларускі", "Калосье", "Край" (Наваполацк), "Браслаўскія сшыткі" (Браслаў), "Диалог. Карнавал. Хронотоп", "Філасофскі поиск", "Идиот", "Віцебскі сшытак" (Віцебск). Напэўна, тыя культурніцкія традыцыі, якія сфармаваліся ў гэтых мясцінах у даўнія часы, нікуды ня зніклі, яны чакалі свайго часу — спрыяльнага для рэалізацыі і развіцця. Як толькі была ліквідавана ідэалагічнае пільнаванне і забарона на прыватную ініцыятыву, пачаўся працэс узнаўлення старых пазыцыяў, каб рушыць далей. Калі такія цэнтры як Полацак, Віцебск здольныя засноўваць літаратурна-культуралагічныя выданні, дык невялічкія гарады (Браслаў, Паставы, Мёры, Глыбокае) "сасьпелі" да ўласных крэзнаўчых выданняў. І як прыклад — нараджэнне "Браслаўскіх сшыткаў" (рэдактар Кастусь Шыдлоўскі).

Менск набывае іншую "спэцыялізацыю" — паліталёгія, філязофія, сацыялёгія. Зьяўленне ў гэтым годзе часопіса "Фрагменты" (выдавец - Цэнтар эўрапейскіх досьледаў і культурных ініцыятыў "Эўрофорум") сталася добрай ілюстрацыяй гэтага працэсу. У гэтым жа рэчышчы працуе, высылкамі некалькіх калектываў, актыўна здзяйсняемы праект — сэрыя кніг "Адкрытае грамадства", заснаваная Беларускай Фонадам Сораса. Дастаткова ўгадаць назвы кніг з гэтай сэрыі (аўтары — выбітныя сусьветныя мысьляры): "Філязофскае здуменьне", "Уводзіны ў палітыку", "Выбух камунікацыі", "Сучасная культурная антрапалёгія", "Гаваркія істоты: Уводзіны ў прыхалінгвістыку" і г.д.

На сёньняшні дзень застаецца дзве культурніцкія нішы, у якіх практычна адсутнічаюць недзяржаўныя выданні — літаратуразнаўства і візуальнае мастацтва. Калі адсутнасць пэрыядычных выданняў у нішы візуальнага мастацтва нейкім чынам кампэнсуецца мастацкімі каталёгамі і брашурамі, якія выходзяць з нагоды якойсьці падзеі, юбілею творцы, дык у нішы літаратуразнаўства гуляе вецер. Гэта, напэўна, і ёсьць галоўнай прычынай кваліфікацыі беларускае літаратурнае крытыкі. Адсюль — аморфнасць ўсяго літаратурнага працэсу. Хто здолее заснаваць незалежны літаратуразнаўчы часопіс пакуль застаецца таямніцай. І справа тут ня ў сродках і ўмовах, а ў адсутнасці адпаведнай *асобы*. Цалкам верагодна, што будучы галоўны рэдактар гэтай восенню толькі паступіў на першы курс філфаку.

пісьменьнікі ў ТВЛ,— пераканаць усіх "як дома, так і ў гасьцях", што беларуская літаратура паўнаартасны культурны прадукт.

І яшчэ адна агульная мэта нарадзіла ТВЛ. Нельга забываць, што сёньня мы жывем на злome двух стагодзьдзяў. Ва ўсім сьвеце назіраецца эстэтычны, культуралагічны крызыс. Адбываецца зьмена эпохаў. Якой будзе літаратура XXI ст. ніхто ня ведае. Але тое, што адбудуцца значныя, радыкальныя зьмены ўжо відавочна. Культура й мастацтва ня маюць лінейнай сувязі з эканомікай. Таму не абавязкова штосьці новае, дамінантнае для агульнай Эўропы народзіцца ў найбольш развітых і багатых краінах. Відавочна таксама, што гэта ня будзе прадуктам "камэрцыйнага мастацтва", бо апошнія арыентуецца на масавую культуру, якая ня можа быць авангарднай, наватарскай — ўсё новае павінна прайсьці доўгі шлях, пакуль стане зразумелым і жаданым шырокаму колу паспалітых людзей. Самае некамерцыйнае мастацтва ў Эўропе, напэўна, ствараецца на Беларусі. І да камэрцыялізацыі яго яшчэ вельмі далёка. Таму, калі старанна папрацаваць, мы зможам нарадзіць **цуд**. Ва ўсякім разе ў нас ёсьць такі шанец. Цалкам верагодна, што мы самі не скарываем з гэтага **цуду**, ён дастанецца ў спадчыну нашым нашчадкам (гэтак сама, як пакінуў свой **цуд** Расеі Велімір Хлебнікаў). Тэвэлаўцы таму ўхваляюць любыя экспэрымэнты ў беларускай літаратуры, а лепшыя набыткі гэтых экспэрымэнтаў будуць папулярываваць за межамі краіны. Тэвэлаўцы таксама займаюцца літаратурнай тэорыяй, крытыкай, літаратуразнаўствам. Менавіта дзеля гэтага штогод у Полацку адбываюцца тэарэтычныя канфэрэнцыі.

Увогуле ў беларускую літаратуру павінна прыйсьці *свабода*. Ужываючы эканамічны тэрмін, трэба правесці лібералізацыю літаратуры. Гэта значыць — павялічыць ролю саміх пісьменьнікаў, і зьменшыць іх залежнасьць ад чыноўнікаў і дзяржавы. Вядомы польскі эканаміст, "бацька" польскіх рэформаў, Лешак Бальцаровіч нядаўна напісаў новую кнігу. Яна называецца "Свабода й развіццё". "Без свабоды няма развіцця," — бясконца паўтарае ён. Гэта датычыцца ня толькі эканомікі, але й літаратуры. Таму мы і **вольныя** літаратары, і нам, відавочна, яшчэ доўга прыйдзецца сьцярджаць сваё найменьне. Але гэта не засмучае і не палохае нас. Усё больш тых людзей, якія разумеюць нашыя мэты, якія ўхваляюць нашу справу.

1996 г.

літэратурай грунтавалася на нацыянал-дэмакратычным пачуцьці варожасьці да ўсяго расейскага без выключэньня. На гэтай жа падставе фактычна "Полымя" бойкатавала сустрэчу Максіма Горкага (! — А.А.) ў часе яго першага праезду праз Беларусь і бойкатавала вечар, наладжаны для яго ўшанаваньня. Повадам да бойкатаваньня служыў адказ Горкага украінскаму пісьменьніку Сьлісарэнка на зварот да Горкага ў справе перакладу яго твораў на ўкраінскую мову. Адказ гэты Горкі потым сам асудзіў і прызнаў няправільным, але мы на падставе яго лічым Максіма Горкага расейскім вялікадзяржаўнікам і зусім ігнаравалі характар і зьмест яго творчасьці."

Таму і цягнуліся беларускія пісьменьнікі да братэрскай Украіны. Таму салідарызаваліся з патрабаваньнямі, перакананьнямі і барацьбой украінскіх калегаў. А ўся гэта камуністычная і пралетар-ская траскатня ў творчасьці была палітычнай каньюктурай, і, як прызнаваўся Дудар, яна ў большасьці выпадкаў зьяўлялася насупарак уласным перакананьням і схільнасьцям.

Зараз вядуцца спрэчкі ў беларускім друку, што ж такое каньюктура? Каньюктура — ёсьць прымус, пераважна палітычны. На гэтым прыкладзе ня цяжка распазнаць сёньняшнюю каньюктуру. Таксама ня цяжка ўявіць, якія патрэбны ўмовы для стварэньня непрымусовай літаратуры. Зразумела, найперш неабходна пабудаваць дэмакратычнае грамадства. На жаль, да гэтага на Беларусі яшчэ далёка. Але ўжо зараз можна стварыць сетку незалежных культурніцкіх арганізацыяў і літаратурных выданьняў і пачаць фармаваць прастору незалежнай (непрымусовай) беларускай літаратуры.

Гэтаму пытаньню і была прысьвечана міжнародная канфэрэнцыя Таварыства Вольных Літаратараў, якая адбылася 1-2 лістапада 1996 году ў Полацку. Яна мела назву "Незалежны літаратурны друк. Шляхі станаўленьня" і сабрала пераважна ініцыятараў прыватных выдавецкіх праектаў.

Выявілася цікавая культуралёгічная тэндэнцыя. Стварэньне незалежных літаратурных выданьняў можна назваць тэстам на культурніцкі патэнцыял розных рэгіёнаў у той ці іншай краіне. На Украіне бясспрэчным лідарам зьяўляецца Галічына. Рэдактар Івана-Франкоўскага часопіса "Четвер" Юры Іздрык, у сваім спавешчаньні зрабіў агляд выдавецкіх праектаў Заходняй Украіны. Лепшыя украінскія часопісы сёньня нараджаюцца менавіта тут: "Четвер", "І", "Плерома". Гэта выданьні вельмі высокага ўзроўню як зместавага, так і вонкавага, паліграфічнага. Вельмі аўтарытэтным украінскім літаратурным часопісам зьяўляецца "Сучаснісьць", на пачатку 90-х гадоў гэтае выданьне пераехала з эміграцыі ў Кіев і стала дамінантай украінскага літаратурнага жыцьця. Беларусь, на жаль, такога выданьня ня мае. Галічына нарадзіла і самыя гучныя літаратурныя суполкі: Бу-Ба-Бу (Юры Андруховіч, Віктар Небарак, Аляксандр Ірванец), Лугосад (Іван Лучук, Назар Ганчар, Раман Садлоўскі). Менавіта гэтыя пісьменьнікі сёньня актыўна прэзэнтуюць украінскую літаратуру за межамі краіны. Напрыклад,

працягваюць жыццё сваіх бацькоў. У тых самых фальварках, дамах, кватэрах — але *сваё* жыццё, часам зусім не падобнае да бацькоўскага.

У Алеся Дудара ёсць пра гэтку пераемнасць верш з назваю "Вежа".

Заснула вежа. Што ёй сьніцца?..

Стаіць панурая, як здань.

Была турма тут ці званіца —

хто мог бы гэта адгадаць?..

А сівы час наўкола бродзіць,
як крок гадзін, як бег хвілін...

І незьлічоныя стагодзьдзі
на шэрым камені ляглі.

(...)

І сёння к вежы прывязалі
драты ўстрывожаную даль...

О, прадзеда, каб вы пазналі
антэны стынучую сталь!

Вам не паняць, што ваша вежа,
знайшоўшы працу пад канец,
зьбірае гоманы зь бязьмежжа
на свой зіяючы вянец.

Сам Дудар патлумачыў бы, што гэты верш пра індустрыялізацыю роднай сялянскай Беларусі. Але мы, ягонны нашчадкі, цяпер ведаем, што сказаў паэт, нават калі й зрабіў ён гэта інтуітыўна. Ці мажліва больш радыкальна парушыць традыцыю — зрабіўшы з турмы або нават званіцы (!) радыёвежу? Цяжка ўявіць, каб дваццацічатырохгадовы паэт ў 1928 годзе (час напісаньня верша) мог праігнараваць рэвалюцыйную падзею ўсяго чалавецтва — нараджэньне радыё, не адчуць яго актуальнасць, сучаснасць, перспектыву. Ці мог ён адмовіцца слухаць "гоманы зь бязьмежжа"? Жыць у сваім часе і ня быць яго сучаснікам. Ці мог ён адмовіцца ад разьвіцьця традыцыі? А пралетарскае шалупіньне, якое зьявілася ў творчасці паэта пад прымусам абставінаў, аблятае ад кволлага павеву сьвежага ветру. Яно не фіксуецца часам.

І ня трэба па-сённяшні дзень пісаць, маўляў, не вінаватыя былі хлопцы-літаратары, пасеклі іх галовы ні за што. Вінаватыя! Перад імперскаю Расею, перад расейскімі бальшавікамі, перад ГПУ, перад Леніным, Сталіным і нават Максімам Горкім. Яны не захачелі па-батрацкугнуць сьпіны. Вось як напісаў аб гэтым адзін з галоўных беларускіх пралетарскіх паэтаў усё той жа Алесь Дудар (можна ўявіць, як думалі і выказваліся ў прыватных гутарках непралетарскія пісьменьнікі): "Па сутнасці нежаданьне гэтае завязаць сувязь з расейскай пралетарскай

ІНІЦЫЯТЫВЫ

ПАРАВОЗ І ПАЛІВА

Дзейсны, нацыянальны літаратурны працэс на Беларусі немажліва стварыць без актыўнага ўдзелу незалежных беларускіх выдаўцоў.

Галоўная перадумова паўстаньня цывілізаванага літаратурнага працэсу — адсутнасьць выдавецкага манапалізму. Пры сацыялізме Беларусь мела адзінае выдавецтва, якое выдавала бягучаю нацыянальную літаратуру — "Мастацкая літаратура" (МЛ). Падставовыя фактары вольнага літ.працэсу — аператыўнасьць, свабода выбару выдаўцом рукапісу, спарорніцтва выдавецтваў за лепшы рукапіс — адсутнічалі. Сёння мы маем больш спрыяльныя ўмовы для "закладкі" новых стасункаў на айчыннай літаратурнай прасторы: адсутнасьць выдавецкага манапалізму і ідэалягічнага ціску; наяўнасьць некалькіх выдавецтваў (канкурэнтаў); апошняе літаратурнае пакаленьне, дзевяностадзятнікі, пасталела і гатовае ўключыцца ў "барацьбу" за чытача і новую літаратуру.

Нацыянальны літ.працэс можна параўнаць з паравозам — дзеля таго каб ён рухаўся, трэба штохвіліны падкідаць у топку паліва. Паліва мусіць быць якасным. Якаснае літаратурнае паліва ў сьвеце называецца "бэстсэлерам".

Для беларускай грамадска-культурніцкай сытуацыі тэрмін "бэстсэлер" не адпавядае сусьветнаму. Наш бэстсэлер вызначаецца не фінансавым посьпехам і рэалізаваным накладам, а характарам зацікаўленьня, якое выклікае кніга ў грамадстве. Пра фінансавы посьпехі разважаць нам пакуль не выпадае.

Сярод сьлетніх беларускіх бэстсэлераў (размова ідзе пра першыя выданьні твораў) можна назваць: "Сьцяну" Васіля Быкава ("Наша Ніва"), "Рэквіём для бензапілы" (МЛ), "Божая кароўка зь пятай авэню" (НН) Уладзіміра Арлова, "Койданава" Адама Глёбуса ("Літаратура"). Гэтыя кнігі выклікалі значны рэзананс у грамадстве. Рэцэнзіі зьявіліся ня толькі ў сталічных выданьнях, але і ў рэгіянальных, адгукалася на гэтыя кнігі радыё "Свабода". Аднак, каб літ.працэс быў непарыўным і паўнакроўным, беларускія выдаўцы мусяць выдаваць 3-4 бэстсэлеры ў месяц. Чытач не павінен выходзіць з магчнага поля зацікаўленьня й ні ў якім разе не павінен губляць пачуцьцё прыналежнасьці да нацыянальнага літ.працэсу як яго легітымны, ап-

далучаных да беларускае літаратуры (пісьменьнікі, публіцысты, выкладчыкі, настаўнікі і г.д.) Асабліва гэта заўважна па зместу рэдкіх крытычных матар'ялаў на старонках літаратурных выданьняў. Увесь іхні патас скіраваны на патрэбу "адбудовы" маральных каштоўнасьцяў у грамадстве (з дапамогаю літаратуры) і вяртаньня страчанага высокага сацыяльна-грамадзкага статусу краснага пісьменства. Настальгічныя ўсхліпы! Літаратура ж сама разглядаецца як нешта велічнае, нязьменнае ў часе і прасторы. Гэтакім статычным горным ланцугом са сваімі вяршынямі, альпійскімі лугамі, эдэльвэйсамі, ледавікамі і горнымі расколінамі — маўляў, каб нешта змянілася патрэбны тысячагодзьдзі.

На самой справе літаратура — жывы арганізм і падзеі ў ёй адбываюцца з вялікай хуткасьцю. Як у старым кінамаграфіе.

З гэткай жа хуткасьцю ляціць і наша жыцьцё.

Літаратура ня можа існаваць асобна ад нас. Яна найперш існуе ў нашым уяўленьні. Якія мы — такая і літаратура, нават калі яе нам створаць марсіяне. Мы мяняемся — мяняецца і ўся літаратура, ад Гамэра да Славаміра Адамовіча. Бо іншыя мы будзем па-іншаму ўспрымаць яе, ставіцца да яе, любіць або ненавідзець асобныя творы або аўтараў.

Кожны постсавецкі пісьменьнік садзіцца за пісьмовы стол з жаданьнем і прэтэнзіямі на "нятленку" — шэдэўр для ўсіх часоў і народаў. Нам трэба набрацца смеласьці і прызнацца (пісьменьнікам — хаця б самому сабе) — што літаратурныя творы гэтакія ж сьмяротныя, як і людзі. Яны жывуць, пакуль прысутнічаюць у сучасным кантэксьце, пакуль здольныя выклікаць жывыя рэфлексіі, пакуль уплываюць на хаду падзей, пакуль актуальныя. Затым яны паміраюць. Некаторым шанцуе — патрапляюць у архіў і жывуць архіўным жыцьцём: час ад часу перавыдаюцца, вывучаюцца ў школах і ВНУ, перачытваюцца як літаратурныя помнікі. Ёсьць творы, якія нараджаюцца мёртвымі (такіх пераважна большасьць). Ёсьць доўгажыхары — жывуць па сто і болей гадоў. Але час няўмольны і яны ўсё адно паміраюць. Некаторыя творы бальзамуюцца і іх прыхільнікі (літаратурныя лябісты) упарта пераконваюць усіх, што яны вечныя (робяць гэта пераважна ў ідэалягічных мэтах). Але архіўнае жыцьцё нельга замяніць сапраўдным.

З іншага боку прысутнасьць архіву жыцьцёва неабходна. Інакш парушаецца дынаміка разьвіцьця, губляецца традыцыя, парадак (гіерархічнасьць), набыты вопыт, пераемнасьць. Кожны новы твор пішацца з улікам папярэдніх дасягненьняў. Часам старыя творы прысутнічаюць у новых (цытаваньне, уплывы, працяг тэмы, адмаўленьне). Моцныя нацыянальныя літаратуры як раз і вызначаюцца актыўным узаемапрапаньнем новага ў старое. І гэта не зусім тое, што ў нас называецца словам "традыцыя". Гэта працяг жыцьця. Як дзеці

НЕДЗЯРЖАЎНЫ ЧАСОПІС: МІТ АБО РЭАЛЬНАСЬЦЬ

Мяне ўразілі радкі Алеся Дудара з паказанняў па справе "Саюза вызвалення Беларусі". Ён пісаў: "Выступаючы супраць "Узвышша", выступаючы супраць украінскага хвілёвізму*, я ўжо ў глыбіне сваёй сьвядомасьці адчуваў нейкія сымпаты да іх, што тлумачылася тым надворным лоскам "культуры", якім вызначалі-ся гэтыя варожыя пралетарыята пльні. Клясавыя супярэчнасьці ўсякай культуры для мяне паступова адыходзілі на другі плян, і слова "культура" для мяне ў значнай меры пачало асоцыявацца калі не з белымі габляванкамі і візіткамі, дык, прынамсі, з бездакорным апераваньнем чужаземнымі словамі, гістарычнымі і літаратурнымі вобразамі — адным словам, з усімі адзнакамі (прынамсі, надворнымі) буржуазнае культуры. Мабыць гэтым і тлумачыцца той факт, што я, калі быў улетку 1926 году ў Харкаве і рашыў пайсьці пазнаёміцца з украінскімі пісьменьнікамі, пайшоў ня ў больш блізкі да "Маладняка" — "Плуг", а якраз у тую арганізацыю, правадыром якой быў Хвільёвы."

Ці быў бы Аляксей Дудар пралетарскім паэтам у вольнай, цывілізаванай Беларусі?

Акрамя таго Дудар, высвятляецца, быў катэгарычна супраць літаратурных беларуска-расейскіх "інтэграцыйных працэсаў". "Пакуль стаялі на чале "Маладняка" мы (Дудар, *Вольны, Александровіч*. - А.А.), усе спробы ВАПП'а завязаць з намі сувязь разьбіваліся аб сьцену нашай упартасьці, бо мы лічылі, што ВАПП нас хоча забаліць, што сувязь з ім прывядзе беларускую пралетарскую літаратуру(...) не да разьвіцьця, а да заняпаду, да рабскага перайманьня..."

Гэтыя прызнаньні паэта, актыўнага суб'екта нацыянальнага літаратурнага працэсу 20-х гадоў, якія доўгі час былі надзейна схаваныя ў архіве КГБ, канчаткова пляжучь учорашня літаратуразнаўчых тэорыі.

Перагляд падставовых канцэптаў сучаснага беларускага літаратуразнаўства адбываецца марудна і няўдала. Можна назваць асобныя артыкулы, навуковыя працы, кнігі. Аднак агульнага працэсу пераацэнкі каштоўнасьцяў не атрымалася. Не атрымалася нават сярод прафэсіяналаў-літаратуразнаўцаў, ня кажучы ўжо аб шырокім коле

рыёрны чалец. Такая (мінімальна-неабходная) выдавецкая праграма пад сілу васьмі-дзесяці (а мо і больш) прыватным выдавецтвам. (Вядома, яе можа выканаць і адзін магутны манапаліст, аднак: папершае, гіпервыдавецтвы ў нашых умовах эканамічна стратныя, па другое, манапаліст не забясьпечыць нязмушанасьць разьвіцьця літ.працэсу.) Такім чынам, сёньняшні беларускі выдавец мусіць быць зацікаўлены ў дзездольнасьці сваіх канкурэнтаў-партнёраў. Разам яны будуць імкнуцца абараняць свае правы і ладзіць здаровы літ.працэс з цывілізаванымі правіламі гульні (аўтарскія правы і г.д.) Гэта як спаборніцтвы "Формулы-1": калі на старт выйдзе адзін, або два-тры баліды, гонкі не атрымаецца.

Хто сёньня зьяўляецца асноўным спажыўцом прадукцыі беларускага выдаўца? Не памылюся, калі скажу, што гэта, пераважна, нацыянальна сьвядомыя грамадзяне краіны. Той самы, учора яшчэ мітычны, электарат БНФ, прысутнасьць і рост якога з кожным днём робіцца ўсё больш адчувальным. Беларуская кніга для яго — рэальны (а ня мройны) лапак беларускага сьвету. Значную, можна сказаць, асноўную частку гэтага супольнага чытача складае моладзь. Таму вельмі проста вызначыць патэнцыйнага аўтара бэтсэлера: ён не павінен быць зашораны савецка-маралізатарскім занудствам і псэўда-настальгічна-братэрскім ныцьцём (ох, як гэтае не любіць сёньняшня моладзь, асабліва з "Маладога Фронту"), аўтар павінен быць аўтэрытэтнай асобай у асяродку свайго чытача, карацей, пісаць добра і па-сучаснаму. Каля дваццаці аўтараў заўтрашніх бэтсэлераў я магу назваць. Простым матэматычным вылічэньнем ня цяжка вызначыць, што аўтараў (вядомых, або як кажуць выдаўцы "раскручаных") нам не хапае. Нават калі яны будуць пісаць у год па кнізе, што малаверагодна, усё адно іх патэнцыялу бракуе. Такім чынам, беларускі выдавец, асабліва навічок на беларускім кніжным рынку, павінен сам адшукаць, вырасьціць і "раскруціць" свайго аўтара. Гэткі мэнаджмэнт "з нуля" будзе карысным і для аўтара (у якога зьявіцца цывілізаваны і хуткі шлях да чытача), і для выдаўца (выдавец праз мэханізм дамоваў адрэгулюе дачыненьні са сваімі аўтарамі; ён сам створыць трывалае аўтарскае атачэньне, якое будзе "тварам" ("знакам") ягонага выдавецтва; слабыя, нізкарэйтынгаваыя аўтары — слабое, нізкарэйтынгавае выдавецтва, і тут ніякія сувязі, лябіраваньне, асабістыя прыхільнасьці не дапамогуць).

Яшчэ адно нашае балючае пытаньне — паліграфічная якасьць друкаў. Для прыкладу, разгледзім дзве апошнія кнігі Ул.Арлова. Дыхтоўна выдадзена "Божая кароўка": прафэсійны макет і мастацкае аздабленьне, зручны фармат, добрая папера, якасны друк, наяўнасьць анатацыяў па-беларуску і па-ангельску, прадмова (якую пажадана зьмяшчаць у кожнай кнізе). Дыхтоўнасьць уласнай

кніжнай прадукцыі – ужо рэальна зароблены імідж выдавецтва "Наша Ніва". Практычна ўсе перавагі "Кароўкі" з'яўляюцца "праколамі" іншай кнігі Арлова — "Рэквіема". Каб не шырокая вядомасць аўтара і не папярэдняя "раскрутка" ў часопісе "Крыніца" такіх Арлоўскіх "хітоў", як "Сібірская аповесць" і "Краявід з мэнтолавым пахам", якія зьмешчаны ў кнізе, лёс "Рэквіема" быў бы журботны. "Мастацкая літаратура", пры такіх адносінах да сваіх аўтараў, хутка пагубляе свой учорашні "зорны" склад. Ва ўсякім разе Быкава "Мастацкай літаратуры" ужо не відаць. У Эўропе ўмеюць цаніць пісьменьнікаў такога ўзроўню — эўрапейскія выдавецтвы будуць спаборнічаць за права друку першай Быкаўскай "фінскай" кнігі.

Яшчэ адна праблема — рэкліма (promotion) і распаўсюджванне кніг. Для прамоцыі, напэўна, трэба выкарыстоўваць не толькі культурніцкія выданні, але і грамадска-палітычныя, якія карыстаюцца найбольшай павагай сьвядомага беларуса, заўтрашняга патэнцыйнага чытача тваёй кнігі — "Навіны", "Народная воля", "Пагоня" і інш. Добры вопыт у гэтым кірунку набыла газэта "Наша Ніва": спробы кніжных рэйтынгаў (яны не атрымліваліся толькі з-за таго, што айчыны літ.працэс не функцыянаваў), рассылка кніг поштай, аператыўныя рэцэнзіі, рэкламныя кампаніі (самы яскравы прыклад: рэкламная кампанія народнай кнігі Васіля Быкава "Сьцяна" — першы наклад выданьня быў рэалізаваны за некалькі тыдняў).

Што трэба зрабіць, каб айчыны літ.працэс пачаў набіраць абароты? Ёсць шлях агульных намаганьняў. Некалькі выдавецтваў хаўрусуюцца для распачынаньня праекту пад назвай "Айчыны літ.працэс" або "Беларускі бэстсэлер". Яны выпрацоўваюць асноўныя мэханізмы праекту, абумоўліваюць "правілы гульні". Магчыма, атрымоўваюць грант пад "запуск" праекту.

Другі варыянт — прыватныя шляхі. Праект выпрацоўваецца ў сярэдзіне выдавецтва і рэалізуецца самастойна. Можна запытаць: навошта адпачатку стратны праект прыватнаму выдавецтву? Па-першае, хто яго ведае, а можа з тых спробаў штосьці выгарыць (вядома, ня сёньня, а заўтра)? Хто спазьняецца, той даганяе — галоўнае правіла рынковых адносінаў. Па-другое, нават калі на гэтым праекце выдавецтва не заробіць грошай, яно, пры патрапленні іх кніг на першыя пазыцыі ў айчынным рэйтынгу, набывае шырокую агучанасць, а гэта — новыя заказы, станоўчы імідж фірмы. На сёньняшні дзень у Беларусі ёсць шмат прыстойных прыватных выдавецтваў, але ведаюць пра іх невялікае кола "дасьведчаных". Да праекту "Беларускі бэстсэлер" могуць далучыцца замежныя выдавецтвы (у прыватнасьці летувіскія і польскія, што будзе натуральна для этнічна беларускай Беласточчыны і Віленшчыны, знітуе

культурніцкія абшары гэтых былых нашых земляў у вагульны беларускі кантэкст).

Як бачым, гэта не такі складаны, фінансавы і арганізацыйны, але глянцальна-беларускі праект: для дзесяці-пятнаццаці выдавецтваў выдаць дзве-тры непрыбытковыя кнігі ў год — цалкам рэальна. Варта пачынаць ужо сёньня. А тыднёвіку "Літаратура і мастацтва" — прадставіць свае бачыны для інфармацыйнага маніторынгу.

1998 г.